

A délvidéki kolonizáció és az agrárreform

(1918–1941)

*Óh, hány fiat vesztett! mennyi vagyonát
taposták szét talpas, süket katonák!
idegenné zárták tőle legjobb otthonát.*
(Babits Mihály: A Gyémántszórá asszony)

A méltatlanul elfeledett Tamás Istvánnak a *Genius* kiadásában 1933-ban megjelent – és a történeti emlékezetből azóta nem kevésbé méltatlanul kihullott – *Egy talpalatnyi föld* című regényében látszólag idilli hangulatban Molnár gazda és napszámosai aratásra készülnek. „Végig, amerre a szem ellát, az aranyló kalásztengerben, hajladozó, nótás legények vágják a rendet” – olvasható a fejezet első bekezdésében. Úgy tűnik, jogos az aratók derüje, hiszen napok kérdése, és padlásra vagy magtárba kerül a kenyérgabona, beérett az, amiért a parasztnak érdemes volt egy egész éven át gürcölni, vállait megfeszítve dolgozni. Közben megszólalt a déli harangszó, és a kaszás legények a cséplőgép köré gyülekeztek, ahol az asszonyok már várták őket az ebéddel. Falatozás közben sok mindenről szó esett, de akárhogy is fordult a szó, végül mindig az agrárreform kérdésénél kötöttek ki. „Az ezerholdasok feje fájjon tüle, ne a miénk – jegyezte meg Molnár gazda – az én negyvenöt holdamat nem bántják.” És mint akit egyedül csak az időjárás érdekel, „a felhőző eget kémlelte”. Volt ugyan az aratók között, aki megjegyezte, Molnár gazda földje a „határszáron” – mármint az új magyar-délszláv határon – van, az pedig bizony a rendelkezés alá esik, az arató gazda boldog elszántságtól újra lendülő kaszáját senki nem állíthatta meg. Feltűnő volt azonban, hogy a közeledő csendőrök többen voltak a megszokottnál, egész osztag, tizenkét egyenruhás, szuronyos alak közeledett az aratókhoz. Az őrmester Molnár gazda elé lépett, és kertelés nélkül közölte az egyébként is gyöngyöző homlokú paraszttal: „Ma érkezett meg a községházára a belgrádi urak döntése az agrárreform-minisztériumból”, majd hogy még hivatalosabb legyen a közlés, hozzátette: a törvény értelmében „a határ mentén, nyolc kilométeres körzetben csakis szerbiai illetőségű, hadviselt állampolgárok lehetnek földtulajdonosok, a király elsősorban azokat jutalmazza meg a határszéli földekkel, akik a világháborúban kitüntették

magukat. A veteránok részére sajátítjuk ki ezeket a szántókat és legelőket... a régi tulajdonosok természetesen illő kártalanításban részesülnek. (...) Annak idején, hisz emlékszik rá, fölmérték a kend földjét is, az agrárreform-minisztérium a negyvenöt hold, egy tagban álló birtokot három ószerbiai család között osztotta fel...” A bőven termő bácskai föld tulajdonosa – akinek fia a hazáért a világháborúban nyomorult módon Doberdónál pusztult el, vagyonát a hadikölcsön vitte el, miközben testvérbátyja a szegénység elől Ausztráliába vándorolt, és most egy farmon napszámban tengeti életét, sógora pedig Afrikában szolgál az idegenlégióban –, Molnár gazda most értette meg, hogy az új állam királyának az ő földjére, házára és jószágára, az egész vagyonára fáj a foga. Az őrmester határozott, és elszánt: „Nincs időnk prézsmítálásra... szedje a cókókját! Bútort, ruhát, edényeket és három napra való ételmezt elvihetnek. Ezt pedig írja alá.” Némi dulakodás támad, és a vita hevében későn veszik észre, hogy valahol távolabb, az a pipányi bodor füst egyre terebélyesebb, egyre sötétebb lesz. „Hirtelen karvastagságúra duzzadt, beborította az eget, elfeketítette a rónát. (...) Láng csapott fel a kévékből, akár egy tűzfüggöny, lángba borultak a búzatáblák. Napok óta nem esett és a szikkadt szárazakat mohón, éhesen zabálta a tűz! Mint valami biblikus fenyegetés: pernyét és zsarátnokot okádó tengerré változott a síkság!” Nem sokkal ezt követően a tanya felől csapott fel hirtelen a „tűzörvény”. Égett a ház, és az „ólak, istállók máglyáján szorult barmok keservesen bögték halálfélelmükben. (...) Molnár gazda szemét véres hályog lepte el”, indulatosan belerúgott a televénybe és úgy átkozódott: „Te dög! Te cudar! Csak gaz és dudva, kő és kóró teremjen a hátadon! Árvíz öntsön el! Szárazság apaszson! – Eszelős dühvel rugdosta, sarka nyomán szétfröcskölt a puha zsiros rög, mint a megölt állat vére. Legszívesebben belevájná a tíz körmét, kitaposná a belét, akár az asszonyának, ha idegen ember karjaiban éri. Aztán nem bírta tovább a szívét szaggató fájdalmat. Leborult zokogva, két tenyerét rászorítva, mint csecsemőkorában az anyja emlőjére és megcsókolta hosszan, egész lelkét a csókba adva, a hűtelen, fekete földet!”¹ Így lett kisemmizve, vagyonából kiforgatva

¹ Tamás István: *Egy talpalatnyi föld*. Budapest – Genius kiadás, 1933. 145–154. p.

egy pillanat alatt Bácskában, a saját szülőföldjén a magyar gazda.

Hogy az aratásra érett bácskai búzamező végítéletet idéző lángtengere nem pusztán írói látomás – Tamás István, a szabadkai *Napló* című napilap újságírója a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság konszolidálódni képtelen első évtizedében kapkodva és felelőtlenül végrehajtott agrárreform-intézkedéseinek tanúja nemegyszer láthatott maga is felgyújtott tanyákat és égő parasztudvarokat –, azt más történeti források is bizonyítják. Nikola Gaćeša *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941* című könyvében megemlíti az egyik legtekintélyesebb bácskai nagybirtokos családot, a szerb származású Dunderskiek egyikének esetét. Amíg a család öt legnagyobb, sok ezer holdas arisztokrata birtokosa – Dunderski Gedeon, Đoko, Stevan, Bogdan és Jašo nem egyszer egymást is ki játszva, mi több, egymás rovására igyekeztek megőrizni az agrárreform rendelkezései alá eső földjeiket – a középirtokosnak számító Dunderski Dančika 1920 nyarán – értesülve birtoka kisajátításáról – Szenttamás határában felgyújtotta a negyvenöt holdnyi (más források szerint 90 holdnyi), még talpon álló zabot. Dunderski Dančikát az újvidéki rögtönítélő bíróság elé állították és az ügyész a halálbüntetés kiszabását követelte. A bíróság azonban nem érezte magát illetékesnek az ügy tárgyalásában, ezért az esetet a polgári bíróság hatáskörébe utalta, amely hosszadalmas eljárás során Dunderski Dančikát felmentette. A korabeli baloldali szerb sajtó ezt úgy értelmezte, hogy az újvidéki kerületi bíróság ezzel is bebizonyította, a szerb arisztokrácia érdekei szorosan összefonódtak a politikai érdekekkel, és ebből eredően egyik félnek sem érdeke a földreform végrehajtása, különösen úgy nem, hogy a szociális szempontok érvényesítésével a föld nélküli szegény rétegeket juttassák mezőgazdasági földterülethez.² Az esetről az óbecsei *Tiszavidék* című hetilap is részletesen tudósított: Dungserszki Dancsika maga gyújtotta fel a 90 katasztrális holdat, mert az agrárreform-bizottság elvette a földjét, majd kellő részvétellel nyugtázta a hírt, amikor a szerb gazda ügyét kivonták a statáriális eljárás alól, s ügyében a polgári törvénykönyv szerint jártak el.³

Mások birtokán

A trianoni döntéssel a Magyarországtól elszakított területek magyarsága a legsúlyosabb csapást akkor szenvedte el, amikor az utódállamok, Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia jóval a saját belső jogrendjének

megalkotása előtt különböző – többnyire még katonai – utasításokkal, határozatokkal és rendeletekkel először a földbirtokokkal kapcsolatos meglévő tulajdonjogok zárolására, majd a sebtében összehozott és ezért mindvégig következtelen, számtalan törvényteleniségre alkalmat adó, úgynevezett agrárreformtörvények – vagy csak rendeletek – alapján a birtokok kisajátítására és a „kedvezményezett csoportok” földhöz juttatására – ennek szoros velejárójaként pedig az etnikai arányok drasztikus megváltoztatására, a területek „nacionalizálására” – adott lehetőséget. Az indokok többnyire szociális eredetűek voltak – a szempontok azonban nem –, és a nagybirtokok felszámolásával megteremtett „földalap” újraelosztásakor a föld nélküli tömegek széles körének kívántak megélhetési lehetőséget teremteni. A valóságban azonban nem így történt. Szlovák, román és szerb nemzeti érdekek volt a megszerzett területek magyar (és német) tulajdonban lévő birtokrendszerének a felszámolása és kisajátítása – amihez egyébként is kiváló alkalmat teremtett a föld nélküli tömegek, az agrárproletariátus Közép–Európa-szerte tapasztalt forradalmi hangulata –, hisz ezzel a létezés legalapvetőbb feltételeitől fosztották meg a közösséget, nemcsak egzisztenciális kiszolgáltatottságot teremtettek, de egyúttal hosszú időre lehetetlenné tették a magyar politikai közösség létrejöttét, kialakulását is. Az így megszerzett „földalap” ugyanakkor az immár „államalkotó” nemzet korlátlan térnyerését eredményezte. Csehszlovák, román és jugoszláv államérdek volt a magyar tulajdonban lévő földek (gyárak, bankok, üzemek és intézmények) megszerzése, mert csak így voltak – ma inkább azt mondanám: lehetek volna – képesek gazdasági erőforrásokat biztosítani az új ország háborút követő konszolidálásához, és politikai érdek volt a kisajátított földek újbóli elosztása monopóliumának megszerzése, mert semmivel sem lehetett olyan gyorsan és biztosan tömegeket állítani egy-egy párt mögé, mint a földalapról történő részesedés ígéretével. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságon belül a kezdettől meglévő, és az idők során csak egyre mélyülő horvát–szerb ellentétek mellett a kormányok sorsát alapvetően az agrárreform ígéreteivel történő sáfárkodás határozta meg. Az utódállamok az első világháború utáni években kellő megalapozottság nélkül – felmérés, törvényelőkészítés, kártalanítási programok hiányában –, sebtében és kapkodva mintegy 20 000 000 katasztrális holdnak megfelelő, többnyire rendezett nagybirtokot sajátítottak ki, és a féktelen nemzeti gyűlölettel vezérelve osztották szét saját nemzetársaik között.

² Dr. Nikola L. Gaćeša: *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941*; Novi Sad – Matica srpska, 1968. 86. p.

³ *Felgyújtott zabtermés*; *Tiszavidék*, 1920. augusztus 1., 3. p.; *Dungserszki ügyét a rendes bíróság elé utalták*; *Tiszavidék*, 1920. augusztus 15., 3. p.

Kerék Mihály *A földreform útja* című 1942-ben megjelent könyvében így fogalmazott: „Ezeknek az óriási arányú reformoknak az előkészítésére, kellő anyagi és pénzügyi megalapozására nem volt idő, milliónyi földműves család egyszerűen beleült a neki átadott – sokszor rövid úton lefoglalt – birtokba és lakóház, gazdasági épületek, felszerelés, forgótőke és gazdasági tudás nélkül fogott hozzá a gazdálkodáshoz. Ezek a földreformok legalább egy évtizedig tartó bukácslás után kezdtek csak valamennyire konszolidálódni, a kezdeti hibák következményeit, főleg a tervszerűség hiányát azonban még máig is sínylik.”⁴

Gagyí Jenő *Etédi* néven 1929-ben megjelentetett *A földbirtokreform a megszállt magyar területeken* című munkájában nemcsak az utódállamok elkapkodott, a nemzetközi egyezményeket is sértő, és ilyen értelemben törvénytelen agrárreform-politikáját bírálta, de rámutatott arra is, hogy a történelmi Magyarország területén a századforduló idején a nagyvárosokba és közvetlen környékükre összpontosuló iparosodás mellett vidéken éppen a jól megszervezett közép- és nagybirtokokon – az úgynevezett mintagazdaságokban – vett az iparosítás újabb lendületet. Főleg a felvidéki nagy latifundiumokra volt ez jellemző, amelyek felszámolásában nem is a szlovákok, de az új államon belül dominanciára törő csehek vállaltak vezető szerepet. A világháború után Csehország ötmillió hektár területén 867 402 földbirtok volt, ebből 21 589 hektár jogi személyek tulajdonát képezte, 846 813 hektár pedig a magánbirtokosok között oszlott meg. Mivel a lakosság lélekszáma közel hét millió volt, a népességnek mindössze egy nyolcada rendelkezett földdel. Ezek közül azonban 81 százalék, 703 961 egyén tulajdona öt hektárnál kisebb, úgynevezett törpebirtok volt, tehát 2145 nagybirtokost tekintetbe véve a birtokos középosztály mindössze 18,8 százalékát tette ki a földbirtokosoknak. Érthető tehát, hogy az új állam újonnan megszerzett földterületeire – az addig magyar tulajdonban lévő birtokokra – nagy volt a kereslet. „A Felvidéken teljesen antiszociális célzattal működött a cseh földreform-politika: a magyar nagy- és középbirtokokat elvette ugyan, de nem adta a tót parasztságnak, hanem inkább cseh légionáriusokat telepített be a helyi földigénylők kijátszásával...”⁵ A csehszlovák agrárreformra a rögtönzés, a kapkodás volt a jellemző. Az 1918. november 9-i törvényt követően – amely a nagybirtok eladásának, elzálogosításának és megterhelésének tilalmáról szólt, és amelynek a történelmi Magyarország Felvidékére vonatkozó változata egy hónap múlva, 1918. december 10-én készült el – 1923-ig összesen tizennégy törvény

és megszámlálhatatlan kiegészítő rendelet vagy utasítás született. A törvény szerint csak tíz holdon aluli kisbirtokos igényelhetett földet, és a juttatott föld minőségétől függően hat, tíz vagy tizenöt hektárral egészíthette ki a birtokát. Természetesen az egész földreform-politika Csehszlovákiában is nemzeti színezetet öltött. A Felvidéken lefoglalt nagybirtokokról készült kimutatás szerint „a nagybirtokosok nemzetisége így oszlik meg: 85,4 százalék a magyar és csak 2,7 százalék azoknak a tót nagybirtokosoknak a száma, akiknek birtokát az 1919. évi 215. számú törvény 1. §-a alapján kisajátították”. A törvény szerint nagybirtoknak tekinthető minden olyan birtok, amelynek mezőgazdaságilag megművelhető területe a 250 katasztrális holdat, erdővel és legelővel együtt pedig a 416 katasztrális holdat meghaladta. A Felvidéken a lefoglalt birtokokból a csehszlovák földhivatal 1922-ig 88 magyar és 11 német nagy- és középbirtokos birtokát sajátította ki véglegesen – és egyetlenegy szlovákét sem. „A városi cseh hivatalnoksereg kiegészítésére és munkájának támogatására – írta Etédi-Gagyí Jenő – most már bevonul a Felvidékre a cseh kapitalista is földbirtokosnak, hozza a maga cseh intézőit, alkalmazottait, gazdasági munkásait, s ahol ezek megjelennek, gyermekeik neveltetése céljából rögtön állít fel az állam iskolákat, mégpedig kizárólagosan cseh tanítási nyelvvel, s lassanként ezekbe kényszeríti be a magyar növendékeket is. A magyar osztályokat azután elnéptelenedés címén fokozatosan megszünteti, s végül bezárják a magyar iskolákat. Cseh földbirtokos, cseh tanító, cseh postamester, cseh csendőr, cseh finánc, s lassanként elcsehesedik a Csallóköz sok tiszta magyar falva.”⁶

A törvény ugyan előírta a kisajátított földek utáni kártérítést is, de a kártalanítást az 1913–1915. évi földárak alapján ítélte meg. Mi több, készpénzfizetésre sem kötelezte a földhivatalt, hanem mint 3%-os követelést egy kártalanítási nyilvántartásba vezette be és félszázalékos annuitással törlesztett – az esetek többségében kétes értékű államkötvények formájában. A csehszlovák agrárreform nyertesei egyértelműen a csehek voltak, a kárvallottjai pedig a magyar nagy- és középbirtokosok, míg a szlovákok kisebb parcellákhoz juthattak, esetleg törpebirtokosi sorba emelkedhettek.

A háború előtti Románia kifejezetten hűbérjellegű ország volt. A moldvai csángókat leszámítva ősi kisbirtokos osztálya nem volt, a földbirtok teljes mértékben az állam, a kolostorok és legfőképpen a bojárok kezén volt. A parasztság az 1864-ben, a királyság egyesülését követően végrehajtott jobbágyfelszabadításig

⁴ Kerék Mihály: *A földreform útja*. Budapest – Magyar Élet kiadása, 1942. 9. p.

⁵ Etédi (Gagyí Jenő): *A földbirtokreform a megszállt magyar területeken*. Budapest, 1929. 6. p.

⁶ Uo: 13. p.

mérhetetlen kiszolgáltatottságban és nyomorban élt. A felszabadítás azonban csak félsikerrel járt, a birtokosok megkapták ugyan a kártalanításért járó összeget, de az immár szabad parasztnak nem volt semmilyen eszköze az újrakezdéshez, ezért úgyszólván minden maradt a régiben. A hűbéri kötelezettségeket, a tizedet, a robotmunkát, a természetben történő juttatást csak egy 1907-ben meghozott mezőgazdasági munkatörvénnyel törölték el. A világháború befejeztével Romániában tehát valóban megérett a helyzet egy átfogó földreform végrehajtására. Erdély helyzete viszont semmilyen formában nem hasonlított a román királyságban uralkodó körülményekhez. „Az a földbirtokreform, amelyre Romániában még csak vágytak, Erdélyben megtörtént már 1848-ban, amikor a nemesség önként lemondott jobbágytelkeiről és előjogairól. Az önként végrehajtott jobbágyfelszabadítás 1 615 574 hold földet juttatott a volt jobbágyok szabad tulajdonába, éspedig nagyon csekély kivétellel az oláh jobbágyok tulajdonába, minthogy a Székely- és a Szászföldön nem volt földesúri jog, s így ez az óriási földmennyiség a megyék oláh parasztsága részére jutott, anélkül, hogy a magyar birtokosság komolyan számbavehető kártalanítást kapott volna érte.” 5181 birtokos kapott 1 615 574 hold kiosztott föld után 38 348 748 forint 10 krajcárt.⁷ Elsősorban tehát nem Erdélyben volt szükség az agrárreformra, hanem az egykori ókirályság területein, Moldvában és a Havasföldön.

Az agrárreform szükségességét Romániában először az 1918. december 1-jei gyulafehérvári Nemzetgyűlés határozata III. cikkelyének 5. pontja fogalmazta meg, amely radikális földreformot ígért. „Összeíratik minden tulajdon, kiváltképpen a nagybirtokok. Ezen összeírás alapján, amely megszünteti a hitbizományt, és azon jogra építvén, hogy szükség szerint megkisebbittessenek a nagybirtokok, lehetővé tétetik a földművesnek, hogy legalább akkora birtokot (szántót, legelőt, erdőt) bírjon, amekkorát maga és családja meg tud dolgozni. Ezen agrárpolitika vezérelve egyfelől a társadalmi nivellálás, másfelől a termelés növelése.”⁸ (A társadalmi nivellálás a román agrárreform szociális jellegét, a termelés növelésének jelzett szándéka pedig a gazdasági jellegét volt hivatott hangsúlyozni, holott Nagy-Románia agrárreformja is kifejezetten nemzeti jellegű volt, amit idővel a nemzetgazdasági mutatók is jól érzékeltettek.) Az agrárreform törvényes alapjait végül is az Erdélyi Kormányzótanács 1919. szeptember 10-i, 3911/1919. szá-

mú rendelete, majd ezt követően az Averescu-kormány 1920. július 9-én meghozott 2478/1920. számú rendelettörvénye alapján 1921. július 23-án Garoflid földművelésügyi miniszter által kibocsátott földtörvény teremtette meg. Egyes vélemények szerint ez volt a legradikálisabb földtörvény Európában.⁹ Hatmillió hektár földet, a romániai földalap 20,6 százalékát sajtóította ki, amelyből négy millió hektárt osztottak szét 1,4 millió földigénylő között. A fennmaradó földmennyiséget állami tartalékalapként kezelték. „1920 előtt Európában Bulgária és Belgium után Erdélyben volt a legnagyobb a kisbirtok aránya. A mezőgazdasági művelés alatt álló 3 320 873 hektár területből a kisbirtok 69,9, a középbirtok 11,6, a nagybirtok 18,5 százalékos arányban részesedett. A nagybirtoknak csak 32,5 százaléka volt magánkézben, a többi állami, egyházi, községi vagy közbirtokossági föld volt.”¹⁰ 1903 és 1912 között Erdélyben a román kisbirtokosok 123 663 holdat, a szászok ugyanakkor 31 810 holdat vásároltak meg, amihez a magyar bankok 21 millió, a román bankok 24 millió, a szász bankok pedig 5 millió aranykorona értékű hitelt kölcsönöztek. A román agrárreform legnagyobb vesztesei kétségtelenül a magyar történelmi egyházak voltak. „A nagyváradi, a gyulafehérvári, a temesvári és a szatmári római katolikus püspökség 290 507 holdjából 277 513 holdat sajtóítottak ki, a belső erdélyi református egyházkerület 62 148 hold földjéből 25 222 holdat, az unitárius egyház 17 916 hold földjéből 11 389 holdat, a magyar evangélikus superintendencia 1041 holdjából pedig 73 holdat vettek el.”¹¹ A romániai magyar egyházaknak az első világháború befejezésekor összesen 371 614 hold birtokuk volt, amelyből az agrárreform során 314 199 holdat, a birtokállomány 84,54 százalékát sajtóították ki. Ezzel az egyházak elveszítették intézmények, az iskolák és az alapítványok működtetéséhez szükséges anyagi forrásaikat.

A bukaresti parlament külön törvényt hozott a román királyság területére, és külön Erdélyre vonatkozóan, ami elsősorban a földmaximum nagyságának meghatározásában különbözött. Míg az előző esetben a földbirtokosnak 200 hektárnak megfelelő földterülete maradhatott meg, addig Erdélyben az agrárbizottságok nem egy esetben 50 holdra is csökkentették a megtartható birtok nagyságát. A központilag tervezett 6 000 000 hektár kisajátított területből álló földalap számára ott is elvették a maximum feletti birtokrészt, ahol nem volt földigénylő, legfeljebb állami földtartaleket képeztek belőle, ami később a politikai

⁷ Uo: 18. p.

⁸ Szász Zsombor: **A gyulafehérvári rezolúciók**; Magyar Szemle, 1929. december, 356–365. p.

⁹ Oberding József György: **Erdély birtokviszonyai és a román földreform**; Magyar Szemle, 1942. december 236–242. p.

¹⁰ Bodonyi Ilona: **Az 1921. évi román földreform - kisebbségi szemmel**; Napi Magyarország, 2000. március 4. 21. p.

¹¹ Uo.

életben óriási szerepet játszott. Az Erdély területén érvényesített és minden szociális szempontot nélkülöző román agrárreform célja az volt, hogy „a kis parasztgazdaságok helyett minél több erős román középirtok alakuljon ki, vagyis a magyar birtokos osztály földje egyszerűen magyar kézből románba menjen át”.¹² Ezzel egy csapásra megszűntek azok a földbirtokból származó jövedelemforrások, amelyek az alapítványokon keresztül biztosították a tudományos intézmények, a lapok, az iskolák és az egyházak működését. Hasonló méretű, óriási veszteséget jelentett a székely közbirtokosság javainak, főleg az erdőknek és a legelőknak a kisajátítása is. A kártalanításból is csak a román államnak származott haszna, hiszen az ókirályság területén a kisajátított földek árát az 1917–1920 közötti földárak középátlója szerint határozták meg, Erdélyben pedig az 1913-as esztendő földárait alkalmazták. A törlesztést húsz évben állapították meg, és a román nemzeti bank, erre a célra a csehszlovákokhoz hasonlóan, ugyancsak kötvényeket bocsátott ki, amelyek körülbelül két százalékát képviselik a földek reális értékének.¹³ Kifizetéskor nem egy esetben egy hold föld ára 2–5 métermázsza búza árának felelt meg. „Nem demokratikus reformot tervezett Románia – írta Etédi-Gagyai Jenő –, hanem a háború utáni évek zűrzavarait felhasználva, nagyjából törvényes mezbe öltöztetett szabadrablással irtó hadjáratot indított a magyar kulturális és egyházi intézmények, a magyar birtokososztály ellen, tekintet nélkül, hogy mekkora annak a birtoka. Ebben a hadjáratban kímélet nélkül felhasznált minden elérhető törvényes és törvénytelen eszközt, de nemcsak azokat tette tönkre, akiket ellenségének tekintett, hanem saját termelését is, saját gazdasági életét; megszűnt mezőgazdasági exportáló állam lenni, anélkül, hogy iparivá átalakulhatott volna.”¹⁴

Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, a későbbi Jugoszlávia a megszerzett területeken lévő magyar – valamint a német, a sváb és a szász – birtokok kisajátításával és a nemzeti érdekeket érvényesítő agrárreform végrehajtásával az 1938–1941-es évekig terjedő mintegy két évtizedben (mint ahogyan 1945 után

sem) megközelítőleg sem tudtak az ország számára olyan értéket teremteni, mint amekkora értéket a birtokok a kisajátítás pillanatában jelentettek. A megszerzett vagyon „működtetése” nem sikerült, a nemzetgazdaságban értéktöbblet nem született.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság „szociális érzékenysége”

Az új délszláv állam az 1919. február 25-én kibocsátott kormányrendelettel – még csak nem is törvénnyel – hirdette meg az újonnan szerzett területek addigi birtokviszonyainak felszámolását és az új, kizárólag nemzeti szempontokra épülő birtokrendezés programját, amely a nagybirtokokra vonatkozó agrárreform likvidálásáról szóló 1931. június 19-i rendelet végrehajtását szabályozó 1931. július 18-i határozat közzétételével ért hivatalosan véget. (Ténylegesen a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az agrárreformról szóló *törvény* tehát soha nem született meg.) A valóság azonban az, hogy a jugoszláv királyság huszonkét éves történetét végigkísérte a birtokviszonyok rendezetlenségéből eredő társadalmi és politikai feszültség, és ami legalább ennyire súlyos kérdés, a gazdasági fellendülés elmaradása, az „agrárbürokrácia” elburjánzása, ami az erőforrások eltékozlásához, haszontalan szétforgácsolásához vezetett. Sok száz ezer holdnyi, korábban magyar (és német-sváb) tulajdonban lévő földterület kisajátítása a termelés kiesés folytán sokkal súlyosabb károkat okozott az országnak, mint amennyi hasznot eredményezett az új birtokviszonyok nemzeti alapon történő létrehozása. A délszláv állam nemzeti birtokpolitikai¹⁵ szempontokra épülő agrárreform-elképzelése, felépítésében és végrehajtásában kezdettől fogva egyetlen célt szolgált: megerősíteni a szerb nemzeti törekvéseket és ezzel egyidőben megakadályozni a nemzeti kisebbségek gazdasági erejének a korábbi időkből öröklött fenntartását. A nemzeti állam nagy feladatai közé tartozott a nagyhatalmi döntések szerencsés összejátéka folytán megszerzett hatalmas javak feletti szerb tulajdonjogok megszerzése, hiszen a korábbi feudális délszláv államok új közössége csakis ily módon vál-

¹² Etédi (Gagyai Jenő) *im*: 21. p.

¹³ *Uo*: 25. p.

¹⁴ *Uo*: 28. p.

¹⁵ Czettler Jenő, az agrárpolitika elméleti kérdésekkel foglalkozó művében nemzeti, szociális és gazdasági szempontokat érvényesítő birtokpolitikát különböztet meg. „A nemzeti birtokpolitika célja, írja a szerző – az állam uralkodó népelemét birtokállományában megerősíteni, amely azonban sokszor igazságtalanságot is rejt magában a nemzetiségi kisebbségekkel szemben, amint ez az utódállamok földbirtok-politikájánál észlelhető. (...) A szociális birtokpolitika célja a kisebb anyagi erejű gazdarétegek megerősítése és a munkások földtulajdonhoz juttatása. A gazdasági birtokpolitika célja viszont kevésbé hasznavehető vagy meg nem szállott területeknek (a szikes, homokos, ártéri területek) telepítés vagy parcellázás útján való hasznosítása, intenzívebb művelése.” Az agrárszakember hozzáteszi: a szociális és a gazdasági eredetű birtokpolitika alapvető érdekei valahol mégis találkoznak, mert „közvetlenül a nemzeti vagyont és jövedelmet” gyarapítják. – *Agrárpolitika*; Budapest – Magyar Szemle Társaság, 1932. 27–28. p.

hatott a huszadik századi gazdasági követelményeknek megfelelő, vagy a megfelelés reményére feljogosító országgá.

Ma már az agrárreform kérdésével foglalkozó szerb történetírás is a tények ismeretében kénytelen realitásként elfogadni, hogy az 1918-ban megszállt, és a trianoni békeszerződéssel 1920-ban a nemzetközi jog értelmében is megszerzett Bács-Bodrog, Torontál vármegyék területén és Baranya vármegye déli részén – nem különben a Muraközben és a Muravidéken – végrehajtott birtok-kisajátítás és -újraelosztás elsősorban a magyar közép- és nagybirtokosok kárára történt, miközben a magyar földnélküli tömegek teljes mértékben kimaradtak a földalap újrafelosztásából. És mert az agrárreformnak nevezett állami fosztogatás mögött a szerb nemzetpolitikai érdekeken kívül sem gazdasági, sem szociális, sem agrárpolitikai megfontolások nem léteztek, halvány remény sem volt arra, hogy a birtokok formájában megszerzett földek alapját szolgálták volna az új állam valamiféle „átgondolt” agrárgazdaságának, ezen túl pedig a nemzetgazdaság konszolidálásának. Még egyszerűbben szólva: a másfél évszázada folyamatosan alakuló agrártermelés, és az 1870-es évektől erőteljesen jelentkező, de még mindig a birtokokon belül működő ipari infrastruktúra, a vetőmag-nemesítés és a takarmánytermelés, a szeszgyártás és a kerti vetemények feldolgozását és tartósítását szolgáló kisüzemek, az állat-egészségügy színvonalának emelését biztosító laboratóriumok szerb kisajátítása, az agrárreform fogyatékoságai, az új tulajdonosok hozzá nem értése, és nem utolsósorban a hiányzó agrárpolitika – ami egyszerre jelentette az agrártervezés, a hitelintézmények és a szociális célok hiányát – folytán nem hozott annyi nyereséget az új országnak, mint amennyit veszítettek vele a magyar (és sváb) föld- és birtoktulajdonosok. A délszláv állam agrárreformjának, mint ahogyan a román és a csehszlovák agrárreformnak is igazi kárvallottjai a magyar birtokosok mellett a magyar földnélküli tömegek voltak, hiszen korábban bérlőként, zsellérként, cselédként vagy napszámosként valami módon mégis megteremtették, ha gyakran a nyomor szintjén tengődve is, a minimális megélhetési lehetőségeket. A tulajdonos-váltással még ennek a lehetősége is megszűnt. Machnyik Andor a csehszlo-

vák földreformnak a csallóközi magyarságra tett hatását összegezve az 1935-ben írt *Csallóköz* című művében így fogalmazott: „A Duna menti alföld aranykalású rónáinak szegény mezei munkástömege ezekkel a nagyüzemekkel az egyetlen, amúgy is csak bizonyos évszakokban munkát biztosító munkaalkalmát veszítette el. Nem mintha itt e keleti jellegű, ki-mondott agrárvidéken a kisemberek szociális helyzete valamikor is rózsásnak lett volna mondható, de ahelyett, hogy a föld szegény munkásrétegeinek a fel-szabadulást és a családi boldogságot hozta volna, ellenkezőleg, a földbirtokreform következtében a le-szegényedés, a nyomor és az elproletárosodás fo-kozását eredményezte, ami végeredményben Csallóköznek szociális viszonyait csak súlyosbította.”¹⁶

A számszerűen is kimutatható „erkölcsi és lelki összeomlásnak” – amit a délvidéki magyarság is hasonlóan tragikus formában elszenvedett – az lett a következménye, hogy a megélhetés anyagi forrásának és alapjainak elvesztése nyomán megszűnt a magyarság intézményeinek létalapja, felszámolták az oktatás, a lap- és könyvkiadás, a művelődési egyesületek, a szociális intézmények és nem utolsósorban az egyház működésének anyagi feltételeit. „A nagybirtokok felosztásának elsősorban nemzeti jelentősége van – írta az agrárreform első szakaszának eredményeit összefoglaló művében Slavko Šećerov –, mert növeli a szerb, a horvát és a szlovén birtokosok számát, s csak másodsorban van szociális és gazdasági jelentősége is.”¹⁷ Etédi-Gagyai Jenő pedig idézi a szerb agrárreform-miniszter 1920. február 29-én kelt, és a megyei agrár-főmegbízottakhoz intézett körlevelét, amelyben ez olvasható: „Különös védelemben részesítendő az a középbirtok, amely nemzeti kezében van (ti. szerb), mert az agrárreform végrehajtásánál nem szabad szem elől téveszteni a nemzeti momentumot egyfelől azok szempontjaiból, akiket földdel kell ellátni, másfelől és főleg annak a birtoknak a szempontjából, amelyet agrárreformmal kell sújtani. Elrendelem tehát, hogy az olyan birtokoknak ideiglenes haszonbérletbe való kiadásánál, melyek terjedelmükkel nem érik el azt a maximumot, amely az egyes országrészekben a nagybirtok elidegenítését és megterhelését letiltó 1919. július 21-i rendelet 2. §-a értelmében megállapított: figyelembe vé-

¹⁶ Machnyik Andor *Csallóköz – Gyakorlati agrár- és szociálpolitika 1935*; Pozsony – Kalligram Könyvkiadó, 1993. 172. p. – A szerző kötetzáró, és az agrárreform kérdését összefoglaló mondatai a következők: „A csehszlovák földbirtokreformnak Csallóközre tett szociális befolyását röviden a következőkben foglalhatjuk össze. Sok nagy és ezek révén még sokkal több kisembert tett tönkre. Sok munkás élete javában lévő, földje és népe iránt kötelességét megtett szegény, igénytelen embernek zárta el a boldogulás útját a hirtelen és nem az itteni, rendkívül elmaradt viszonyoknak megfelelően végrehajtott nagybirtok-feldarabolás. Az ember megrendülve áll meg ezeknél az idevalók előtt ismert, de a távolabb állók részére számokban is megmutatott erkölcsi és lelki összeomlásoknál.” 191. p.

¹⁷ Slavko Šećerov: *Iz naše agrarne politike 1919–1929*; Beograd, 1930. 68. p.

tessenek mind az itt kifejtett szempontok, de különösen a birtok tulajdonosának a nemzetisége.”¹⁸ A rendeletek, a határozatok, az utasítások és a körlevelek tehát soha nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén az agrárreform kifejezetten szerb nemzeti érdekeket szolgált. Félmillió délvidéki magyar került ezzel gyarmati kiszolgáltatottságba, és kérdés, hogy szerencsésnek mondhatja-e magát, aki az optálás során a Trianon utáni Magyarországra került, vagy kivándorolt az új világba.

Az összeomlás és a Délvidék

Magyarország az első világháborúban felélte társadalmi és gazdasági erejének minden tartalékát, Károlyi Mihály polgári forradalma és a Tanácsköztársaság 133 napja pedig a politikai megfontoltságba vett maradék reményeket is szertefoszlatta. A frontokról a lövészárkok iszonyú emlékeivel özönlöttek haza az elkeseredett tömegek, nyomukban cseh, román és szerb csapatok törtek előre, fejük felett pedig ropogva dőlt össze egy hatalmas birodalom.

1918. szeptember 29-én a bolgár hadsereg felmorzsolódása folytán összeomlott a szaloniki front. Az osztrák-magyar és a német csapatoknál gyors visszavonulást rendeltek el, Albánia, Macedónia és Dél-Szerbia területeire egyre erőteljesebben vonultak be a szerb és a francia csapatok. Budapesten Tisza István miniszterelnök október 17-én bejelentette, hogy a központi hatalmak elveszítették a háborút, és a helyzetre való tekintettel a nemzeti egységkormány létrehozásán munkálkodott. Két nappal később, október 19-én a dél felől előrenyomuló francia és szerb csapatok elérték a Duna–Száva–Drina vonalát. Budapesten október 31-én ismeretlenek megölték Tisza István magyar miniszterelnököt, közben egyre nagyobb tömegek követelték a Nemzeti Tanács kormányának megalakítását. A felfegyverzett munkás- és katonatömegek nyomására Károlyi Mihály miniszterelnökkel az élén megalakult az új kormány. November 7-én Károlyi Mihály vezetésével küldöttség utazott Belgrádba és Louis-Félix Franchet d’Esperey tábornoktól, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokától Magyarország nevében fegyverszüneti megállapodást kért, ám a válaszként átnyújtott 18 pontból álló békejavaslatot a magyar fél akkor még nem fogadta el. November 13-án, lévén, hogy ekkor már a harcban hatékonyan bevethető magyar katonai egységek és alakulatok nem léteztek, Linder Béla tárca nélküli miniszter azonban már, ugyancsak Belgrádban, kénytelen volt aláírni az egy héttel ko-

rábban még elutasított fegyverszüneti egyezményt. Az antant által kijelölt demarkációs vonal a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, majd a Maros mentén Szegedig, ezt követve pedig Szabadka–Baja–Pécs vonalon át észak felé a Drávaig húzódott, amelyen belül a polgári közigazgatás a magyar kormány kezén marad ugyan, de a szövetségesek jogot szereztek a stratégiaileg fontos területeknek – így magának a fővárosnak, Budapestnek – a megszállására.

Ezzel egyidőben a nemzetiségek által lakott területeken a nemzeti érdekek érvényesítésére sorra alakultak a különböző tanácsok: október 5-én és 6-án Zágrábban létrejött a Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa. Október 26-án Túrócszentmártonban megalakult a Szlovák Nemzeti Tanács végrehajtó bizottsága, amely négy nappal később, október 30-án határozatot fogadott el a szlovákok lakta területek Csehországhoz történő csatlakozásáról. Ugyanazon a napon Budapesten megalakult a magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Tanács is. November 4-én a fiumei Olasz Nemzeti Tanács kimondta a kikötőváros Olaszországhoz történő csatlakozását, egy nappal később, november 5-én Mišić vajda, szerb vezérkari főnök az I. és II. szerb hadsereghez intézett hadparancsában elrendelte Szerémség, Szlavónia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Dalmácia, valamint a Bánságnak keleten a Temesvár–Versec–Fehértemplom, északon a Maros vonaláig, a Bácskának pedig a Bajától és Szabadkától délre eső területeinek a megszállását. A szerb hadsereg november 9-én bevonult Újvidékre. Ugyanezen a napon a Román Nemzeti Tanács a magyar kormányhoz intézett felszólításában követelte a románok által lakott magyarországi területek átadását. 20-án ismételt kiadott kiáltványában állást foglalt amellett, hogy Magyarország románlakta területeit, Erdély, a Bánság, Arad, Bihar, Szatmár és Szilágy megyéket teljes egészében, Békés, Csanád és Ugocea megyék esetében pedig területük egy részét Nagy-Romániához csatolják. 25-én az Újvidéken üléselő Szlovák Nemzeti Gyűlés kimondta a katonailag megszállt délmagyarországi területek Szerbiához történő csatolását. December 1-jén az erdélyi románok Gyulafehérvárott megtartott Nemzeti Gyűlésén kimondták a Romániával történő egyesülést, ugyanazon a napon Belgrádban Sándor régensherceg bejelentette a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulását. (December 25-én a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csapatai a Muraközt is megszállták.) December 3-én Vix (másutt Vyx) alezredes az antanthatalmak budapesti missziójának vezetője jegyzékben követelte a Felvidék katonai ki-

¹⁸ Etédi (Gagyí Jenő) *im.* 37. p.

ürítését és átadását az újonnan megalakult Csehszlovákiának. Ennek nyomán a csehszlovák katonaság december 29-én Kassára, január 1-jén pedig már Pozsonyba is bevonult.

A történelmi Magyarország összeomlása villámgyorsan, alig száz nap alatt játszódott le. Nem csoda, hogy az események résztvevői és tanúi „ideiglenes állapotnak” tekintették az ország területe kétharmadának a megszállását, és bíztak a béketárgyalások méltányos eljárásában. Az ideiglenesség érzéséről azóta számos politikus, író és közéleti szerepet vállaló személy vallomásaiban, visszaemlékezéseiben és korabeli feljegyzéseiben olvashattunk. Kevesebb hitelt érdemlő vallomás szól arról, vajon mit érezhettek a megszállt területeken élő, de a történelmi Magyarország társadalmi és politikai valóságához megannyi szállal kötődő, román, szlovák, szerb és horvát hagyományaikat megőrző és kulturális örökségüket ápoló nemzetiségek kiemelkedő tagjai. Mit érezhettek azok a nemzetiségi értelmiségiek, akik – talán nemzedékekkel korábban – rátaláltak a kettős kötődés járható útjaira? Cvetko Malušev *Leltár* című önéletrajzi jegyzeteiben a háború utolsó napjairól a következő olvasható: „Mi, a mindig utcán csellengő Malušev gyerekek hoztuk haza a nagy hírt: a törvényszék melletti kis téren két zubbonyos szerb katonák tanyáznak, öszvéreiket a vasúti parkban legeltetik, maguknak pedig öntöttvas üstökben finom paprikást főznek. Mindannyian szerbül beszélnek, de nem egészen úgy, mint mi. A nép bámulja, szidja őket, de azok nem értik, nem bánják. A hír hallatán apánk elsápad, két könyökével az asztalra borul. Úgy sír, hogy a vállait rázza, s közben felszakad belőle szerbül a panasz: – Ez nem lehet! Ez nem maradhat így! – Felugrik, leveti csukazöld zubbonyát és a csontcsillagokkal, az öt fényes érdemrenddel együtt batyuba köti és az almárium legalsó fiókjába rejti. – Trebaće to još meni.”¹⁹ Kelleni fog ez még! – mondja az a kétségbeesett szabadkai szerb ember, aki népes családjától szigorúan megkövetelte, hogy odahaza kizárólag szerbül beszéljenek, ám aki Malušev Sándor néven 1907-ben megszerkesztette *Szabadka szabad királyi város czim- és lakjegyzéke* című kiadványt, amely a tízes évek elején második kiadását is megérte, és amiért „a városunknak tett szolgálat köszönete jeléül” a Városi Tanács 200 ezüstsforinttal jutalmazta őt. Mi több: 1908 májusában kiadta a *Forgalmi Értesítő* című lapot „Szabadka és környéke közgazdasági, ipar- és kereskedelmi szaklapját”, amely-

nek címét hamarosan *Közgazdaságra* változtatta ugyan, de tulajdonosként a társadalmi, közgazdasági, kereskedelmi és iparos helyzetet egészen a világháború kitöréséig rendszeresen megjelentette.²⁰ Malušev Sándornak, a szabadkai közélet jeles képviselőjének szerb létére is volt tehát mit féltetnie a Száván túlról érkező csapatoktól.²¹

A patriarchális Szerbia modernizációs kísérletei

Szerbia az első világháborút lezáró fegyverszüneti egyezmény aláírásakor – a két Balkán-háborút is beleértve – immár hatodik éve szakadatlan háborúban állt. 1912-ben a hatalmas, területgyarapító ambíciókkal hadba lépő ország lakossága patriarchális körülmények között élt, ipara nem, jószérével csak házi- vagy kézműipara volt. 1911-ben francia, belga és holland pénzügyi szakemberek külföldi tőkepénzesek bevonásával a szerb bankrendszer megreformálásán dolgoztak, de közbejött a háború, és a munka félbemaradt. Szerbia népessége az 1910-es népszámlálási adatok szerint 2 900 000 lakos volt, akiknek döntő hányada, 2 529 000 falusi lakos volt, vagyis a lakosság 84 százaléka kizárólag a mezőgazdaságból élt. Közülük – meglepő módon – mindösszesen 1275 ember volt föld nélküli. Ennek magyarázata azonban ropant egyszerű: Szerbiában a huszadik század elején még meghatározó szerepet játszottak a patriarchális társadalom jellegzetes közösségi szerveződésai, a házközösségek, a zadrugák, amelyek összetartó erejét az ősi gazdasági és gazdálkodási létforma, a földközösség jelentette. 1905-ben készült kimutatások szerint az ország területének 73 százaléka volt művelésre alkalmas földterület, amely a következőképpen oszlott meg:

magánszemélyek és	
házközösségek tulajdonában:	2 055 000 hektár (42,55%)
az állam tulajdonában:	2 775 000 hektár (57,45%)

Látszólag az állami tulajdon túlsúlyban volt, ám az 57,45 százaléka beletartoztak az utak, az erdők és a folyók is. Jelentéktelen vagyon volt az egyházak és a kolostorok tulajdonában is. Szerbiában, a balkáni országok többségéhez, így a román okirálysághoz is hasonlóan sem kataszteri felmérés, sem telekkönyvi nyilvántartás nem létezett. A magánbirtokok megoszlása a földterület nagysága szerint a következőképpen alakult:

¹⁹ Cvetko Malušev: *Leltár - Önéletrajzi jegyzetek; Szabadka – Életjel*, 1990. 21. p.

²⁰ Uo: 12. p.

²¹ Etédi (Gagyí Jenő) idézett tanulmányában a Száván túlról jött tömeget így írja le: „A betelepített elvadult, garázda, munkához nem szokott hadiönkéntes tömeg szabad prédának tekintett mindent s nem ismert korlátokat abban, hogy amire szüksége van, vagy amihez kedve támad, azt igénybe is ne vegye, bárkié is az.” *Im.* 30. p.

84 720 birtokosnak	3 hektárnál kisebb	(31,01%)
131 710 birtokosnak	3-10 hektár	(50,42%)
93 677 birtokosnak	10-20 hektár	(14,52%)
11 061 birtokosnak birtoka volt.	20 hektár feletti	(4,05%)

Akinek 10 hektár feletti birtoka volt, az már gazdagnak számított. A házközösség alatt a délszlávok agrár- és családi szervezetét kell érteni, amelynek keretében a földtulajdon a gyakran 8–15, de nem egy esetben 20–80 főből álló nagycsalád közös tulajdonában és művelésében van. Horvát- és Szlavónországban, Szerbiában, Bulgáriában, Boszniában és Hercegovinában, vagyis a délszláv területen, Dalmácia kivételével mindenhol (még a történelmi Magyarország határőrvidékein is, beleértve Bács-Bodrog vármegye területén a Duna-Tisza háromszögben elterülő Sajkásvidéket, a Torontál vármegye és a Temesi bánság területén végighúzódó határőrvidéket is) létezett a házközösségnek ez az ősi formája. A szerb birtokrendszer eredetileg a honvédelmi rendszer alapjait is jelentette, ez a közösségi forma biztosította a balkáni népek számára a túlélést a sok évszázados török hódoltság idején. Élén a házközösség feje, a legidősebb férfi, a gospodar vagy starešina állt, ő vezeti a gazdaságot, ő képviseli a közösséget a községi és az állami – a politikai – hatósággal szemben. A hagyományos szerb örökösödési jog szerint az ingatlant csak a fiúgyermek örökölhette, a leánygyermeket csak kiházasították, ám az így szerzett vagyona felett az új házközösségen belül is önállóan rendelkezett. A házközösség, a zadruga mint társadalmi és gazdasági létforma oly mélyen gyökerezett a szerb társadalomban, hogy az 1836-ban elfogadott Otthonvédő Törvény rendelkezései is e köré szerveződtek, s bár a törvény 1873-ban és 1899-ben is jelentősen módosult, alapvető tartalma semmit nem változott, kiindulási pontja lett a szerb polgári törvénykönyvnek is.

Az Otthonvédő Törvény értelmében a nagycsalád minden egyes férfitagját „5 napi járó föld”, azaz 5 hold (2,8 hektár) föld törvényes alapon megillett, ez a földterület elidegeníthetetlen és megterhelhetetlen. A tulajdonos a házközösség vezetőjének, a starešinának a beleegyezésével csak az 5 hold feletti földterületet adhatta el, vagy terhelhette meg, vagy tehetett záloghitel tárgyává. A XIX. sz. második felében és a XX. század elején azonban erőteljesen megindult a házközösségek, a zadrugák birtokainak elaprózó-

dása, egyre több lett az 5 napi járó földnél kisebb parcellával rendelkező törpebirtokos.

A házközösség továbbélése elsősorban a hitellehetőségek kiteljesedésének állt az útjában, ennek következtében a gazdaság modernizálásának is a legfőbb kerékkötője volt. Mivel az Otthonvédő Törvény értelmében csak igen körülményesen lehetett jelzáloggal terhelni a birtokot vagy a házat, a hiteleket biztosító bankrendszer kiépítésének is útjában állt. Szerbiában a hitelforrást a szövetkezeti takarékpénztárak, a magánbankok vagy a belgrádi székhelyű Uprava Fondova, az Alapítványi Igazgatóság – voltaképpen központi bank – jelentette. Vidéken azonban – lévén, hogy a szövetkezeti takarékpénztárak bizonyult tagsági feltételrendszerrel működtek – a magánbankokhoz fordultak a hitelezők a leggyakrabban. Ez is csak közvetett úton történhetett. Az igénylőnek gazdag gabona- vagy bármilyen más kereskedőt kellett találnia, aki rendelkezett a hitel fedezetéül szolgáló vagyonnal. A kereskedő a magánbanktól pénzt kölcsönzött és azt továbbadta az eredeti igénylőnek, azzal, hogy termését előre megvette, vagyis a birtokát haszonbérbe adta. A törvény ugyan 12 százalékban maximálta a hitelkamatot, de az ilyen esetekben annak összege gyakran elérte a 30 százalékot is. Az ilyen bankárt hívták zelenašnak, uzsorásnak.²²

Ebből a társadalmában patriarchális hagyományokat makacsul őrző, házközösségekre épülő, mezőgazdasági viszonyait nehezen feladó Szerbiából, valóban, csak egy radikális gazdasági reform teremthetett volna európai országot. A társadalmi és gazdasági megújulás feltételeit megteremtő reformokra azonban a hosszú háborúk során nem jutott ideje. Ez a Szerbia mégis győztesen került ki az első világháborúból, mi több, területét hatszorosára növelte azzal, hogy vezető szerepet vállalt – vagy vezető szerephez jutott – a délszláv állam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság létrehozásában.

A megszállt területeken lévő nagybirtokokra vonatkozó jugoszláv agrárreform – jellegeiben jogfosztó – kormányrendelet 1919. február 25-én jelent meg, végrehajtását pedig az 1920. február 12-én kiadott 2119. számú királyi ukáz az újonnan felállított agrárreform-minisztériumra bízta. A rendelet tulajdonképpen a szerb minisztertanácsnak a Korfu szigetén 1917. február 28-án a 200. szám alatt megfogalmazott határozatán alapult, amely kimondta: „minden dobvoljac, aki a szerb hadseregben az ellenség ellen küzd a háború végéig, 5 hektár termékeny földet fog kapni letelepedésre”.²³ Prokopy Imre, aki

²² Dr. Láncki Jenő: *A szerb agrárjog*; Budapest, 1918. A Magyar-Bosnyák és Keleti Gazdasági Központ kiadványa.

²³ Prokopy Imre: *A jugoszláv agrárreform. Különlenyomat a Magyar Kisebbség nemzetpolitikai Szemle 1933. évfolyamából – Lugos, 1933. 3. p.*

a földreform 1931-ben történt hivatalos „lezárásával” szinte egyidőben készítette el lehangoló összefoglalóját, rámutatott: ha az agrárreform megmaradt volna az eredetileg meghirdetett keretekben, úgy az említett jogcímen támasztható földigény a magánbirtok, a jogrend és a törvényesség komolyabb sérelme nélkül is kielégíthető lett volna. A háború befejeztével ugyanis 10–12 ezer frontszolgálatos katona földigénye összesen 60 000 hektár szántóföld kisajátítását jelentette, amit az ószerbiai területeken érvényesített földújraelosztással is kielégíthető lett volna. Hogy a dobrovoljacoknak szánt földjuttatásokkal (is) igen súlyos visszaélések történtek, bizonyítja Slavko Šećerov – Bácska és a Bánság 1919–1921 közötti agrárreformügyi kormánybiztosának – 1928. április 28-án megfogalmazott követelése: a már a nemzetgazdaságot is fenyegető visszaélések kiküszöbölése és a jövőben történő elkerülése érdekében a Honvédelmi és Haditengerészeti Minisztérium a Hivatalos Lapban tegye közzé a „szaloniki harcok” hivatalos névsorát.²⁴ Véleménye szerint csakis ily módon – és persze az agrárreform-törvény kidolgozásával és parlamenti elfogadásával – lehetett volna elejét venni a birtokszerzés terén tapasztalható mérhetetlen korrupciónak és a jogtalan előnyszerzésnek. Az 1919. február 25-i rövid, mindössze hét szakaszos alapvető kormányrendelet úgy rendelkezett, hogy a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságának területén lévő összes nagybirtok – egy később pontosítandó és kidolgozandó kártalanítás ellenében – kisajátításra kerül. Dél-Magyarország megszállt területei ekkor még a demarkációs vonalon belüli térségnek számítottak, ahol a fegyverszüneti megállapodás értelmében a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében maradt, a jugoszláv kormány nevezetes rendeletének 9. §-a azonban kimondta: földet kapnak „azok az állampolgárok, akik földműveléssel foglalkoznak s akiknek vagy egyáltalán nincs, vagy nincs elegendő földjük, mégpedig legalább annyi, amennyit családtagjaikkal megművelhetnek. A rokkantak, a harcosok özvegyei és árvái, a hadviseltek és a dobrovoljacok elsőbbséget élveznek a földosztásnál.”²⁵ A rendelet 11. §-a kimondta, a kisajátított földekért járó kártalanítást, annak nagyságát és kifizetési módját utólagosan, külön törvény fogja megállapítani. (A 17. § szerint

ugyanaz vonatkozott az erdőbirtokokra is.) A 12. § rendelkezése szerint a kártalanítás alól kivonják a Habsburgok és a „többi ellenséges dinasztia” birtokait, valamint a Habsburgok által adományozott birtokokat, ha azok nem kerültek harmadik kézbe. A korábban jogszerűen megkötött és még érvényben lévő haszonbérleti szerződések a 15. § szerint a bérlők bármilyen kártalanítása nélkül azonnal megszűntek. Érvénytelennek tekintették továbbá azokat az adásvételi szerződéseket is, amelyeket a háború idején kötöttek meg, hiszen fennállt a gyanú, hogy az új tulajdonos a háborús nyereszkezdésből szerzett pénzen vásárolta földjét. De hogy a megszállt Délvidék magyar földtulajdonosai ne hogy a birtokaik eladásával „kijátsszák” a jugoszláv kormányrendeletet, az 1919. július 21-i miniszteri rendelet a kisajátítás biztosítása céljából „elidegenítési és megterhelési tilalommal” sújtotta a nagybirtokokat, amely nemcsak a kisajátított és kényszerbérletbe adott földekre volt érvényes, de kiterjesztették az eredeti tulajdonos birtokában ideiglenesen meghagyott földterületekre is, és ezt telekkönyvileg is előjegyezték.²⁶ Prokopy Imre megállapítása szerint ez volt a legfájdalmasabb intézkedések egyike, hiszen a hivatalosan tizenkét évig elhúzódó, voltaképpen soha be nem fejezett agrárreform idején az eredeti tulajdonos a számára meghagyott részirtokokat sem adhatta el, aminek valódi súlya egyfelől az adóztatásban, másfelől az 1919–1929 közötti agrárkonjunktúra idején mutatkozott meg, amikor a földeladási moratórium az eredeti tulajdonost megfosztotta annak lehetőségétől, hogy a kereslet miatt aránylag jó forgalmi értéken, holdanként 30–50 ezer koronáért, illetve dinárért adja el maradék birtokát, vagy annak egy részét, és ezzel legalább némileg kárpótolja magát az agrárreform okozta hatalmas veszteségekért.

Az 1919. február 25-i, a nagybirtokok kisajátítására vonatkozó kormányrendelet megannyi kérdést hagyott megválaszolatlanul. Mi tekinthető nagybirtoknak? A nagybirtoknak mekkora hányada maradhat az eredeti tulajdonos birtokában (lesz-e törvény vagy rendelet a földmaximum nagyságát illetően)? Hogyan történik a kártalanítás? Ki kezeli a kisajátított földterületeket? (Ennek a további adózás szempontjából is óriási jelentősége volt.) A kisajátítást követően állami va-

²⁴ Dr. Slavko Šećerov: *O otkupu agrarnih zemalja*. In: *Iz naše agrarne politike 1919–1929*; Beograd, 1930. 91. p.

²⁵ Uo: 5. p. – Prokopy Imre szerint „dobrovoljacok alatt azok az Osztrák-Magyar Monarchia területéről származó szerb, vagy általában délszláv nemzetiségű katonai vagy polgári személyek értendőek, akik a világháború során Szerbiába való átszökésük, vagy pedig hadifogságba kerülésük után mint önkéntesek beléptek a szerb hadseregbe.” 18. p. – Ezzel magyarázható, hogy az egykori Bács-Bodrog és Torontál vármegyék területére, Bácskába és a Bánságba zömében Bosznia-Hercegovina területéről érkeztek földigénylők, bár számuk nem sokkal haladja meg az ószerbiai és montenegrói földigénylők számát.

²⁶ Uo: 6. p. – A kormányrendelet tartalmával behatóan és részletesen foglalkozik Nikola L. Gaćeša idézett művében. 52–53. p.

gyonként tartják-e nyilván a földterületeket? Ha igen, milyen szempontok érvényesülnek az immár állami földalapként kezelt birtokrészek újraelosztásakor? Kit terhelnek a földterület újraelosztásának költségei, a földmérés, a parcellázás, a kataszteri nyilvántartás terhei? A kijelölt földterület azonnal az új tulajdonos tulajdonába kerül-e, vagy lesz egy bizonyos türelmi idő, ami alatt bebizonyosodik, hogy a rendeletben meghatározott feltételeknek – vagyis hogy az új tulajdonos valóban földműves legyen és megfeleljen a földművelés szakmai elvárásainak, és hogy valóban rendelkezzen a föld megműveléséhez szükséges eszközökkel – valóban megfelel-e? Ellenkező esetben ugyanis a föld megművelésének elhanyagolásával a jugoszláv nemzetgazdaságot érnie veszteség. Kétségtelenül valamennyi kérdés az agrárreform lényegét érinti, ám jogi alapja tulajdonképpen egyiknek sincs. 1919 februárjában Magyarország déli vármegyéi még csak katonailag megszállt területnek számítanak, és a fegyverszüneti megállapodás értelmében a demarkációs vonalon belüli területeken továbbra is a magyar közigazgatás – és ezzel együtt a magyar törvényes jogrend – marad érvényben. A Szövetséges és a Társult Hatalmak és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csak 1919. szeptember 10-én írták alá Saint-Germain-en-Laye-ben azt a védelmi szerződést, amely 3. cikkelyének III. bekezdése kimondta: „ideiglenesen haszonbérbe adandók azon birtokosok egész birtokai, terjedelmükre való tekintet nélkül, akik Németország, Ausztria vagy Magyarország állampolgárai és a fordulat óta nem laknak az S. H. S. királyság területén és birtokaikat vagy elhagyták, vagy másoknak bérbe adták”.²⁷ Amikor a védelmi szerződést aláírták, a délszláv államképződményben már hét hónappal korábban életbe lépett az agrárreform címén meghirdetett birtok-kisajátítás. Hogy az 1919. február 25-i agrárreformról szóló kormányrendelet mennyire célzottan tartotta szem előtt az újonnan megszállt dél-magyarországi területek birtok-kisajátítását, bizonyítja annak 21. §-a, amely szerint az agrárreformról szóló rendelet nem vonatkozik Szerbia 1912 előtti területeire. Fennebb már jeleztem: a Balkán-háború előtti Szerbiában a földterület döntő hányada állami tulajdonban volt: 2 775 600 hektárnyi állami birtokkal szemben mindössze 2 055 000 hektár volt magántulajdonban, s ezen változtatni az új államnak 1919 után sem állt érdekében.

Birtokviszonyok Bácskában a délszláv agrárreform előtt

Az idős Herceg János *Módosulások* című életrajzi ihletésű regényében, szinte az utolsó tanúként, megbocsátó és elnéző szeretettel ír Bács-Bodrog vármegye központjáról, Zomborról, a történelmi Magyarország eltűnését követő, a múlthoz, a hagyományokhoz erősen kötődő, s talán éppen ezért olykor derűt fakasztó világáról. A régi Magyarország eltűnt, s eltűnt vele együtt a magyar Kánaánnak számító vármegye egykori dicsősége is, ám a Vadász-kürtben, a Forintosban, vagy a Polgári Kaszinóban esténként továbbra is rendszeresen megjelenő lapszerkesztők, középiskolai tanárok, elbocsátott vagy átigazolt hivatalnokok, műkedvelő színészek és színésznők, a maguk szórakoztatására verselő fűzfapoéták és álmatag tekintetű festők ezt nem hajlandók tudomásul venni. Sajátos hangulata és különös levegője volt az egykori vármegye székvárosának és a társas élet központjának, a régi előkelőségét makacsul megőrizni igyekvő Vadász-kürtnek. „Este, amikor asztalait vakító fényár ragyogta be, s a zenekar, élén az emigráns Ember »tanár úrral«, s az édes kis Mancival a zongoránál, belefogott valamelyik operett nyitányába, úgyhogy a költő Huszár Sándor is kitehette maga elé a versíráshoz szükséges kutyanyelveket, egyszerre mintha szárnyat kapott volna a kávéház (...). Ott volt már Žarko is, az örökké állástalan újságíró, aki a Stanišić-féle mozaikműterem tulajdonosának illő honorárium ellenében lefordította Elek Artúr egyik tanulmányát, s a velencei Szent Márk-templom főoltárának aranyló mozaikját »mozaik zlatnog konja«-ként vélte szerb nyelven híven visszaadni. S a ruhatárból hallható lett Ivkov mérnök mély baritonja, ahogy talán a »kezeit csókolom«-mal köszönő vécés nénit ajánlódkozta meg egy »maga mindennap fiatalabb lesz« nagylelkű bókkal, miközben barátja, a daliás bankigazgató, Milivoj Lapidat már felakasztotta a fogastra felleghajtó köpenyét és széles karimájú barna művészalapiját, úgyhogy Huszár Sándor is felneszelt a kutyanyelvek fölött, nemcsak azért, mert aki jött, folyószámlát nyitott neki minden soha meg nem jelenő kötetére, havonta befizetett honoráriumokra, hanem azért is, mert talán az egész városban csak ő tudta, hogy a közben bankigazgatóvá lett nagyúr »szintén zenész« volt boldog úrfi korában, vagyis költő s első és utolsó verseskönyvét, a Bánatprocessziót, Ady Endre ismertette a Nyugat egyik 1918-as számában.”²⁸ Ez volt az a világ, ahol – ugyancsak Herceg János találó megállapítása szerint – a legtovább, hosszú év-

²⁷ Prokopy Imre *im.* 8. p.

²⁸ Herceg János: *Módosulások*; Újvidék – Forum Könyvkiadó, 1989. 93–94. p.

tizedeken át tartott a magyar millennium mómora, s a magabiztosságot nyújtó jólét és a kényelem szemük elől eltakarta a közelgő veszedelmet, a történelmi ország összeomlását. És ez volt az a világ, ahonnan Szemző Gyula nagybirtokos, aki a pravoszláv pátriárka tízezer holdját is bérbe vette a vajszkai-zsivai rétben, „egy egész cigánybandával muzsikáltatta át magát a demarkációs országhatáron, s a vámosok a határ mindkét oldalán mély tisztelettel hagyták tovább menni a különvonatot vele és a bandával, dehogy sejtve, hogy a nagybölgőbe sok millió koronát rejtett, amit a koronának dinárhoz való négy az egyhez arányú beváltása előtt csempészett ki, ugyancsak pár milliót keresve a vállalkozáson.”²⁹ Maga a tény, hogy tragikus eseményeket az emlékezet legendás elemekkel színezett, csak arról a tehetetlenségről árulkodik, amellyel a délvidéki magyarság kénytelen volt tudomásul venni az új országban neki szánt másod- vagy sokadrendű állampolgár szerepét. A valóság sokkal kegyetlenebb és könyörtelenebb volt annál, mint amit a késői emlékezet továbbörökített. A tények ugyanis másról, sokkal súlyosabb gondokról tanúskodnak.

Nikola Gaćeša már idézett művében a jugoszláv agrárreform hatékonyságának és jelentőségének értékelésekor elengedhetetlennek tekinti a századforduló Bács-Bodrog és Torontál vármegye birtokviszonyainak áttekintését, ugyanis csak a birtokviszonyok ismeretében válik egyértelművé, milyen hatalmas méretű volt a föld – és a földbirtokokhoz kötődő javak – tulajdonoscseréje. A monográfia szerzőjének feladatát megkönnyítette az 1919 első napjaiban az újvidéki székhelyű Szerb Nemzeti Tanács Gazdasági Bizottsága által a kataszteri nyilvántartás alapján készített kimutatása, amelyet a február 25-én kiadott kormányrendelet nyomán 27-én a jugoszláv hatóságok hivatalos dokumentumként fogadtak el, és a későbbiek során a Dunai Bánság Báni Igazgatóságának Mezőgazdasági Osztálya is ilyen minőségében használt.³⁰

A kataszteri nyilvántartás szerint a földtulajdon megoszlása Bács-Bodrog vármegyében a délszláv állam megalakulásának pillanatában a következőképpen alakult:

magántulajdon:	136 333 kat. hold	445 négyszögöl (37,18 %)
községek tulajdona:	168 753 kat. hold	21 négyszögöl (46,02 %)
egyházi birtok:	34 603 kat. hold	912 négyszögöl (9,44 %)
állami földtulajdon:	17 585 kat. hold	1 577 négyszögöl (4,79 %)
alapítványi tulajdon:	1 379 kat. hold	1 077 négyszögöl (0,38 %)
úrbéri közösségek:	8 027 kat. hold	854 négyszögöl (2,19 %)
Összesen:	366 683 kat. hold	86 négyszögöl (100,00 %)

A magántulajdonosok nemzetisége szerint a birtokolt földterület az egykori vármegyében a következőképpen oszlott meg:

61 846 kat. hold	519 négyszögöl	(45,36 %)	magyar,
38 202 kat. hold	467 négyszögöl	(28,02 %)	német,
17 347 kat. hold	177 négyszögöl	(12,73 %)	szerb,
13 827 kat. hold	672 négyszögöl	(10,14 %)	zsidó,
5 110 kat. hold	210 négyszögöl	(3,75%)	bunyevác tulajdonos.

A fentiekből kitűnik, hogy Bács-Bodrog vármegyében a legnagyobb földterülettel a magyar magánbirtokosok rendelkeztek, ugyanakkor egy későbbi táblázatból az is kiderül, hogy ugyancsak a magyarok közül került ki a legszélesebb föld nélküli agrárnépesség. Olyan sajátos örökség volt ez, amelynek történelmi gyökerei vannak.

A birtokmegoszlásról alkotott kép azonban csak a földterületek nagyságának és a földtulajdon jellegének összevetése után válik teljessé. (Az egyszerűség kedvéért az alábbi táblázaton az I. a magántulajdont, a II. a községek tulajdonát, a III. az egyházi birtokokat, a IV. az állami tulajdont, az V. az alapítványi birtokokat, a VI. pedig az úrbéri közösségek tulajdonát jelöli.)

A birtok nagysága	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	összesen
0–50 kat. h.	-	-	4	-	-	-	4
50–100 kat. h.	-	2	1	2	-	-	5
100–200 kat. h.	4	5	1	3	4	1	18
200–300 kat. h.	5	14	-	1	-	-	20
300–400 kat. h.	1	12	2	1	-	-	16
400–500 kat. h.	2	6	1	2	-	-	11
500–600 kat. h.	8	4	-	3	-	-	15
600–700 kat. h.	10	1	-	-	-	-	11
700–800 kat. h.	9	2	-	-	1	-	12
800–900 kat. h.	7	1	-	2	-	-	10
900–1 000 kat. h.	7	-	-	-	-	-	7
1 000–1 500 kat. h.	15	-	-	-	-	-	15
1 500–2 000 kat. h.	6	6	1	-	-	1	14
2 000–3 000 kat. h.	6	7	-	1	-	-	14
3 000–4 000 kat. h.	5	2	-	-	-	-	7
4 000–5 000 kat. h.	1	7	1	2	-	-	11
5 000–10 000 k. h.	1	4	-	-	-	1	6
10 000–15 000 k. h.	1	2	1	-	-	-	4
15 000–20 000 k. h.	-	-	1	-	-	-	1
20 000–30 000 k. h.	1	-	-	-	-	-	1
30 000–40 000 k. h.	-	1	-	-	-	-	1
Összesen:	8	76	13	17	5	3	203

²⁹ Uo: 127. p.

³⁰ Lőrinc Péter: *Harcban a földért - A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941-1944)*; Budapest – Akadémiai Kiadó, 1977. 84. p. – A továbbiakban a statisztikai adatokat Nikola L. Gaćeša *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918-1941* című könyvéből vettem. Im: 40–51. p.

A táblázat alapján kiderül, hogy az egykori Bács-Bodrog vármegye területén a 200–300 katasztrális hold nagyságú birtok volt a legtöbb, ezt követte a 100–200, majd a 300–400 katasztrális holdnak megfelelő nagyságú földbirtok. Az agrár-szakirodalom – és ennek nyomán a történetírás is – a 100–1000 katasztrális holdnyi nagyságú területet középbirtoknak nevezi. Czettler Jenő neves agrártörténész egy ország (mező)gazdasági életében ezt a birtokosi réteget tekintti a legjelentősebbnek. „A középbirtok a legideálisabb birtokforma a nemzetcsalád szempontjából” – írta már idézett könyvében. A birtokos teljes egészében a saját kezében tartja a gazdaság irányítását, de idényjellegű munkalehetőséget biztosít a mezőgazdasági munkából élő föld nélküli tömegek, esetenként a törpebirtokosok számára is. A középbirtokos fokozottan ügyel az intenzív termelés lehetőségeinek felkutatására és alkalmazására, és közvetlenül érdekében áll az értékesítési lehetőségek megteremtése is. Ő az, aki a korszerű gazdálkodás legújabb vívmányait a birtokán alkalmazza, „minden gazdasági újítás, a kereskedelmi növények termesztése, a nemesített vetőmag az ő példája nyomán kerülhet a község határába”. Ezzel együtt a középbirtokos van a leginkább kitéve a piac teremtette kényszerhelyzetnek, és az ő számára a legkockázatosabb a bankhitelek felvétele is. „Pusztulása a falut tradicionális vezetőjétől fosztja meg és nem kis mértékben oka a sokszor fel-lépő szociális elégedetlenségnek is.”³¹ És amíg a nyugati országokban a XIX. század második felétől a középbirtokosok kulturális felemelkedése a középréteg polgárosodásának egyik, ha nem a legmeghatározóbb eleme volt, Magyarország félféudális viszonyainak hosszú vajúdása éppen e kulturális felemelkedés botlatozásával és félsikereivel magyarázható. A magyar történelemben 1870 után ez volt a dzsentri kora.

A Szerb Nemzeti Tanács Gazdasági Bizottsága által a telekkönyvi adatok felhasználásával 1919 elején elkészített kimutatás szerint Bács-Bodrog vármegye területén a 137 magántulajdonban lévő nagybirtok a vármegyén belül meghatározó volt.

I. Nagybirtok - a tulajdonos nemzeti hovatartozása szerint

név	nemzetiség	település	nagyság	kat. h. négyysz.
1. Alföldy Tibor	magyar	N.militics	?	?
2. Bachrach Lajos	zsidó	Monostorszeg		
		Zombor	814	563
3. Bachrach Heinrich	zsidó	Szabadka	682	244
4. Beck Károly	zsidó	Zenta	?	?
5. Becker Pál	zsidó	Kucora	?	?
6. Bicskei Mária	magyar	Szabadka	434	128
7. Bugarski Kosta	szerb	Zombor	?	?
8. Bunyi Lajos	magyar	Zombor	?	?
9. Csillag Flóra	magyar	Szabadka	956	1 517
10. Csihás Anna	magyar	Zombor	146	335
11. Deutsch Vilmos	zsidó	Zenta	1 041	1 081
12. Decker Gyula	zsidó	Monostorszeg	?	?
13. Dodić Milan	szerb	Zombor	?	?
14. Dunderski Bogdan	szerb	Óbecse		
		Szenttamás	1 274	1 197
15. Dunderski Gedeon	szerb	Dunagálos		
		Szenttamás		
		Bácsföldvár		
		Újvidék		
		Palánka		
		Begecs, Cséb		
		Óbecse	7 010	405
16. Dunderski Đoka	szerb	Újvidék		
		Kölpény		
		Túria	4 507	405
17. Dunderski Jaša	szerb	Szenttamás		
		Újvidék	999	141
18. Dunderski Stevan	szerb	Szenttamás		
		Óbecse	2 299	211
19. Engelmann Irén	zsidó	Ada	240	1 214
20. Engelmann Jenő	zsidó	Ada, Zenta	785	971
21. Engelmann Olga	zsidó	Ada	206	36
22. Engelmann Szidónia	zsidó	Ada	?	?
23. Engelmann Flóra	zsidó	Ada	?	?
24. Falcione Irén	magyar	Zenta		
		Felsőroglatica	2 069	115
25. Falcione Lajos	magyar	Monostorszeg	581	1 319

³¹ Im: 25–26. p. Külön sajátossága a jugoszláv agrárpolitikának – így az agrárreform körüli problémáknak és gondoknak is –, hogy az egyébként 5 holdig terjedő úgynevezett törpebirtok fogalmát kiterjesztette ugyan 10 holdra, de elmosta a 10 és 200 katasztrális holdnak megfelelő nagyságú földbirtok közötti határt, holott az európai fogalmak – és ennek nyomán a Magyarországon is használt értelmezés – szerint is a 100 katasztrális hold a legfontosabb vízvonal a birtokpolitika és ezzel együtt a nemzetgazdaság terén is. (Nikola L. Gaćeša i. m. 42–43. p.) A közmegegyezéses megállapodás szerint „törpebirtok az, amely mellett a földműves és családtagjai idegen területen is kénytelen bérmunkát végezni; kisbirtok (5–100 kat. holdig), amelyet a gazda családtagjaival együtt megművelni tud; középbirtok (100–1.000 kat. holdig), amelyet a birtokos maga kezel, de azon fizikai munkát nem végez – alapvetően a bérmunkaerőre támaszkodik –, nagybirtok (1.000 kat. holdnál nagyobb terület), ahol a kezelést megbízott, vagy gazdatiszt végzi és a birtokos csak a vezetést tartja magának, végül latifundium a több uradalmat magába foglaló üzem, amelynél a vezető szellemi munkát is hivatalok végzik.” Czettler Jenő im. 22–23. p.

26. Fernbach Anna	magyar	Temerin			65. id. Leibach László	magyar	Cservenka	1 292	1 484
		Tiszaistvánfalva			66. Leibach Gyula	magyar	Szabadka	997	384
		Kúla	3 269	728	67. Leibach Oszkár	magyar	Bresztóc	720	545
27. Fernbach Bálint	magyar	Szond			68. Leibach Péter	magyar	Kúla		
		Felsőroglatica	1 656	578			Cservenka		
28. Fernbach László	magyar	Ószivác					Szabadka	3 653	552
		Szond	1 144	1 379	69. Lendvay Antal	magyar	Szabadka	?	?
29. Fernbach József	magyar	Ómoravica	967	231	70. Lolock Alajos	magyar	Regőce	1 009	511
30. Fernbach Károly	magyar	Szond			71. Lukácsy István	magyar	Zombor	?	?
		Csonoplya	1 713	490	72. Mamuzich Lázár	horvát	Szabadka	?	?
31. Fernbach Péter	magyar	Zombor			73. Machmer Fülöp	német	Cservenka	616	1 219
		Kúla			74. Nagy Ákos	magyar	Zombor	?	?
		Temerin	3 231	122	75. Nagy Bálint	magyar	Ómoravica	662	531
32. Fernbach Antal	magyar	Zombor	?	?	76. Oberländer Fülöp	német	Óverbász		
33. Fombar Ludwig	német	Torzsa	?	?			Újverbász		
34. Freund Johann	német	Óbecse	?	?			Kucora	671	1 302
35. Fratričević Vince	horvát	Zombor	?	?	77. Offner Ignját	zsidó	Mohol	?	?
36. Frick Paul	német	Újverbász	649	868	78. Perczel Béla	magyar	Szabadka	1 124	113
37. Galeb Heinrich	német	Kúla	?	?	79. Petrić Lazar	szerb	Ópalánka	?	?
38. Geyer Krisztina	német	Alsóroglatica			80. Petrović Kosta	szerb	Ada	?	?
		Kerény			81. Pilischer Manojlo	zsidó	Óbecse	?	?
		Cservenka	1 474	932	82. Pilosanovits Josip	horvát	Ómoravica	823	1 521
39. Geiger Péter	német	Cservenka			83. Pintér Vidor	magyar	Zsabylya	?	?
		Bácostoplya	1 851	480	84. Piukovich József	magyar	Szabadka	871	515
40. Geiger Heinrich	német	Cservenka	2 504	318	85. Pollák Izrael	zsidó	Zenta	1 922	116
41. Gaerber Miklós	német	Szenttamás	725	530	86. Pollák Heinrich	zsidó	Zenta	700	1 146
42. Göttl Johann	német	Kucora	?	?	87. Polizer Bernárd	zsidó	Mohol	577	662
43. Glavaški Milan	szerb	Óbecse	615	?	88. Peis Mária	zsidó	Szilbács	?	?
44. Gombos Adrienn	magyar	Zenta	261	1 293	89. Reiter Franz	német	Bácostóváros	?	?
45. Gréber Gyula	magyar	Szond	1 263	744	90. Rausch Alfred és Edo	német	Lilimos	525	1 546
46. Gréber Lajos	magyar	Zombor	138	416	91. Redl Lajos	német	Őrszállás	3 993	756
47. Gortva Péter	német	Ada	?	?	92. Reök Iván	magyar	Horgos	734	1 163
48. Gubanović Ana	horvát	Mohol	?	?	93. Rechey Edo	magyar	Kúla		
49. Hammerstein Richard	német	Zombor					Sztapár		
		Őrszállás	2 847	710			Szabadka	2 399	1 090
50. Hermann Franz	német	Bácostóváros	1 359	1 288	94. Rüger József	német	Zenta	?	?
51. Hirsch Jochan	német	Ókér	?	?	95. Rónay Jenő	magyar	Torzsa	?	?
52. Horváth János	magyar	Kúla	?	?	96. Rudić Elaka	horvát	Ada, Zenta	518	903
53. Jovanović Vera	szerb	Zenta	?	?	97. Rudić Ignjat	horvát	Zenta		
54. Kalmár Emma	magyar	Szabadka					Alsókabol	1 516	997
		Cservenka	1 519	292	98. Rudić Jovan	horvát	Zenta		
55. Kárász Miklós	magyar	Horgos	3 479	410			Alsókabol	1 185	1 430
56. Kárász István	magyar	Horgos	1 384	52	99. Rudić Klara	horvát	Ada, Zenta	533	875
57. Koenig Johann	zsidó	Óbecse	223	713	100. Rudić Mihajlo	horvát	Ada, Zenta	531	884
58. Körmendy Ilona	magyar	Nemesmilitics	?	?	101. Schaffer Mór	zsidó	Szenttamás	353	880
59. Késmárk Béla	magyar	Őrszállás	?	?	102. Simkó Mihály	magyar	Bácskeresztúr	?	?
60. Klein Vilmos	zsidó	Sztapár	?	?	103. Spitzer Mór	zsidó	Zombor	144	960
61. Chottek Rudolf	német	Futak, Begecs			104. Sauerbori Karl	német	Monostorszeg	?	?
		Dunagálás			105. Szemző Gyula	magyar	Szabadka		
		Petróc, Kiszács	20 982	118			Pacsér		
62. Leibach Ádám	magyar	Bajsa,					Ómoravica	1 021	336
		Cservenka	864	747	106. Széchenyi Mária	magyar	Vajszka, Bogyán	10 439	1 480
63. Leibach Antal	magyar	Ómoravica	652	734	107. Szemző Matild	magyar	Cservenka		
64. ifj. Leibach László	magyar	Bajsa	867	691			Kerény		

					II. A községek tulajdonában lévő földterületek		
					község	a terület nagysága	kat. h. négyszögöl
		Alsóroglatica	1 383	562			
108. Szép Irén	magyar	Zenta	?	?			
109. Szonde Mátvás (?)	magyar	Zombor	?	?			
110. Törley Gyula	magyar	Szabadka	749	1 248			
111. Todorović Svetozarszerb		Zombor	?	?	1. Ada	2 334	113
112. Tomanović Đura	szerb	Bácsfeketehegy	641	1 018	2. Alsókabol	1 888	625
113. Tóth Miklós	magyar	Zenta	?	?	3. Bajmok	210	1 542
114. Tripolszky Imre	magyar	Dunagárdony	256	1 316	4. Bácskertes	760	1 103
115. Trumpf Miklós	német	Ósóvé	?	?	5. Bácsstopolya	398	425
116. Ungár Béla	zsidó	Felsőroglatica			6. Bácsfeketehegy	207	536
		Szabadka	419	133	7. Bácsföldvár	2 331	622
117. Ungár József	zsidó	Ómoravica			8. Bácsgyulafalva	358	737
		Alsóroglatica			9. Bácsordas	338	703
		Szabadka	862	1 432	10. Bácsszentiván	393	927
118. Ungár Mátvás	zsidó	Mohol	527	187	11. Bácsstóváros	146	1 519
119. Ungár Pál	zsidó	Bajsa, Szabadka			12. Bezdán	2 054	660
		Ómoravica	903	589	13. Béreg	122	1 418
120. Ungár Piroska	zsidó	Ómoravica	?	?	14. Boldogasszonyfalva	4 375	894
121. Ungár Ferenc	zsidó	Zenta, Szabadka			15. Boróc	157	1 375
		Ómoravica	620	1 031	16. Bökény	1 689	1 024
122. Vámosi Sámuel	zsidó	Bácsszentiván			17. Bulkeszi	75	633
		Nemesmilitics			18. Csantavér	396	111
		Csonoplya	736	197	19. Cséb	85	360
123. Vermes Gyula	magyar	Szabadka	1 002	522	20. Cservenka	583	205
124. Vermes Károly	magyar	Szabadka			21. Csonoplya	362	673
		Horgos	722	1 317	22. Csúrog	8 217	686
125. Visey Irén	magyar	Szabadka			23. Doroszló	464	860
		Zenta	184	168	24. Dunagárdony	2 204	485
126. Vojnits András	magyar	Szabadka, Bajsa	1 044	106	25. Felsőkabol	3 183	1 058
127. Vojnits Jozefina	magyar	Szabadka, Pacsér	730	50	26. Gádor	220	782
128. Vojnits József	magyar	Szabadka, Bajsa	978	1 170	27. Gombos	369	957
129. Vojnits István	magyar	Szabadka, Bajsa			28. Horgos	639	163
		Ómoravica			29. Hódság	568	1 566
		Pacsér	2 278	1 304	30. Káty	5 092	1 391
130. Vojnits Simon	magyar	Szabadka	988	531	31. Kerény	214	1 120
131. Völgyi Gusztáv	magyar	Zombor	?	?	32. Kishegyes	344	1 494
132. Wagner Wilhelm	német	Ósóvé	?	?	33. Kiskér	135	1 484
133. Wámoscher Desider	zsidó	Bajsa, Szabadka			34. Kucora	157	1 117
		Monostorszeg	?	?	35. Kúla	256	780
134. Wámoscher Mihály	zsidó	Bajsa	678	28	36. Küllöd	1 665	1 547
135. Wámoscher Szidónia	zsidó	Monostorszeg			37. Liliomos	293	1 058
		Ada	825	547	38. Magyararkanizsa	13 912	1 372
136. Weindl Mavro	zsidó	Szond	562	742	39. Militics	770	203
137. Ziegler Fülöp	német	Kucora	?	?	40. Mohol	4 812	57
					41. Monostorszeg	179	59
					42. Mozsor	4 534	418
					43. Nádálja	2 726	381
					44. Nemesmilitics	185	262
					45. Óbecse	4 940	819
					46. Ókér	311	1 181
					47. Ópalánka	593	1 541
					48. Ószivác	453	670
					49. Óverbász	472	648
					50. Őrszállás	107	892

51. Pacsér	222	600
52. Palánka	207	806
53. Paripás	502	1 108
54. Parrag	94	27
55. Péterréve	4 621	99
56. Pincéd	481	10
57. Sajkásgyörgye	4 581	116
58. Sajkáslok	1 521	300
59. Sajkásszentiván	2 842	1 259
60. Szabadka	33 042	1 173
61. Szentfülöp	264	365
62. Szenttamás	1 583	1 384
63. Szépliget	232	1 372
64. Szilbács	436	1 128
65. Szilberek	361	1 352
66. Sztapár	225	718
67. Temerin	400	337
68. Tizsakálmánfalva	252	1 297
69. Titel	3 815	698
70. Torzsa	820	209
71. Túria	2 159	398
72. Tündéres	1 642	20
73. Újszivác	215	685
74. Újverbász	372	933
75. Újvidék	5 193	1 019
76. Veprőd	340	737
77. Wekerlefalva	286	1 390
78. Zenta	12 001	979
79. Zombor	4 224	1 437
80. Zsablya	9 019	1 343
Összesen	168 753	21

III. Egyházi birtokok

község	tulajdonos	a terület nagysága	kat. h. négyszögöl
1. Ada	görögkeleti pléb.	?	?
2. Alsókobol	görögkel. monostor	1 918	874
3. Bácsszentiván	görögkeleti pléb.	45	773
4. Bácsstóváros	görögkeleti pléb.	44	395
5. Kalocsa	r. kat. érseki birtok	15 296	476
6. Mohol	görögkeleti pléb.	63	900
7. Óbecse	római kat. egyház.	184	782
8. Óbecse	szerb gör. kel. egy..	399	138
9. Ópalánka	görögkeleti pléb.	44	373
10. Ópalánka	szerb gör. kel. egy.	390	498
11. Óverbász	görögkeleti pléb.	?	?
12. Szenttamás	szerb. gör. kel. egy.	288	-
13. Szilberek	görögkeleti pléb.	43	938
14. Szőreg	egyházi népvagyon	4 684	678
15. Túria	szerb gör. kel. egy.	?	?

16. Újvidék	szerb gör. kel. egy.	454	811
17. Vajsza és Felsőkabol	szerb görögkeleti patriarchátus	11 034	1 276
Összesen:		34 603	912

IV. Állami tulajdonban lévő földbirtok

község	tulajdonos	a terület nagysága	kat. h. négyszögöl
1. Bajsa	kincstári birtok	?	?
2. Bácsföldvár	kincstári birtok	152	1 389
3. Bácsgyulafalva	kincstári birtok	504	1 255
4. Csúrog	kincstári birtok	583	470
5. Karađorđevo	állami birtok	4 400	223
6. Káty	kincstári birtok	292	1 094
7. Mozsor	kincstári birtok	446	313
8. Nádajja	kincstári birtok	2 726	381
9. Óbecse	kincstári birtok	131	1 368
10. Ópalánka	állami erdővagyon	850	284
11. Ó- és Újverbász	kincstári birtok	90	326
12. Palona	állami erdővagyon	4 887	370
13. Sajkáslak	kincstári birtok	347	839
14. Szilági	kincstári birtok	192	1.353
15. Titel	kincstári birtok	?	?
16. Zsablya és Titel	határőr-közösség	547	1 458
17. Újvidék	kincstári birtok	881	780
18. Zombor	kincstári birtok	61	1.007
19. Zsablya	kincstári birtok	461	1 467
Összesen:		17 585	1 577

V. Alapítványi birtokok

község	alapító	a terület nagysága	kat. h. négyszögöl
1. Újvidék	Mandić Todor és Persid	108	577
2. Újvidék	Trandafil Marija	726	938
3. Zombor	Gyalokay Rozália	?	?
4. Zombor	Konjović Julijana	181	132
5. Zombor	Kostić Julijana	182	898
6. Zombor	Mihajlović Nikola	181	132
7. Zombor	Palanacsky Mária	?	?
8. Zombor	Szemző István	?	?
Összesen		1 379	1 077

VI. Úrbéri közösségek

község	a terület nagysága	kat. h. négyszögöl
1. Horgos	1 756	1 102
2. Martonos	6 116	70
3. Szentfülöp	154	1 282
Összesen:	8 027	854³²

³² Nikola L. Gaćeša im. 42–49. p. – A hivatkozott forrás: Vajdasági Történelmi Levéltár – Sremski Karlovci; Dunai Bánság Báni Igazgatósága Mezőgazdasági Osztályának iratai.

A Szerb Nemzeti Tanács Gazdasági Bizottságának idézett, 1919 elején készített felmérése igyekszik pontos kimutatást adni a földnélküliek számáról is.

Föld nélküli parasztok a járásokban készült kimutatások alapján

1. Apatini járás	3 155
2. Bácsopolyai járás	5 548
3. Hódsági járás	3 024
4. Kúlai járás	4 574
5. Óbecsei járás	4 963
6. Palánkai járás	3 147
7. Szabadka	7 912
8. Titeli járás	2 919
9. Újvidéki járás	6 995
10. Zentai járás	6 450
11. Zombor (és a járás)	5 750
12. Zsablyai járás	3 024
Összesen:	57 631

A föld nélküli parasztok számának megoszlása nemzeti hovatartozás szerint

magyar	23 863	41,41 %
szerb	13 071	27,68 %
német	10 475	18,18 %
horvát és bunyevác	5 628	9,77 %
szlovák	3 153	5,47 %
ruszinok	1 372	2,38 %
zsidók	16	0,02 %
egyéb nemz.	53	0,06 %
Összesen:	57 631	100,00 %

Bács-Bodrog vármegye lakosainak nemzetiségi összetétele és a földnélküliek aránya

a lakosok száma	földnélküliek százaléka
magyarok	260 988
szerbek, horvátok	246 598
németek	173 796
szlovákok	30 993
	23 863 (9,04 %)
	18 699 (7,58 %)
	10 475 (6,02 %)
	3 153 (10,17 %)

Bonyolítja, még összetettebbé teszi a helyzetet, ha tudjuk, hogy a forrásként kezelt kimutatás szerint 28 870 föld nélküli parasztnak még háza, telke sem volt, 45 753-nak pedig semmilyen lábas jószág nem állt a rendelkezésre. Nem világos azonban, hogy ezek a

számok csak a családfenntartó férfiakat, a keresőképes felnőtteket, vagy a föld nélküli családokat a családtagok számával együtt tartalmazzák-e. (Csak valószínűsíthető, hogy ez utóbbiról van szó, a százalékarány erre enged következtetni.)

Bár biztos megélhetést nem jelentett a családok számára, mégis összehasonlíthatatlanul jobb helyzetben voltak a 10 katasztrális holdig terjedő földtulajdonnal rendelkező törpebirtokosok. E csoport a földterület nagyságától függően a következőképpen alakult:

a birtok nagysága	a birtokosok száma	százalékos aránya
0-1 kat. hold	8 453	29,87 %
1-2 kat. hold	5 604	19,13 %
2-3 kat. hold	3 783	13,37 %
3-4 kat. hold	2 551	9,02 %
4-5 kat. hold	2 287	8,08 %
5-6 kat. hold	1 678	5,93 %
6-7 kat. hold	1 374	4,86 %
7-8 kat. hold	1 227	4,34 %
8-9 kat. hold	855	3,02 %
9-10 kat. hold	485	1,71 %
Összesen:	28 297	100,00 %

A törpebirtokosok nemzetiségi összetétele és aránya

magyar	9 978	35,26 %
szerb	6 774	23,94 %
német	6 171	21,81 %
horvát és bunyevác	2 534	8,96 %
szlovák	2 180	7,70 %
ruszin	654	2,31 %
egyéb	6	0,02 %
Összesen:	28 297	100,00 %³³

Vajon mivel magyarázható, hogy amíg Bács-Bodrog vármegyében arányaiban és abszolút mértékben is a legtöbb volt a magyar kézen lévő nagybirtok – 61 846 katasztrális hold és 519 négyszögöl, az e kategóriába tartozó földterület 45,36 százaléka – éppen a magyar földnélküli parasztság volt a legtömegesebb: 23 863 fő, a nyilvántartásban szereplő összes földnélküli 41,41 százaléka? Történelmietlennek vélem Nikola Gaćeša azon magyarázatát, miszerint a magyar nagybirtokosok és a magyar földnélküliek száma azért ilyen magas, mert egyfelől a XVIII. században lezajlott újratelepítéskor a már itt lévő szerbek mellett a német te-

³³ A kimutatások megtalálhatók Slavko Šećerov *Socijalni-agrarni odnosi u Bačkoj pred izvodjenjem agrarne reforme* című művében. Beograd, 1929. 118–119., illetve 125–132. p. Az adatokat Nikola L. Gaćeša is átvette.

lepések részesültek elsősorban előnyben – ez történelmileg valóban így van –, a magyar kormányok pedig, elsősorban a kiegyezést követően a magyar szupremácia megteremtése érdekében, egyfajta kényszertelepítést folytattak. És mert Magyarországot elsősorban politikai célok vezérelték – ezen belül is a Délvidéken a magyarság számbeli növekedésének elősegítése volt a szándék –, kevésbé tartották szem előtt a betelepítés „gazdasági vonatkozásait”.³⁴ Sokkal valószínűbb, hogy a Délvidéken – így Bács-Bodrog vármegyében is – ugyanaz történt, mint Erdélyben: a birtoktulajdonosok számára sokkal olcsóbb volt a szerb, a horvát, a bunyevác vagy a szlovák munkaerő, mint a gazdaságilag fejlettebb vidékekről érkező magyar föld nélküli paraszt munkaereje, ezért munkalehetőséghez és az ebből eredő jövedelemhez is elsősorban az olcsóbb bérért munkát vállaló, más nemzetiségű földmunkások jutottak. Ebből ered az aránytalanság. Másfelől viszont a német és a szerb betelepülő tömegeket a bécsi udvar valóban hatalmas előnyökben részesítette, hiszen birodalmi céljainak ez felelt meg: a németek – elsősorban a svábok – az udvar számára elfogadható dominanciát jelentettek, a szerbek pedig a határőrvidéki harcokban vállaltak katonai szolgálatot. Ezért ugyancsak kiváltságokat élveztek, ami a sajókás-vidéki szerb katonai kerület történetéből is kiderül. A magyar kormányok viszont vitathatatlanul történelmi hibát követtek el, amikor a XIX. sz. utolsó évtizedeiben jelentkező agrárproblémák nyomán tervezett, eredetileg radikális földreformok megvalósítását (elsősorban a választói joggal rendelkezők stabilitásának a megbomlásától tartva) hosszan halogatták. Időközben pedig – elsősorban a jelentős autonómiát élvező szerb ortodox egyház révén – a szerb parasztság kedvező földbérlethez, majd földtulajdonhoz jutott.

A Szerb Nemzeti Tanács Gazdasági Bizottsága által elkészített, majd Slavko Šećerov könyvében közölt és Nikola Gaćeša által is hitelesnek vélt adatokban nincs oka kételkednie az utókornak, ha a délvidéki magyarság elmúlt kilenc évtizedes történetét, gazdasági ellehetetlenülését, vagyonából történő kifosztásának folyamatát, mindezek okát és eredményeit kutatja. Nincs oka azért, mert a nemzeti, politikai és csak harmadsorban szociális szempontokat érvényesíteni igyekvő délszláv agrárreform kidolgozásáért és végrehajtásáért felelős bizottságnak semmilyen érdeke nem fűződött a magyar föld nélküli és törpebirtokos parasztság valós számának eltorzításához. Hiszen az a tény, hogy a mindennapi megélhetés gondjaival küszködő 33 841 ember nemcsak hogy

nem reménykedhetett sorsa jobbra fordulásában, nemcsak hogy magyar nemzetisége miatt eleve kirekesztették a földjuttatásból, vagy a kedvezményes vásárlás lehetőségében részesülők sorából – de mivel a korábban munkalehetőséget biztosító nagybirtokokon tulajdonosváltás következett be, és ebből eredően a korábbi gazdasági pozícióik jelentős mértékben elvesztek, emiatt az alkalmi munkalehetőség is megszűnt az említettek számára. S ez nem vált a délszláv agrárreform dicsőségére, mint ahogyan nem igazolta a mindenkori szerb kormányok által oly előszeretettel hangoztatott szociális értékének emelését sem. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területéhez csatolt egykori Bács-Bodrog vármegye magyarjai közül 33 841 lélek béres, napszámos vagy zselér is csak szerencsés esetben lehetett.

De nincs ok az adatok pontosságának megkérdőjelezésére azért sem, mert a történelmi Magyarország utolsó évtizedeinek egyik legsúlyosabb gondja a földkérdés megoldása, ezen belül pedig az agrárreform végrehajtásának folyamatos elodázása volt. Szekfű Gyula a *Magyar történet* című művében a századforduló legnagyobb problémájának azt látja, hogy egy olyan országban, ahol a lakosság 72 százaléka őstermelő (1890-es adat), a nemzet jövőjére nézve katasztrofális következményekkel jár a birtokviszonyok érintetlenül hagyása, főleg akkor, ha az ésszerű gazdasági érdekek is a változást sürgetik. Hogy a magyar nagy- és középbirtokosok szervezete 1907-ben már az államot vádolta a földreform elmulasztásával, az önmagában nem jelent semmit, hiszen ekkor – és az ezt megelőző évtizedekben is – „ők voltak az állam!” Szűkkeblűségük és közönyük az oka, hogy „a jobbágyfelszabadítás után nagybirtokaink nem alakultak át kis- és középbirtokokká, amivé ésszerű telepítés segítségével tényleg átalakulhattak volna”. Az Alföld déli részén, Csanád, Csongrád, Arad és Békés megyékben jelentkező agrárelégedetlenséget korábban ideig-óráig enyhítették a folyamszabályozási közmunkák – Bács-Bodrog vármegyében a Ferenc-csatorna körüli földmunkák –, de a 80-as években ezek is befejeződtek, és a társadalmi feszültségek újra a forrpontra jutottak. „(...) a középbirtokosság nem egy helyen a parasztnagygazdák közül nőtt ki és szokásaiban, világnézetében a gentryhez hasonulva, származásából eredően érthető macacssággal óvta érdekeit a szegénységgel szemben, ami annál könnyebb volt, mivel az érvényben lévő 1876:XIII. törvénycikk a cseléd és a gazda, gazdasági munkás és napszámos közti viszonyt még a régi, patriarchálisnak vélt alapokon szabályozta.”³⁵

³⁴ *Im*: 41. p.

³⁵ Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet* V. kötet; Budapest 1936. 539–542. p.

A kései felismerés

Steuer György Torontál vármegye egykori főispánja 1918-ban *A birtokpolitikai reformról* címmel közzétett tanulmányában az akkoriban elvégzett „birtokpolitikai ankét” eredményeit összegezve egyszerre mutatott rá az egészségtelen magyar birtokviszonyok tarthatatlanságára, a nagybirtokok dominanciájában rejlő, és az egész nemzetgazdaságot fenyegető veszélyekre és az agrárreform elodázhatatlan szükségességére. Véleményét és nézetét a Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesülete helyettes elnökeként fogalmazta meg, azoknak az ismereteknek és tapasztalatoknak a birtokában, amelyeket másfél évtizeden át szerzett. „Öt vármegyében bő alkalmam volt a dolgozó földművelőnép, a legalsóbb néprétegeknek csaknem összes tényleges bajait és jogosult kívánságait megismerni és megvitatni” – írta tanulmánya bevezető soraiiban.³⁶ Kétségtelenül a mélyen elkötelezett hazafi szólal meg, amikor kimondja: földet kell juttatni azoknak, akik a világháború poklában és megannyi megpróbáltatása közepette megvédték a „magyar földet”, ezért a földosztás kérdése „a világháborúnak, ennek a vérzivataros bűnös korszaknak természetes folyománya”.

A földbirtokreform végrehajtásának nem kisebb a tétje, mint a magyar közélet újjászületésének a biztosítása. A félféudális viszonyok átöröklését jelentős mértékben segítő, és minden korábbi reformkísérletnek mereven ellenszegülő nagybirtok érintetlen továbbélése már önmagában is Magyarországra nézve óriási veszélyt jelentett. „Igen sok nagybirtokos – fogalmazta meg felismerését Steuer György – sajnos teljesen elszigetelte magát a falusi néptől, ennek bajaival és jogosult kívánságaival egyáltalában nem törődik, nem felel meg azoknak a közkötelezettségeknek, amelyek a földbirtoktársadalmi, szociális és kultúrfeladataival kapcsolatosak és ahelyett, hogy a meg nem állítható demokratikus korszellem által előírt népjóléti és kultúrreformok, jobb és igazságosabb közigazgatás megvalósítását kötelezettség-szerűleg elősegítenék, ezeknek útját állják.”³⁷ Meglátása szerint az elvesztegetett évtizedek során már az is eredmény lett volna, ha a nagybirtokosokat törvény kötelezte volna a föld nélküli tömegek számára az olcsó földbérletek biztosítására. Annál is inkább, mert a jól és lelkiismeretesen megművelt föld a tulajdonos, a bérlő, és ezen keresztül Magyarország számára is gazdasági előnyt jelentett volna. A nagybirtokra jellemző hajthatatlanság példajaként említi az

alsó-bácskai esetet: egy 12 000 holdas ártéri terület ármentesítésében érintett volt egy nagy uradalom, a szerb pátriárka, a kincstár és két község úrbérései. Az úrbérések vállalták volna az ármentesítés elvégzését, ha az egyébként legelőként nyilvántartott 1000 katasztrális holdon elvégzett vízlecsapolási munkák fejében szántóföldként használhatják a birtokrészt. A magyar földművelésügyi minisztérium azonban a kérelmet elutasította. Ahhoz tehát, hogy az évszázadok során megkövesedett magyar birtokviszonyok megváltozzanak, mindenekelőtt a magántulajdonban lévő és túltengő nagybirtokok, a hitbizományi és egyházi birtokok radikális felszámolására lett volna igény (és szükség). 1918-ban tehát a Délvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületének helyettes elnöke úgy vélte, hogy „az egészséges birtokarányt, de a kisbirtok túlsúlyát mindenképp biztosítanunk kellene. Mindegyik vidéknek legyen meg a maga életképes középbirtoka”. Ehhez persze elengedhetetlen a nagybirtokok felosztása, amelynek során – tekintettel a magyarságnak a világháború során elszenvedett súlyos veszteségeire – elsősorban szociális és gazdasági szempontokat kell érvényesíteni. Földhöz kell juttatni: 1) a hadirokkantakat; 2) a hadiözvegyeket és a hadiárvékat; 3) a hadbavonult zselléreket, akiknek gyermekeik vannak; 4) a hadbavonult törpebirtokosokat, akiknek gyermekeik vannak; 5) a hadbavonult gyermektelen zselléreket; 6) a hadbavonult gyermektelen törpebirtokosokat; 7) az Amerikából hazaérkezetteket; 8) azokat a zselléreket és törpebirtokosokat, akik nem voltak katonák, de gyermekeik vannak; 9) azokat a zselléreket és törpebirtokosokat, akik gyermektelenek és akik nem vonultak hadba, 10) a foglalkozás nélküli tisztakat és tisztviselőket. A földosztási akció ugyanis „a legszélesebb néprétegek boldogulását, gazdasági, kulturális és erkölcsi fejlődését van hivatva biztosítani”. Mindezekon túlmenően az agrárreformot úgy kell végrehajtani, hogy a középbirtokosok is megerősödve kerüljenek ki a birtokviszonyok átrendezésének társadalmi méretű folyamataiból, hiszen a magyar középbirtokos „a birtoka körül élő népének tanácsadója és hivatott vezetője kell, hogy legyen”.³⁸ Közéleti, szociális és kulturális kötelezettségeinek mindenkor eleget kell tennie. A birtokviszonyokat szabályozó új törvénynek Steuer György szerint biztosítania kell a községek számára az elővásárlási jogot, ami a későbbiek során a nagybirtok restaurálásának legfőbb akadálya lenne.

Magyarország déli területének öt vármegyényi birtokviszonyainak ismeretében Torontál vármegye

³⁶ Dr. Steuer György: *A birtokpolitikai reformról*. Budapest, 1918. 3. p.

³⁷ Uo: 7. p.

³⁸ Uo: 11. p.

egykori főispánja összességében is lehangoló képet festett a terület mezőgazdaságáról. „Délmagyarországon, ahol egy kézbe került a családi birtok, az illető kiscgazda rendszerint már nem gyarapította vagyónát, a birtokban kényelmesen elhelyezkedve csak annyit dolgozott, hogy birtokát valahogyan megtartsa, úrhatnámságra tért át és hogy ugyanoly birtoka legyen gyermekeinek, nem szerzett újabb vagyont, hanem az egy vagy két gyermekrendszerre tért át. Ezek a gyermekek pedig kényelemben és jólétben felnévelkedve és rendszerint elkényeztetve a földművelési munkát elviselhetetlennek tartják, különböző üzleti spekulációkba bocsátkoznak és ezért gyakran tönkremennek.”³⁹ Ha tényleg ilyen felelőtlen volt a délvidéki birtokostársadalom, akkor a történelmi felelőssége még nagyobb, hiszen velük szemben az Alföld déli megyéihez hasonlóan Bács-Bodrog vármegyében tíz százalékot is meghaladta a föld nélküli mezőgazdasági munkások aránya. 1919–1920-ban ettől a már eleve hátrányos helyzetben lévő közösségtől még a boldogulás reményét is elvették.

A délszláv agrárreform szempontjai

Az új délszláv államban az elsősorban a nagybirtokokat érintő agrárreform szempontjainak kidolgozásakor első lépésként meghatározták a nagybirtok maximumának fogalmát, hiszen ez feltétele volt a rendelet végrehajtásának. Erre vonatkozóan azonban csak ideiglenes rendelkezések születtek, azzal, hogy a földmaximum fogalmának meghatározását egy későbbi időpontban, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság különböző területei gazdasági és gazdaságföldrajzi adottságainak figyelembe vételével pontosítják. Az 1919. február 11-én Franjo Poljak, az agrárreform végrehajtásáért felelős miniszter által kiadott rendelet, meghagyva a későbbi módosítás lehetőségét, kizárólag a regionális adottságokat szem előtt tartva, ideiglenesen hat kategóriába sorolta a nagybirtokokat. (E meghatározást az 1919. július 21-én kihirdetett *A nagybirtokok elidegenítésének és megterhelésének tilalmáról* szóló rendelet emelte – ugyancsak fenntartva a későbbi változtatás jogát – törvényerőre.) Eszerint nagybirtokosi maximumnak számított:

1. Gorice, Isztria, Dalmácia és Hercegovina területén:

50 hektár (87 katasztrális hold) megművelt földterület, vagy általában

100 hektár (174 katasztrális hold) birtok.

2. Szlovéniában, a Muravidéken, a Muraközben, valamint Horvátország három megyéjében:

75 hektár (130 katasztrális hold) megművelt föld, vagy általában

200 hektár (347 katasztrális hold) birtok.

3. Horvátország további három megyéjében és Montenegróban:

100 hektár (174 katasztrális hold) megművelt föld, vagy általában

300 hektár (521 katasztrális hold) birtok.

4. Horvátország egyéb területén és Bosznia egy részében:

150 hektár (250 katasztrális hold) megművelt föld, vagy általában

400 hektár (695 katasztrális hold) birtok.

5. Szlavónia egy megyéjében és Bosznia nyolc járásában:

200 hektár (347 katasztrális hold) megművelt föld, vagy általában

450 hektár (782 katasztrális hold) birtok.

6. Szlavónia két megyéjében, a Bácskában, a Bán-ságban és Baranya területén:

300 hektár (521 katasztrális hold) megművelt föld, vagy általában

500 hektár (869 katasztrális hold) birtok.⁴⁰

Később sem sikerült meglelni annak okát, miért volt ekkora különbség – a 75 és 200, illetve 300 és 500 hektárnak megfelelő – földmaximum területenkénti különbségében. Maga az agrárreform végrehajtásáért felelős miniszter, Franjo Poljak is csak homályos indoklását adta a rendeletnek. Az indokok között elsőként szerepelt, miszerint az egy-egy térségre jellemző agrárkultúra jövedelmezősége döntő mértékben befolyásolja a földmaximum nagyságát. Szőlőtermő vidéken sokkal kisebb földterületen is megvalósítható az a jövedelem, amelyhez a búzatermő vidéken nagyobb birtokra van szükség. Másodsorban a térség népsűrűsége, valamint – a kedvezőtlen adottságok folytán – az általában megművelhető földterület nagysága közötti reális arányok megőrzése is döntő szempontnak számított. Harmadsorban – s ezt tekintették a legsúlyosabb érvnek – a földigénylők száma és a kiutalható földterület minimuma eredendően meghatározta a kisajátítandó földterület nagyságát, és a maradék alapján határozták meg az eredeti tulajdonosok által megtartható maximumot.⁴¹ Vala-

³⁹ Uo: 14. p.

⁴⁰ Uo: 15–16. p. – Prokopy Imre Slavko Šećerov adatait használja.

⁴¹ Dr. Slavko Šećerov: *Veliki posed i agrarna reforma*. In: *Iz naše agrarne politike 1919–1929*; Beograd. 1930. 19–21. p.

mennyi támadható, erősen vitatható és cáfolható indok. Bornírság a szőlő és a búza közötti mindenkor változó árkülönbséget és jövedelmezőséget az agrárreform döntő szempontjának tekinteni, mint ahogyan komolytalan indok a termőföld minősége és a népesség közötti összefüggésből érveket meríteni. Minden korabeli statisztika szerint a történelmi Magyarország déli vármegyéi a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság legsűrűbben lakott területei voltak, mégis itt volt a legnagyobb az eredeti tulajdonos által megtartható földterület. Vajon milyen mutatók alapján képzelhető el, hogy a Montenegró 100 hektáros földterületén gazdálkodó középbirtokos (ha egyáltalán volt ilyen) értékben ugyanazt termeli meg, mint a maga 300 hektáros földmaximumán a bácskai földbirtokos?

Bácskában, a Bánságban és Baranyának a délszláv királysághoz csatolt területén kisajátítás alá esett minden 521 katasztrális holdnak megfelelő megművelt, vagy összességében a 869 katasztrális holdnak megfelelő terület feletti birtokrész. A nagybirtok tulajdonosa a birtokában maradó fölmaximum felét maga választhatta meg – amely rész megművelt szántóföldet, legelőt, gyümölcsösöt, szőlőt és kertet, valamint úgynevezett „belterületi földrészt”, azaz, a gazdaság működtetéséhez szükséges udvart és gazdasági épületeket is magába foglalt, valamint akkora erdőt, amely a birtok faigényét kielégítheti. A földmaximum másik részét a kisajátítást végző bizottság határozta meg, a gyakorlatban mégis e bizottságnak volt döntő szava a tulajdonos számára meghagyott birtokrész összetételének aránya és nagysága tekintetében. A kormányrendelet azonban kibúvót is tartalmazott: indokolt esetben – ami azt jelenti, ha azt egy, a hatóságok által kinevezett mezőgazdasági szakértői bizottság elfogadta és jóváhagyta – nagyobb földterület is a tulajdonos birtokában maradhatott. Erre az esetek többségében akkor került sor, ha a birtokos bizonyította, hogy a birtokán működtetett ipari létesítmény – tejfeldolgozó üzem, vetőmag-nemesítő laboratórium, olaj-, kender- vagy cukorgyár, esetleg egy különlegesen kimagasló értéket jelentő ménes, vagy tenyészállat-nemesítő központ – nemzetgazdasági jelentőségű, és további zavartalan működtetéséhez a maximumot meghaladó földterület igénybevétele el-

engedhetetlenül szükséges. Ezek voltak az úgynevezett mintagazdaságok, és a fennmaradásukat biztosító törvényes lehetőség a későbbiekben a mérhetetlenül elharapózott korrupció valódi forrása lett.

A kormányrendelet prioritásokat is megállapított. A kisajátított földekből elsősorban a településen, vagy annak közelében élő, föld nélküli parasztnak kaphattak meghatározott nagyságú, megművelhető földparcellát. Ha a jelentkező igényeket kielégítették és még maradt felosztásra váró terület, távolabbi vidékekről érkezők is részesei lehettek a földosztásnak. Ezt követően részesülhettek a fennmaradt földalapról a törpebirtokosok is, akiknek földtulajdona nem haladta meg a 10 katasztrális holdat. Feltétel volt továbbá, hogy a földigénylő valóban földműveléssel foglalkozzon, és – ez volt a sarkalatos pontja a kormányrendeletnek – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állampolgára legyen. Az agrárreform végrehajtásával megbízott miniszter 1920. július 1-jén kiadott rendeletének 5. §-a megtiltja, hogy az új bácskai és a bánsági agrárbizottságok megválasztása során magyar és német nemzetiségűek is szerepeljenek a jelöltek listáján, hiszem rendezetlen állampolgárságuk miatt ők sem nem választhatók, sem nem választhatnak. A magyar és német nemzetiségű lakosság állampolgárságának rendezését ugyanis külön törvény szabályozta, amely 1922. január 26-ig adott határidőt az optálásra, a „honosság megválasztására”.⁴² A magyarság tehát az agrárreform meghirdetésekor és első, intenzív szakaszának lebonyolításakor – 1919. február 25. és 1922. január 26. között – nem számított jugoszláv állampolgárnak, ezért – hivatkozva a kormányrendelet – megfelelő paragrafusára, teljes egészében kimaradtak a földjuttatások kedvezményezettjeinek sorából. Mi több, betekintésük, beleszólásuk sem volt az agrárreform folyamataiba. Az 1920. július 1-jén Bácska és a Bánság területére vonatkozó községi, járási és megyei agrárbizottságok megválasztásáról szóló agrárreform-miniszteri rendelet 5. §-a szerint a „magyar és a német polgárok, tekintettel a nemzetközi körülmények folytán rendezetlen állampolgárságukra”, nem jelölhetők és nem választhatók meg az agrárbizottságok tagjaivá (sem).⁴³

Az új földtulajdonos a kormányrendelet értelmében először csak négy évre szóló bérleti szerződést kö-

⁴² Šandor Mesaroš: *Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1929*; Novi Sad – Filozofski Fakultet u Novom Sadu – Institut za istoriju, 1981. 95. p. – Ez volt az oka annak is, hogy az Országos Magyar Párt csak 1922. szeptember 17-én tarthatta meg alakuló közgyűlését Zentán. Uo: 148. és 155. p.

⁴³ *Naredba ministra za Agrarnu Reformu od 1. jula 1920. br. 10185 o raspuštanju starih i izboru novih agrar. odbora u Banatu i Bačkoj* – Službene novine Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Beograd, 1920. br. 145. 1–2. p. – A községi, a járási és a megyei agrárbizottságoknak ugyancsak véleményezési joguk volt – a birtokkisajátításról és a földterületek újraelosztásáról minden esetben az Agrárreform Minisztérium döntött –, de számos példa bizonyítja, hogy rendre a megyei agrárbizottságok szándéka és döntése érvényesült. A rendelet 15. §-a szerint az agrárbizottságok joga és feladata, hogy ellenőrizzék az agrárreform-miniszter 1919. április 10-i rendeletének szellemében elkészített, a mezőgazdasági birtokokról és a mezőgazdasági munkások számáról készült összeírások adatait.

tött a föld régi tulajdonosával. Az éves bérlet a szántóföld esetében megfelelt a tiszta kataszteri jövedelem nyolcszorosának, a legelő esetében pedig a tízszeresének. Az összeg háromnegyede a régi tulajdonost illette meg, egynegyedét pedig az új tulajdonos köteles volt a betelepítést finanszírozó állami alapba befizetni. Ez sem volt azonban ilyen egyszerű, hiszen az 1920. január 15-i agrárreform-miniszteri rendelet a volt tulajdonost kötelezte az állami adók, a községi pótagadók és egyéb közadók, valamint az ármentesítési járulékok megfizetésére. Elvileg tehát a kényszer-kisajátítás alá eső földterület egykori tulajdonosa a kötelezően kirótt adóterhek vállalása mellett is hozzájuthatott volna kisajátított birtoka értékének töredékéhez, ám egy újabb, 1920. szeptember 12-i miniszteri rendelet szerint „a községi agrárbiztosok szedik be ezeket az összegeket, aztán beszolgáltatják a megyei agrárhivatalokhoz, onnan az agrárigazgatóságokhoz kerülnek és ezek deponálják a nemzeti bank fiókjába az agrárreform-miniszter számlájára. A fiókokból az összegek végre a bank belgrádi központjába jutnak. Az agrárreform-miniszter kiszámítja ezek háromnegyed részét, abból levonja az adókat és az illetékeket, s ha netalán marad még valami, azt ugyanezen az úton juttatja el a miniszter az illető birtokosnak, akinek földjét kényszerbérletbe vették.”⁴⁴ Az egykori földtulajdonosnak tehát jószerével semmilyen jövedelme nem származott az elvileg még tulajdonában lévő, de kényszerbérlemény formájában kisajátított birtokrészből, ezzel szemben a korábbiakhoz képest annyit sikerült elérni, hogy az új bérlet legalább a rendeletben meghatározott összeg kifizetésére kényszerítették.

Slavko Šećerov, az agrárreform végrehajtásának bácskai-bánsági kormánybiztosa egy 1925-ben publikált tanulmányában már úgy emlékezett: túlbürokratizáltsága folytán a nagybirtokok kisajátításának folyamata eleve nehézkesen indult, és később is a legtöbb gondot az okozta, hogy az egész folyamatnak nem volt egyetlen felelőse, egy-egy intézmény, hivatal, titkárság vagy bizottság csak részfeladatokat kapott, aminek következtében az országos jelentőségűnek ítélt agrárreform végig szervezetlenül, rögtönzések hosszú sorozatán keresztül zajlott le. 1919. február 20-án – voltaképpen 25-én – *Az agrárreform ideiglenes rendeletének* kihirdetésével vette kezdetét a nagybirtokok kisajátításának folyamata. Az Agrárreform Minisztérium⁴⁵ miniszteri rendeletét a minisztertanács

ugyan elfogadta, de soha nem került az átmeneti hónapokban kormányként működő Ideiglenes Nemzeti Tanács elé. 1919. április 10-én – a kormánybiztos számára is érthetetlen okokból módosították a rendeletet, az agrárkedvezményezett nem vehették azonnal saját tulajdonuként a birtokukba a kijelölt földterületeket, mindössze egy évre szóló bérleti szerződést köthettek. Az értelmetlen módosítást minden bizonnyal az időnyerés reményében hozták meg, az agrárminisztérium abban bízott, hogy időközben a kormány elfogadja és törvényerőre emeli a ideiglenes rendeletet. Az év hátralévő részében azonban már nem történt semmi, ezért a bérleti szerződéseket csak 1920 elején kötötték meg. Az újabb, 1920. szeptember 20-i minisztertanácsi rendelet felhatalmazta az agrárreform-minisztert, hogy az addig létrejött megállapodásokat négyéves időtartamra, 1924 ősziig hosszabbítsa meg, ami elsősorban a kártalanítás körülményeinek végleges tisztázása tekintetében jelentett volna újabb időnyerést az állami hivatalok részére. Ám hamar kiderült, hogy az átgondolatlanul és kellő gazdasági elképzelések hiányában végrehajtott földkisajátítás és -újraelosztás nyomán keletkezett fejtelenség felszámolásához ez sem jelent kellő biztosítékot, ezért az 1921. augusztus 6-án kiadott újabb miniszteri rendelet értelmében ideiglenes jelleggel ismét csak egy évre szóló kényszerbérleti szerződéseket írtak alá, azzal, hogy egy év után a megállapodás felülbíráható vagy megerősíthető. A bérlők ebből eredően nem érezték magukat a megszerzett földterület tulajdonosának, és ez a bérleményhez való viszonyukat is meghatározta. Többségük – a rendeletben kimondott tiltás ellenére – azonnal újabb bérlet formájában továbbadta ideiglenes „szerzeményét”, rosszabb esetben pedig paragon hagyta, ami a föld minőségének rohamos romlásához vezetett. Magától értetődő módon sem az árvízvédelemmel, sem az öntözéssel nem törődtek, ezért Bácska magasabb területein a kiszáradás, mélyebb részein pedig az elmocсарasodás jelentkezett.

1919. február 25-től az általános fejtelenség, az áttekinthetetlen intézkedések hosszú sora és az esetek többségében egymásnak ellentmondó rendeletek tömkelege jellemezte az agrárreformot. A délszláv politikai vezetés csak egy dologban volt eltökélt: a lehető legrövidebb időn belül felszámolni a történelmi Magyarországtól elszakított délvideki vármegyék birtokrendszerét, és a legradikálisabb kisajátítási eljárás révén szláv tulajdonosok kezére juttatni a mérhetetlen

⁴⁴ Etédi (Gagyi Jenő) *im.* 31. p.

⁴⁵ 1919-től, az ideiglenes kormány megalakulásának pillanatától a Mezőgazdasági Minisztériumtól függetlenül létrehozták az Agrárreform Minisztériumot, amely – egy évtizedes sikertelen működését követően, anélkül, hogy a birtok-kisajátításon túl, bárminemű érdemi eredményt felmutatott volna, az agrárreform terén óriási csődtömeget hagyva maga után – 1929-ben egyszerűen beolvadt a Mezőgazdasági Minisztériumba.

vagyont jelentő földterületeket. Hogy mennyire átgondolatlanul, koncepció nélkül, jószerevel csak az indulatoktól vezérelve láttak hozzá a reformnak nevezett tulajdonelkobzáshoz, bizonyítja az is, hogy a felelős mezőgazdasági minisztérium az agrárügyi titkárságok, igazgatóságok és bizottságok oly áttekinthetetlen hálózatát hozta létre, hogy rövid időn belül maga sem látta tisztán a felelősségi köröket. Ebben az óriási fejetlenségben mindennaposak voltak az egymásnak ellentmondó rendelkezések és utasítások, miközben a mezőgazdasági minisztérium évente száz millió dinárt költött az agrárreformra, miközben alig negyven millió dinár folyt be elsősorban az eredeti nagybirtokosoktól adó formájában.⁴⁶

Legalább ilyen mértékű fejetlenség jellemezte az agrárreform végrehajtásával járó pénzügyi folyamatokat is. A földterületek új tulajdonosai a bérleti díjakat közvetlenül az Állami Jelzálogbanknak fizették be. Az Állami Jelzálogbank az ugyancsak pénzintézetként működő Központi Hiteligazgatósághoz továbbította, miközben az egész folyamatot a Nemzeti Bank felügyelte, az ő hatáskörébe tartozott az eredeti tulajdonosok kártalanítása érdekében kitalált állami kötvények kibocsátása is. Az agrárreform pénzei azonban még ennél is bonyolultabb úton jutottak el egyik pénzintézettől a másikig. Nem csoda, hogy 1925-ben maga Slavko Šećerov is úgy látta, ha ilyen ütemben, ennyire elburokratizáltan zajlik a földbirtokok tulajdonoscsereje, az agrárreform ötven év múlva sem fogja elérni eredetileg kitűzött célját. Kormánybiztosi működése során kizárólag gyakorlati szempontból ugyan, de mindvégig bírálta az agrárreform törvényes alapjainak létrehozására tett – egyébként sikertelen – kísérleteket és a végrehajtása során tapasztalt vizsátságokat, amit ő egyértelműen a bürokrácia elburjánzásának tulajdonított. Ki nem mondva ugyan, de mindezek mögött a politikai hatalmi körök korrupcióját látta. Javaslati között szerepelt egyebek mellett az Állami Agrárbank létrehozása is, amely a három központi pénzintézet helyett egyedül ugyan, de teljes jogkörrel irányította volna az agrárreform pénzügyeit. „Az Állami Agrárbank az állam nevében elővásárlási joggal rendelkezne minden, a kisajátításra vonatkozó miniszteri rendelet által érintett földterület esetében. Állami pénzintézetként kizárólagos jogokat élvezne a földforgalmazás terén, ezzel egyszerre megoldódna a saját népünk földhöz juttatásának ügye is,

erősítve ezzel az újonnan szerzett területeken élő kis- és középbirtokosaink táborát. Elsősorban a Bánság, Bácska, Baranya, Szlavónia és Szlovénia – tehát az ország új területei – esetében van ennek jelentősége, hiszen itt a nagybirtokok még idegen tulajdonban vannak” – hangsúlyozta Slavko Šećerov.⁴⁷ A lehető legszélesebb jogkörökkel – az elővásárlási joggal, a földvásárlás és a kártalanítás során jelentkező pénzforgalom lebonyolításának jogával, a földalap újraelosztásának monopóliumával –, vagyis teljes körű autonómiával rendelkező Állami Agrárbank hatalmas szolgálatot tenne a nemzetnek és az államnak egyaránt. Működése meggyorsítaná a kisajátított földalap felosztásának folyamatát, aminek elsősorban az újonnan megszerzett területek szláv nacionalizálása szempontjából lenne óriási jelentősége.

Az agrárreform ideológiai alapjai

Az utódállamok magyar történetírása az esetek túlnyomó többségében az 1919-es események után az új agrárreform-elképzelések szellemében végrehajtott birtok-kisajátításban látja a felvidéki, a romániai és a délvidéki magyarság (első) társadalmi-gazdasági megroppanásának okait.⁴⁸ Azzal, hogy a közösség a nagy- és a középbirtokok elvesztésével mérhetetlenül kiszolgáltatott, egyszersmind függő helyzetbe is került, a cseh, a román és a szerb hatalom a magyarság társadalmi életének szerves továbbfejlődését akadályozta meg. Azzal pedig, hogy megakadályozta a magyar nemzeti intézmények működéséhez és fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges anyagi források megteremtését és további létezését, olyan feudális függőséget teremtett, amelynek nyomasztó súlya alól az utódállamok magyarsága máig képtelen volt megszabadulni.

Egy árnyaltabb megközelítés és az alaposabb elemzés során azonban világosan kitűnik, hogy az agrárreform önmagában nem cél, hanem csak eszköz volt – egy módfelett erőszakos és törvénytelen eszköze a román és a szláv nemzeti térnyerésnek. Azzal, hogy a magyar – és a német – nagybirtokokat, majd ezt követően már a középbirtokokat is kisajátították, megteremtették az anyagi, és egyben társadalmi-politikai alapjait is a modern kori gyarmatosításnak, a kolonizációnak. Az utódállamok hivatalosan is meghirdetett nemzetpolitikájának megfelelően a meghódított területekre tíz- és százezerrel jöttek új földtulajdonosnak a szláv és a román elemek, hiszen csak ezzel az erő-

⁴⁶ Slavko Šećerov: *Problemi agrarne reforme*. In: *Iz naše agrarne politike 1919–1929*; Beograd, 1930. 59–60. p.

⁴⁷ Uo: 63. p.

⁴⁸ Lásd erre vonatkozóan: *A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938*; Budapest, 1938; továbbá Nyigri Imre: *A visszatért Délvidék nemzetiségi képe*. In: *A visszatért Délvidék*; Budapest – Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, 1941.; Móricz Miklós: *Az erdélyi föld sorsa*; Budapest – Az Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1932.; Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*; Budapest – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988.

szakos eljárással lehetett belátható időn belül letörni, felszámolni és megsemmisíteni a „magyar dominanciát”. Az agrárreform Csehszlovákiában, Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban egyaránt óriási tehertételt jelentett a nemzetgazdaság számára, a birtok-kisajátítás és az új tulajdonosi struktúra megteremtése gazdaságilag töredék annyi nyereséget sem hozott, mint amekkora kiesést jelentett a birtokrendszer hagyományos alapjainak szétverése. Az igazi nyereséget a meghódított területeknek a kolonizálás útján történt integrálása jelentette. A tömbben élő magyarság társadalmi, politikai és gazdasági erejét csak úgy lehetett megtörni, ha a legrövidebb időn belül az adott területeken az utódállamok javára változtatják meg az etnikai arányokat, ha feszített betelepítési akciók keretében csökkentik a magyarság arányát. Bácska és a Bánság szláv szempontú nacionalizálása csak az etnikai arányok megváltoztatásával lehetséges, és ez a szerb „nemzetpolitika” legfontosabb céljai közé tartozik, írta Vladan Jojkic *Nacionalizacija Bačke i Banata* című „etnopolitikai tanulmány”-nak nevezett hírhedt művében.⁴⁹

Kevés kegyetlenebb és célratoróbb, leplezetlenül fasisztoid nemzeti programra épített mű látott napvilágot a királyi délszláv államban, mint a gyarmatosítás ideológiai alapjának is tekinthető Jojkic-tanulmány. Látványosan precíz statisztikai adatokra és gazdasági mutatókra épített történelmi mű – elsősorban ez teszi igazán veszélyessé –, amelynek megtévesztő racionalitása mögött a népiertés (ma etnikai tisztogatásnak neveznénk) széles kelléktára rejlik, és válik a szerb hatalom kezében máig ható érvénnyel politikai fegyverré. Vladan Jojkic fontosnak tartja megismerni a történelmi Magyarország talán leggazdagabb vármegyéinek – Bács-Bodrog és Torontál vármegyék – múltját és 1919-ben adott jelenét, etnikai összetételének, demográfiai mutatóinak, gazdasági erőforrásainak történetét, mindazon látható és láthatatlan hatóerőkkel együtt, amelyek olyanná tették a Délvidéket, amilyen. „De még ennél is fontosabb megismerni azokat a politikai, gazdasági, kulturális, biológiai, földrajzi és közlekedési tényezőket, amelyek valahol a mélyben erőteljesen befolyásolták a vidék demográfiai valóságának, társadalmi életének – működő államjogi rendszerének – kialakulását és létezését.”⁵⁰ Hiszen csak ezeknek az ismereteknek a birtokában le-

het hatékony államhatalmi eszközökkel fellépni az évszázados folyamatok ellen. Csak a létező társadalmi struktúra mélyszerkezetének, legapróbb alkotó elemeinek megismerése, a részletek és az összefüggések felfedése vezethet el oda, hogy kellő hatékonysággal léphessenek fel a közösségi élet szerves fejlődésének a megakadályozása érdekében, és hogy a felszámoláshoz szükséges eszközök kiválasztása is kellő hatékonyságot biztosítson.

Vladan Jojkic a román, a cseh és a szlovák ideológusokhoz és történetírókhoz hasonlóan nem fogadja el a történelmi Magyarország létezését. (Sem közjogi, sem területi, sem állampolitikai, sem kulturális értelemben a magyar királyságról soha nem beszél.) Az ő számára csak egy Hungária értelemben vett „Ugarska” létezett, amelyen belül a magyar közösség, később a magyar nemzet dominanciára – szupremáciájának megvalósítására – törekedett, és az államalkotó nemzet jogát és státusát kisajátítva politikailag elnyomta, gazdaságilag kizsákmányolta, kulturális tekintetben pedig fölényét érzékeltetve megalázta a vele egy államban élő más nemzeteket, így a szerbeket is. Amikor történelme megengedte, mindenkor élt az asszimiláció eszközével, s céljai elérése érdekében a törvényalkotás adta lehetőségeken túl az erőszak alkalmazásától sem rettent vissza. Vladan Jojkic szerint a török hódoltság idején a szerbek katonai szolgálataikért cserébe a bécsi udvartól megkapták és benépesítették az osztrák császárság Hungáriának (Ugarska) nevezett része déli területeit. 1690-től, a nagy szerb népvándorlástól és letelepedéstől kezdve a mai Bácska és a Bánság, tehát a Száva és a Duna folyóktól északra eső szerb területet Rácországnak ismeri az európai történetírás.⁵¹ A török ellen vívott délvidéki sikeres felszabadító hadjáratot követő karlócai béke új fejezetet nyitott a terület történetében. Előbb Mária Terézia 1749–1779 között, majd 1780–1787 között II. József a betelepülő tömegek hatalmas áradatát zúdította a Duna és a Tisza középső és alsó folyása mentén elterülő szerb területekre. Hungária (Ugarska) lakossága az erőteljes betelepítés során hatvanhét év alatt 2 580 000-ról (1720) nyolcmillióra nőtt, ami 5 420 000 lélekszámú növekedést jelentett, holott a természetes szaporulat csak 1 800 000-es növekedést eredményezett volna. Jojkic sze-

⁴⁹ Dr. Vladan Jojkic: *Nacionalizacija Bačke i Banata*; Novi Sad, 1931. 5. p.

⁵⁰ Uo: 6. p.

⁵¹ A szerző szándékosan megtéveszti az olvasóit. Bács-Bodrog és Torontál – de még a Szerém és a Temes – vármegyéket soha nem nevezték Rácországnak. Rácország megnevezéssel a voltaképpen Ószerbia szerepel a magyar történetírásban. Mi több: a Duna és a Száva képezte határ ideológiai választóvonalat is jelentett a szerbek számára. Ószerbiában lenézték, prečani-nak nevezték a Magyarország déli területein élőket – ami a megalkuvóknak, a szerb érdekek elárulóinak kijáró megvetés kinyilvánításaként csak a „túloldaliak”-at jelentette – az igazi szerb hazafisággal szemben. Még a Budáról és Bécsből hazatérő Vuk Karadžić, a modern szerb írásbeliség megteremtője sem úszhatta meg a hazaárulóknak kijáró büntönet.

rint az 1720–1787 közötti időben a Bánság lakossága 1783, Bácska népessége pedig 635 százalékkal növekedett, természetesen a szerb lakosságkárára.⁵² A bécsi udvar elsősorban németeket, később magyarokat és szlovákokat telepített a déli vármegyék területére, de elszórva románok, csehek, ruszinok, mi több, franciák és olaszok is érkeztek a vidékre. A napóleoni háborúk kínálta összeurópai mezőgazdasági konjunktúrát a magyarok használták ki a legügyesebben, megerősítve ezzel a Hungárián (Ugarska) belüli számbeli fölényükön túl a „gazdasági, társadalmi és biológiai” helyzetüket is. Ez tette lehetővé számukra a nemzeti öntudatra ébredés virágzó korszakát – a magyar történetírásban ez volt a reformkor –, ami európai értelemben is a modern nemzetek sorába emelte a magyarokat.

A XIX. század első felében nagyot nőtt a magyar nemzet tekintélye, és ez óriási kihívást, vonzerőt jelentett a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a németek és a románok számára is; megindult egy spontán asszimilációs folyamat, aminek következtében az 1787–1850 közötti években a természetes szaporulat minden valóságos lehetőségét meghaladó módon Hungária (Ugarska) területén a magyarok – vagy a magukat magyarnak vallók – száma 29 százalékról 44 százalékra nőtt. A vesztés szabadságharc után, a Bach-korszak egy évtizede során ez a folyamat erőteljesen megtorpant, nem jelentett már akkora dicsőséget és tekintélyt magyarnak lenni. Az 1867-es kiegyezés azonban Jojkić szerint ismét katasztrofális következményekkel járt Bácska és a Bánság szerb lakosságára nézve. A magyar lakosság a napóleoni háborúk idején tapasztalt mezőgazdasági felvirágzáshoz hasonlóan, az 1870-es évektől kezdődő fél évszázad során hatalmas ipari fejlődésnek indult, nemzeti öntudatában ismét megerősödött, Hungárián (Ugarska) belül domináns szerephez jutott és – szemben a reformkorral, most már – erőszakos asszimilációs politikát folytatott. (A magyarok kizárólagos dominanciáját erősítette, hogy a kiegyezéssel az ország területén élő németek elvesztették közvetlen kapcsolatukat anyanemzetükkel, marginalizálódtak, aminek következtében a politikai életben betöltött szerepük is csökkent.) „A magyar expanziós politika újból imperialista formában jelentkezett” – fogalmazta meg véleményét a szerb ideológus –, és az ország középső és nyugati részeit elfoglaló magyar területekről a peremvidékek felé megindult a hódítás. Válaszként a szerbek és a románok – és más formában ugyan, de a szlovákok is

– egyre erőteljesebb kapcsolatokat és kötődéseket kerestek az anyaországi nemzetársaikkal, valamint az ott lévő intézményeikkel. Hungária (Ugarska) történetének ez már korántsem volt olyan békés korszaka, mint amilyen a reformkori felemelkedése volt. A szerző által felhasznált statisztikai adatok szerint az ország lakossága 1869–1910 között 13 579 000-ről 18 264 000-re nőtt, ami 34,5 százalékos, szinte példátlan növekedést jelentett. Ezen belül a magyarok száma 65 százalékkal 6 027 000-ről 9 944 000-re nőtt, míg a „nem-magyarok” létszáma mindössze 10 százalékot – 7 552 000-ről 8 320 000-re – emelkedett. Az óriási méretű, 4 685 000-es lélekszám-növekedésen belül 3 917 000 (83,5 %) volt a magyarok, és csak 768 000 az összes egyéb nemzetiségek száma. Ez egyben azt is jelentette, hogy a magyarok lélekszáma az országon belül 44,4 százalékról 54,5 százalékra nőtt. S amíg a reformkor idején a szerb, a szlovák, a román és a horvát értelmiség a peremterületekről a fővárosba, Pestbudára igyekezett, addig a kiegyezést követően fordított irányú volt a vándorlás: a „központi magyar területekről” a hivatalnokok népes serege indult el és szállta meg a nemzetiségek városait, így a nyolc délvidéki szerb várost – Szabadkát, Zombort, Újvidéket, Nagybecskerekét, Nagyikindát, Pancsovát, Versecet és Fehértemplomot is. A Vladan Jojkić által felhasznált adatok szerint a Bács-Bodrog, Torontál és Temes vármegyék területén lévő városok és falvak etnikai összetétele 1880 és 1910 között a következőképpen alakult:

	1880-ban		
	délszlávok	magyarok	egyéb nemzetek
falun	324 976 25,33%	250 033 19,49%	707 814 55,18%
városon	97 965 34,58%	104 765 37,00%	80 534 28,42%
Összesen:	422 941 27,00%	354 798 22,66%	788 348 50,34%
	1910-ben		
	délszlávok	magyarok	egyéb nemzetek
falun	370 068 24,40%	380 068 25,06%	766 214 50,54%
városon	118 815 28,84%	191 815 46,56%	101 335 24,60%
Összesen:	488 883 25,37%	571 883 29,67%	867 549 44,96%⁵³

⁵² Uo: 13. p.

⁵³ Uo: 27. p.

A vélt magyar nacionalizmus térhódításának következtében az első világháborút megelőző években a Délvidék úgynevezett „szerb városaiban” a délszlávok elveszítették két évszázados többségi helyzetüket. Állítását Vladan Jojkic a következő statisztikai táblázattal támasztja alá:

összesen	1880-ban		
	délszlávok	magyarok	németek
Zombor 24 693	16 421 66,5 %	5 309 21,5 %	2 815 11,4 %
Nagykikinda 19 845	11 512 58,0 %	3 092 15,6 %	4 732 28,8 %
Pancsova 17 127	8 512 49,7 %	1 165 6,8 %	6 577 38,4 %
Szabadka 61 367	27 861 45,4 %	31 481 51,3 %	1 534 2,5 %
Újvidék 21 325	9 127 42,8 %	5 736 26,9 %	5 353 25,1 %
Nagybecskerek 19 529	8 166 41,8 %	3 776 19,3 %	6 597 33,8 %
Versec 22 329	7 681 34,4 %	1 005 4,5 %	12 839 57,5 %
Fehértemplom 9 845	1 602 16,3 %	470 4,8 %	6 597 67,0 %
összesen	1910-ben		
	délszlávok	magyarok	németek
Zombor 30 593	18 421 59,2 %	10 078 32,9 %	2 181 7,1 %
Nagykikinda 26 795	14 161 52,8 %	5 968 22,2 %	5 855 21,8 %
Pancsova 20 808	8 849 42,5 %	3 364 16,2 %	7 467 35,9 %
Szabadka 94 610	36 761 38,8 %	55 587 58,7 %	1 913 2,0 %
Újvidék 33 590	12 461 37,1 %	13 343 39,7 %	5 918 17,6 %
Nagybecskerek 26 006	9 008 34,6 %	9 148 35,2 %	6 811 26,1 %
Versec 27 370	8 640 31,5 %	3 890 14,2 %	13 556 49,5 %
Fehértemplom 11 524	2 013 17,5 %	1 213 10,5 %	6 062 52,6% ⁵⁴

Jojkic a nyolc „ősi szerb város” etnikai összetételének részletezésekor óvatosan kerüli az 1910-ben is a magyarok által abszolút többségben lakott Tisza menti városok, Zenta, Magyarkanizsa, Törökkanizsa, Óbecse, valamint az ugyancsak magyar többségű Topolya említését. Csak egy későbbi alkalommal, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén 1921-ben elvégzett népszámlás adatainak összegzésekor jelzi: Magyarkanizsa 18 060 lakosa közül 17 123 (91,81 %) volt magyar, 763 (4,12 %) délszláv, 82 (0,45 %) német és 90 (0,49 %) román nemzetiségű, míg Zenta 30 697 lakosa közül 26 626 (86,73 %) magyar, 3149 (10,25 %) délszláv, 209 (0,68 %) pedig német nemzetiségűnek vallotta magát. Elismeri: való igaz, hogy a Tisza mentén a Ferenc-csatorna vonaláig húzódó területen többségben vannak a magyarok, de a trianoni békeszerződésben meghúzott határvonal esetében ezt a szerbek nem vehették figyelembe, mert akkor „túl szabálytalan” és nehezen védhető lett volna a délszláv állam határa.⁵⁵ A nyolc „ősi szerb város”-ban élő délszlávok arányának három évtized során bekövetkezett csökkenése viszont messzemenő következtetések levonására is alkalmat ad a szerzőnek. Jojkic megállapította: a magyar lakosság erőszakos betelepülése, a délszlávok (szerbek, horvátok és bunyevácok) elszigetelődése – ami az „anyaországokkal”, Ószerbiával és Horvátországgal fenntartott kapcsolatok gyengülését jelentette –, a természetes szaporulat drámai csökkenése és a kivándorlás együttesen eredményezte a délszláv lakosság térszűkítését. Mindebből a jövőre nézve az következik: Bácska és a Bánság délszláv lakossága „önerőből képtelen lesz a szerb nép számára nacionalizálni ezt a területet, ezért egy széles nemzeti összefogás keretében e térségen kívüli vidékek lakosságának segítségére is szükség lesz.”⁵⁶ Hiszen annak ellenére, hogy az 1910-es népszámlálási adatok szerint Bácskában és a Bánságban nem kevesebb mint 317 061-gyel volt több az „idegenek száma”, mint a délszlávoké, a világháborút követően a történelem igazságot szolgáltatott kettőszáz év megannyi szenvedéséért és megaláztatásáért. 1918-ban a szerb nép nem „az idegen népek javait szerezte meg, csupán visszavette saját, sok évszázados tulajdonát”.⁵⁷

Vladan Jojkic és a hozzá hasonló módon, a délszláv nemzeti ideológia szupremáciájának gyakorlati megvalósításán munkálkodók számára azon-

⁵⁴ Uo. 30. p.

⁵⁵ Uo. 46. p.

⁵⁶ Uo. 40. p.

⁵⁷ Uo. 48. p. – Vladan Jojkic szerint az első világháború előtti években Bácska, a Bánság és Baranya nemzetiségi összetétele a következőképpen alakult: 1 326 000 lakos közül 512 000 (38,61%) délszlávnak - ezen túlmenően, minden bizonnyal a szlovákok és a ruszinok számát is beleértve 421 000 (31,75%) szlávnak -, 421 000 (31,75%) magyarnak, 301 300 (22,72%) németnek, 78 700 (5,94%) románnak és 13 000 (0,98%) egyéb nemzetiségűnek vallotta magát.

ban 1918–1920 után igazi gondot a „vegyes lakosságú” Bácska és Bánság etnikai aránytalanságai okozták. Matematikailag ugyanis roppant egyszerű volt kiszámítani, hogy hány délszláv lakos betelepítésére lenne szükség ahhoz, hogy kiegyenlítsék, majd megfordítsák az addig számukra hátrányos etnikai arányt. Az 1921-es népszámlálási adatok szerint az 1 360 863 lakos közül 521 901 volt a délszlávok száma, ami továbbra is 317 061 „hiányt” jelentett a más nemzetiségűek számához képest. Ha az átlagosan vett egy százalékos természetes szaporulat a térség minden nemzeti közösségére érvényes, úgy 1930-ig 348 700 (317 000 + 31 700) „délszláv elemre” lenne szükség, hogy az ugyancsak egy százalékos természetes szaporulat következtében 1 845 600-ra nőtt összlélekszám felét, 922 800 főt a délszlávok alkossák.⁵⁸ Ez azonban csak a „politikai aritmetika” szerint lehetséges, a valóságban megoldhatatlan, hiszen ekkora tömegnek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság más területeiről történő kivonása súlyos gazdasági megrázkódtatást okozna. (Az persze fel sem merült, mekkora „megrázkódtatást” okozna ez a bácskai, a bánsági és a baranyai magyarok és németek számára.)

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a délszlávok csak Bácska északnyugati – valamint délen, a Sajkásvidéken – és a Bánság középső és délnyugati sávjában voltak abszolút többségben, ami még nehezebbé tette az „emberanyaggal történő” nemzeti térnyerést. Ennél tehát sokkal eredményesebbnek ígérkezett, ha a folyamatos betelepítéssel párhuzamosan egyéb politikai és gazdasági eszközök alkalmazásával megkísérik kisebbségbe szorítani a magyarokat és a németeket. Vladan Jojkic úgy ítélte meg, hogy akár törvényes keretek között is megoldható az „erőszakos asszimiláció”, de – emlékeztetve a századforduló elmagyarosítási törekvéseinek elenyésző hatására, az „erőszak”-kal szemben támadt szláv nemzeti ellenállásra, ami végeredményben a magyar uralom végét is jelentette – sokkal célravezetőbbnek tartotta, ha a szerb hatalom „észrevétlenül, kifinomult eszközökkel, a társadalom alapsejtjein, a művelődési intézményeken, az egyházon belül és az oktatás terén végzi el az etnikai átalakítás lélektani folyamatait”.⁵⁹ Hiszen ha a délszláv lakosság erőteljes betelepítésével egyidőben – ami az itt élő kisebbségi közösségek gazdasági erejének gyengítésével is együtt jár – szétrombolják annak társadalmát, felszámolják az intézményeit, és lehetetlenné teszik nemzeti hagyományainak megőrzését, hitének gyakorlását és anyanyelvi kultúrájának ápolását, sokkal biztosabban érnek célba, sokkal rövidebb idő alatt

valósítják meg a délszláv népek teljes dominanciáját. Ez elsősorban a magyarokkal szemben sürgető feladat, hiszen a német nemzeti közösség azzal, hogy elvezítette közvetlen kapcsolatát az anyanemzetével, már nem képvisel számottevő társadalmi és politikai erőt. A magyarság mögött viszont, ha rettenetesen legyöngült formában is, de még mindig ott áll Magyarország, a magyar nemzet és a magyar politika az egyre kevésbé lepezett revíziós törekvéseivel. Ezért a délszláv hatalom előtt nem kisebb feladat áll, mint alapsejtjeiben, családi szinten rombolni szét Bácska, a Bánság és Baranya magyar társadalmát.

Nem elegendő tehát kisajátítani a magyar tulajdonban lévő nagy- és középbirtokosi vagyont, nem elég gazdaságilag és kulturálisan is gyarmatosítani a délvidéki magyarságot, szellemében, öntudatában is össze kell törni, meg kell semmisíteni e közösséget. Egy nemzeti közösségen belül „az iskoláskorú, fiatal nemzedékek tagjai a legfogékonyabbak az újra, az ő lelkükben zajlik a legerőteljesebb küzdelem az új jelenségek befogadása és a hagyományos értékek megőrzése között” – írta Jojkic, és mert ők a leggyengébb pontjai a közösségnek, ezért az ő számukra kell vonzóvá tenni a szerb nemzeti eszméket. (Azokat a szerb eszméket, amelyektől 1918 novemberében a szabadkai Malušev Sándor olyannyira iszonyodott!?) Egyszerre kell tehát aktív és határozott fellépéssel megvalósítani „az uralkodó nemzet számbeli fölényét”, és passzív, de nem kevésbé határozott politikai nyomással „rombolni az ellenálló kisebbség nemzeti öntudatát”. A rombolást az ideálok és az eszmék terén kell elvégezni, és erre a vallási élet, az egyházi közösségek értékeinek a rombolása a legalkalmasabb, s csak ezután következik az oktatás, a kultúra, a sajtó, az irodalom és a művészetek, vagyis a nemzeti és szellemi értékek közvetítésére alkalmas intézmények elsorvasztása és felszámolása. S hogy ezt milyen komolyan gondolták, bizonyítja azt az a lélektani elemzés is, amelynek során kimutatták, az asszimiláció sokkal kisebb ellenállásba ütközik az urbánus környezetben, ahol a családi és a közösségi kötelek némileg lazábbak, mint faluhelyen, ahol a hagyományos összetartozás még az erőteljes, régi formájában él. Hovatovább, éppen a nőket kell erőteljes propagandával megcélózni, hiszen ők, elsősorban akkori hiányos képzettségükből eredően kiszolgáltatottabbak a férfiaknál, másodsorban pedig az ő feladatuk a gyermeknevelés is. S hogy ki végezheti az „idegen népek” alkotta társadalom alapsejtjeinek és az egész társadalom szerkezetének a pusztítását és rombolását? A hatalmi szer-

⁵⁸ Uo: 77. p.

⁵⁹ Uo: 84. p.

vek, a hivatalok, az intézmények, a tisztviselői kar, a rendőrség és az adóhatóság mellett minden igaz hazafi, aki szláv létére felismeri az új délszláv állam elemei érdekeit, és mindennapi munkája végzése során érdemben is tesz valamit a szláv küldetés beteljesítése érdekében. Hogy ez csendes genocídium, az 1930-ban a délvidéki magyarságon kívül senkit nem érdekelt. Ők pedig semmit sem tehettek ellene.

A központi hatalomnak – mutatott rá Vladan Jojkić – nagy hangsúlyt kell fektetni arra is, hogy az új állam délszláv lakosai körében vonzóvá tegye a Magyarországtól elszakított területekre önkéntes alapon történő bevándorlást. Ha az állam – anyagi erőforrásait nem kímélve – felkarolja az 1929-ben kirobbant gazdasági válság nyomán mélyponton lévő agrártermelést, ha szubvencionálja az alacsony piaci árak folytán veszteséges gabonatermelést és jószágtenyésztést, ha biztosítja a belső piacok felvevőképességének növelését, ha a délszláv betelepülőket és új földtulajdonosokat olcsó hitelekhez juttatja, és ráadásul még adókedvezményben is részesíti, az ideológus szerint akár félmilliónyi délszláv elem is meggyőzhető az új honfoglalás kínálta előnyökről és kedvezményeiről. A délszláv gyarmatosító ideológia egyik lehangosabb szószólójaként figyelmeztetett: „vagy sikerül Új Amerikát teremteni ebből a vidékből, amely a kedvező gazdálkodási feltételekkel és a szebb élet ígéretével egyszerűen magához vonzza országunk elmaradottabb területeinek lakosságát, és akkor szinte magától megoldódik a terület délszláv nacionalizálása, vagy évtizedekig – rosszabb esetben évszázadokig – is elhúzódhat a térség szláv elemekkel történő megtöltése”.⁶⁰ Első tekintetre tűnhet úgy, hogy ez rövid távon kivitelezhetetlen, de – mutat rá a szerző – Újvidék, a Szerb Athén a példa rá, hogy jól átgondolt gazdaságpolitikával aránylag rövid idő alatt – és ami szintén nem mellékes: kis erőbevetéssel – megváltoztatható egy terület etnikai összetétele. Az ősi szerb város lakosainak létszáma és aránya fél évszázad során Vladan Jojkić adatai szerint a következőképpen alakult:

	1880	1910	1921	1929
délszlávok	9 127	12 461	17 211	31 713
	42,80 %	37,09 %	43,96 %	56,26 %
(ezen belül)				
szerbek	8 827	11 594	14 961	27 626
	41,39 %	34,51 %	38,21 %	49,01 %
magyarok	5 736	13 343	12 937	10 932
	26,89 %	39,72 %	33,04 %	19,39 %

⁶⁰ Uo: 96. p.

⁶¹ Uo: 103–105. p.

⁶² Uo: 89. p.

németek	5 353	5 918	6 479	6 566
	25,10 %	17,62 %	16,55 %	11,64 %
egyéb	170	83	604	2 809
	0,79 %	0,24 %	1,54 %	4,98 %
Összesen	21 325	33 590	39 147	59 366⁶¹

Az 1880–1929 közötti fél évszázad során Újvidék szerb lakosainak aránya 21,5 százalékkal nőtt, miközben a magyarok aránya 21,6, a németeké pedig 6,2 százalékkal csökkent. Az 1929-es adatok szerint mindössze 21 641 újvidéki lakos született ténylegesen a városban, több mint kétötöde a lakosságnak már akkor a betelepültek közé tartozott. 17 145-en Bácska és a Bánság, 12 709-en a délszláv állam távolabbi vidékeiről, a többi pedig külföldről költözött ide. Pedig Újvidék csak 1929 után, az új közigazgatási reform bevezetését követően vált a Duna-bánság székhelyévé. A szláv, ezen belül pedig a szerb lakosság erőteljes térnyerése a Szerb Athén kínálta látványos gazdasági felemelkedésnek tulajdonítható – állította a szerző –, ami jó példa lehet az egész térség nacionalizálása érdekében tett erőfeszítések racionalizálásakor is. Bácskának és a Bánságnak, az új ország e két leggazdagabb vidékének a délszlávok javára történő etnikai megváltoztatása „stratégiai és geopolitikai jelentőségű, és ezért a délszláv állam jövője tekintetében mindennél előbbre való”. Úgy tűnt, hogy a közel 250 000 négyzetkilométernyi ország több mint 15 millió lakosának sorsa és jövője egy közel 20 000 négyzetkilométernyi térség és annak alig 700 000 fős „nem szláv elemének” gazdasági, politikai és etnikai integrálásán, asszimilálásán múlott.

Ahhoz, hogy sikeres legyen az asszimiláció – ami azt jelenti, hogy a nemzeti identitásváltás végleges és visszavonhatatlan, mi több, egy esetleges későbbi érzelmi ráhatásnak is képes ellenállni –, ideális körülmények közepette is legalább két nemzedékre van szükség. Az első még csak anyanyelvét adja fel és esetleg a nevét változtatja meg, a második azonban már gondolkodásban, felfogásban és a választott nemzet hagyományos értékeinek vállalásában is közösséget vállal új környezetével. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a nap minden órájában, élete minden pillanatában közvetlen és élő kapcsolata legyen a domináns nemzet tagjaival, hiszen csak így találkozik az asszimiláló értékekkel. „Mivel a legteljesebb nemzeti presztízs vonzereje sem teljesebben ki, nem fejtheti ki asszimiláló erejét a mindennapi társadalmi érintkezés nélkül”, elengedhetetlen, hogy az asszi-

miláló tömeget mennyiségileg is növeljék.⁶² És ezen a ponton újra igazolást nyer a szláv elemek tömeges betelepítésének szükségességéről alkotott nemzeti program. S amennyiben ez sem hozná meg a várt eredményt, megoldást jelenthet Bácska és a Bánság magyarságának nagyobb méretű kitelepítése is. Ha ugyanis a feleslegesnek nyilvánított magyar családoknak Dél-Szerbia, Macedónia, vagy Koszovó-Metóhia hol mocsaras-lápos, hol karsztos vidékein egy-két hektár földet juttatnának, elejét vennék mindazon vádaknak, amelyek szerint a délszláv ország földreformjából kirekesztették a kisebbségeket. (Ez volt egyébként az az időszak, amikor a magyar tanítók és tanárok tömegeit helyezték át a dél-szerbiai, a macedóniai és a bosznia-hercegovinai iskolákba, miközben Bácska, a Bánság és Baranya magyar osztályaiban – tanítóhiányra hivatkozva – százával-ezrével alkalmazták a magyarul nem tudó szerb tanítókat.)

Az tehát, hogy az egykori Bács-Bodrog, Torontál és Baranya vármegye magyarsága 1918 után saját szülőföldjén egy olyan gettóba, „átnevelő táborba” került, amelyben korlátozták anyanyelvének használatát, névelemzés révén megtiltották, hogy legalább az általános iskolában az anyanyelvén tanuljon, hogy lapjai és folyóiratai csak óriási anyagi áldozatok árán, szigorúan cenzúrázott formában jelenhettek meg, hogy hivatásos színháza, könyvkiadása egyáltalán nem volt, hogy hagyományápoló művelődési egyesületeinek munkáját a szerb hatóságok többször tiltották be, mint ahányszor engedélyezték, hogy magyar nyelvű tanító és tanárképzés nem létezett, hogy tízezérel vonták meg az arra jogosultaktól a nyugdíjat, hogy a kisebbséghez tartozó állampolgárként útlevelet csak kivételes esetekben kaphatott, hogy a birtok-kisajátítással közösségi létének gazdasági alapjait is felszámolták, s hogy az egyházak tevékenységét szigorúan a négy fal közé szorították vissza, az mind a délszláv állam totalitásra törekvő, erőszakos asszimilációs politikájának a számlájára írható.

Másként ítéli meg az agrárreform jelentőségét Slavko Šećerov, aki 1919 decemberétől miniszteri megbízottként Bácska és a Bánság területén a reform megindításáért és lebonyolításának első szakaszáért, a kisajátított birtokrészek ideiglenes bérbeadásáért volt

felelős. 1919. július 2-án közzétett reformprogramját megelőlegező cikkében így fogalmazott: „Korunk nem tűrheti a szociális parazitákat. Az elmúlt háború során annyi gazdasági, szociális és intellektuális érték semmisült meg, hogy a régi gazdasági alapokon egyszerűen elképzelhetetlen a társadalom gyors új-jáépítése. Mai világunknak morális kötelessége minden olyan, a megelőző korokban szerzett kiváltságok vagy jogosultságok korlátozása, esetleg felszámolása, amelyek a megújulás, az új erőviszonyok kibontakozásának útjában állnak. A korábbi társadalmi rendszer fogyatékoságai vezettek a világháborúhoz, ezért akik egykor, a háború előtt és alatt a kiváltságok nyújtotta előnyöket élvezték, privilegizált helyzetüket sértetlenül nem tarthatják meg.”⁶³ A háború abnormális állapot – írta ugyanott –, ennek megfelelően abnormálisak a béketeremtés eszközei is. Vagyis, ha igazságtalannak látszana a magántulajdonban lévő, elsősorban magyar nagybirtokok kisajátítása, kényszerbérletbe, majd idegen tulajdonba adása, aminek során a kincstár is bőséges haszonra tesz szert, az csak a békébe való átmenet természetes velejárójának tekinthető. Slavko Šećerov úgy látta, hogy a világháború előtt Magyarországon a térségen belül a legégszételenebbek voltak a birtokviszonyok, és a társadalom e torzulása is közrejátszott a világméretű katasztrófa kirobbantásában. Az általa mindenkor hivatkozási alapként használt kimutatás szerint súlyos történelmi örökséget jelentett, hogy a nagybirtok túlsúlyban volt a kis- és középbirtokosokkal szemben:

1900-es évek elején

a birtok nagysága (ha)	a birtokosok száma	az összterület nagysága (ha)	az összterületen belüli %-a
0-5	1 459 893	1 467 850	6,1 %
5-100	1 311 218	11 574 860	48,5 %
100-1 000	20 797	3 399 401	14,2 %
1 000 felett	3 977	7 451 640	31,2 %

A fenti adatok szerint 24 777 nagybirtokos tulajdonában a mezőgazdasági földterületek 54,6 %-a, 1 311 218 hektár földterület volt. Torontál vármegye területén 1 200 933 holdnyi földterület esett a mező-

⁶³ Slavko Šećerov: *Privatna svojina i agrarna reforma*. Im. 8. p. – 1927-ben *Pregled agrarnih odnosa u Jugoslaviji* című tanulmányában az agrárreform kudarcra miatt csalódott szakember, az óriási gazdasági veszteségek ellenére is így fogalmazott: A délszláv nemzeti felszabadulás és az országegyesítés előtt „az északi területeinkre az Osztrák-Magyar Monarchia területére jellemző nagybirtokoknak volt a mezőgazdaság terén meghatározó szerepük. A nagybirtokosok voltak a régi rendszer megőrzésére és fenntartására irányuló törekvések legelszántabb képviselői, tartópillérei. Azzal, hogy hatalmas földterületeket birtokoltak, szinte üldözték népünket, kivándorlásra kényszerítve a földnélküliek széles tömegeit. Az olyan új államok, mint Románia, Csehszlovákia, Lengyelország és nem utolsósorban Jugoszlávia a birtokviszonyok terén meglévő aránytalanságok kiküszöbölésére törekedtek, és a nagybirtokok kisajátításával a földnélküliek népes tömegét kívánták földhöz juttatni. Ezért a nagybirtokok kisajátításának és felosztásának elsősorban nemzeti jelentősége van, hiszen a szerb, horvát és szlovén parasztbirtokok létrehozását tűzte ki céljául, s csak ezt követik a szociális és a gazdasági szempontok. – Im: 68. p.

gazdasági megművelés alá, a 100 katasztrális holdnál nagyobb középirtokosi földtulajdon összessége 555 224, az 1000 katasztrális holdnál nagyobb nagybirtokosi földterület összessége pedig 362 289 katasztrális hold volt. (Bács-Bodrog és Baranya vármegyékre vonatkozóan ugyan nincsenek adatai, de nem tartja valószínűnek, hogy jelentősen eltért volna az országos átlagtól.) Horvát-Szlavónország területére vonatkozóan hitelesnek fogadja el a következő adatokat:

a birtok nagysága (ha)	a birtokosok száma	az összterület nagysága (ha)	az összterületen belüli %-a
0-5	180 175	395 004	5,7 %
5-100	226 089	2 976 007	42,2 %
100-1 000 és 1 000 felett	4 393	3 675 552	52,1 %

Horvát-Szlavónország területének birtokmegoszlása a délszláv államhoz csatolt területek sorában messze a legkedvezőtlenebb volt. Šećerov úgy ítélte meg, teljesen egyértelmű, hogy a nagybirtoknak a Bács-Bodrog, Baranya és Torontál vármegyék területén tapasztalt túlméretezett jelenléte gazdaságilag elfogadhatatlan, és ilyen formában a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság, ezen belül pedig Szerbia területén nem maradhat fenn. Nem maradhat elsősorban azért, mert aránytalanságot teremt a nemzetgazdaságon belül, s ami talán még ennél is fontosabb: társadalmi feszültségek forrása lehet. Szerbia ugyanis egészen más birtokstruktúrával „lépett” a délszláv népek szövetségi államába:

a birtok nagysága (ha)	a birtokosok száma	az összterületen belüli %-a
3-ig	98 253	33,5 %
3-5	62 622	21,2 %
5-10	80 822	27,5 %
10-20	40 782	13,9 %
20-60	10 962	3,2 %
60-100	397	0,1 %
100-300	83	0,01 %
300 felett	3	0,001 % ⁶⁴

Szerbiában az öt hektárig terjedő törpebirtokok aránya 54,6% volt, ami egy eredetileg jól működő „paraszt-demokráciának” volt (vagy lehetett volna) az alapja. A megszállt területek egészségtelen birtokviszonyai minden kétséget kizáróan kikezdték volna e

megőrzésre mindenképpen érdemes demokrácia alapjait, és ez előbb-utóbb a szociális feszültségek elmélyüléséhez vezetett volna. A délszláv állam vezető politikai erői úgy vélték, egyetlen ország sem működhet ilyen óriási ellentéteken nyugvó mezőgazdasági és termelői tulajdonviszonyok terhe alatt. A szociális feszültségek fenyegető réme „késztette az ország vezetését egy jól átgondolt, távlatos, magát a termelés rentabilitását szem előtt tartó agrárreform kidolgozására és végrehajtására”. Mindezen túlmenően az sem igazságos – vélte a szerb közgazdász, hogy az olyan nagybirtokok, amelyeket tulajdonosa Mária Terézia idején 20 000 koronáért vásárolt meg, ma – 1919-ben – kettő millió koronát ér, és ez olyan kiváltságokat biztosít a tulajdonosának, amelyekre egyébként sem méltó! A nagybirtokok földmaximumon túli részeinek a kisajátítása a leghangsúlyosabb előfeltétele az új délszláv állam gazdasági és politikai konszolidálódásának. A feudalizmus maradványainak ilyen jellegű konzerválása – állította Slavko Šećerov – az országnak mérhetetlen károkat okozna. Azzal, hogy a kisajátított földterületeket a hétéves háborútól elgyötört délszláv földigénylők között osztják szét, emeli a „nemzeti morált”, hovatovább lélektanilag is erősen befolyásolja a „munkától elszokott” tömegeket. S bár óriási fogyatékosága az agrárreformról szóló kormányrendeletnek, hogy a földmaximum mellett nem határozza meg a kiosztott parcellák minimális nagyságát, az agrárkedvezményezettnek nem kaphatnak a Szerbiában 1873-ban elfogadott törvény által szavatolt három hektárnál kevesebbet.

Slavko Šećerovnak a kártalanításról is sajátos véleménye volt, s amíg az agrárreform vajdasági kormánybiztosa volt, igyekezett is érvényt szerezni elképzelésének. A kormányrendelet ugyanis óvatosan megkerüli a kérdést: kit terhel a kisajátított földterületekért járó kárpótlási összeg, vállalhat-e ebből valamit az állam, és ha igen, akkor mennyit, és mennyit fizessenek az agrárkedvezményezettnek a kapott földekért? Javaslatára szerint a Szerbiában 1910–1915 közötti holdankénti földárak átlagát kellene alapul venni. Az így megállapított piaci ár 75%-át kellene az új tulajdonosnak befizetni az erre a célra létrehozott Állami Agrárbank számlájára – tulajdonképpen a kincstárba –, 50%-át megtartaná az állam magának a költségvetési stabilitás megőrzése érdekében, és 25%-ot kárpótlásként kifizetné eredeti tulajdonosának. A kifizetés állampapírok formájában harmincéves likviditással történne. Ha tehát egy katasztrális hold ára 4000 korona, az új tu-

⁶⁴ Slavko Šećerov: *Veliki posed i agrarna reforma*. Im. 15–16. p.

⁶⁵ Uo. 22. p.

lajdonos 3000 koronát fizetne, amiből 2000 korona a kincstár vagyonát gyarapítaná, és a tulajdonos 1000 korona kártérítést kapna.⁶⁵

Slavko Šećerov 1919-ben az agrárreform miniszteri programjának megfogalmazásakor Bács-Bodrog és Torontál vármegyékben mintegy 200 000 katasztrális holdnak megfelelő földterület kisajátítását és ideiglenes bérbeadását tervezte, ami a kincstár számára kétmilliárd korona bevételt jelentett volna. A későbbiekben még hajmeresztőbb számítások is napvilágot láttak, ténylegesen azonban a délszláv állam – részben azért, mert a törvényes kereteket soha nem teremtette meg, részben pedig azért, mert a befizetett bérletek soha nem jutottak el az államkasszába – sokkal kevesebb bevétellel szert. Ez azonban vajmi kevés vigaszt jelentett a birtokaiktól megfosztott tulajdonosok számára.

Egy 1928. április 18-án publikált cikkében az agrárreform addigi eredményeit – illetve eredménytelenségeinek okait – összegezve Šećerov kiábrándultan állapítja meg: ha az elmúlt tíz év során törvényes alapokra helyezték volna az agrárreformot, „az állam régen levehette volna a napirendről a mezőgazdaságnak ezt a súlyos kérdését, amely a szakmai tehetetlenség folytán a nemzetgazdaságunk testén ma is nyílt sebként tátong”.⁶⁶ Nyílt és eleven seb, mert ugyan eladási és megterhelési zárlat alá helyezték az „idegen középbirtokosok és nagybirtokosok földmaximum feletti birtokrészeit”, de az így keletkezett földalap véglegesen nem, csak áttekinthetetlen bérleti szerződések – 1919-ben ideiglenesen egy év, 1920-tól négy, de ezen belül ideiglenes jelleggel újra csak egy év, majd 1924 után a „folyamatos rendezés” indokával beláthatatlan határidőre szóló kényszerbérletek – formájában került szinte kivétel nélkül a délszláv tulajdonosok birtokába. A földreform végrehajtásáért felelős „miniszterek tehetetlensége, elvtelensége és a nemzeti ideológia iránti felelőtlensége évente milliárdos veszteségeket okoz a nemzetgazdaságunknak, a kormány pedig ugyanilyen tehetetlenül, elvtelenül és felelőtlenül szemel huny a veszteségeink felett”.⁶⁷ 1928-ban, a reform tizedik esztendejében közel kilencszáz kisajátított birtok tulajdonosa, és több mint kettőszázezer kényszerbérleti megállapodással rendelkező, tehát véglegesen még korántsem új földtulajdonos várta a helyzetét rendező agrárreformtörvényt – hasztalan, és egyre reménytelenebbül, miközben az állami költségvetést már-már az elviselhetetlenségig megterhelik a kiadások.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1919–1920-ban 1 470 507 dinárt, 1920–1921-ben ennek sokszorosát,

43,3 milliót, 1922–1923-ban 54,6 milliót, 1924–1925-ben csillagászati 92,5 milliót, 1926–1927-ben további 70 milliót, 1927–1928-ban 50 milliót, 1928–1929-ben 41,6 milliót, 1929–1930-ban pedig már csak 30 milliót fordított az agrárreform „költégeinek fedezésére”.⁶⁸ De mivel a régi földtulajdonos – tudván, hogy nem tarthatja meg a birtokát – és a kényszerbérletét törvény hiányában végleges tulajdonná átminősíteni képtelen „kedvezményezett földtulajdonos” egyformán reménytelennek ítélte a saját helyzetét, a hivatalos szervek és intézmények megkerülésével a földek közvetlen adásvételével eszközához folyamodott. Mivel az 1920–1924 közötti ideiglenes bérleti viszonyok a négy év lejártá után sem rendeződtek, és ennek következtében a régi tulajdonos a kisajátított földterület értékének a töredékéhez sem jutott, a bérlő pedig továbbra sem tekinthette a sajátjának a neki ítélt földet, 1925-től feltűnően megszorodtak a hivatalosan csak „fakultatívnak” nevezett földvásárlások. Mindössze az történt, hogy a régi és az új tulajdonos megegyeztek az érintett földterület eladásában illetve megvásárlásában, és ezzel szinte megkerülték a korábban közvetítői feladatokkal létrehozott állami intézmények hosszú sorát. Ezzel egyfelől ellenőrizetlenné vált az agrárreform végrehajtása – hiszen az eredeti szándékkal ellentétben, a régi tulajdonos, még ha nyomott áron is, de mégis pénzt kapott a kisajátítás alá eső földjeiért –, másfelől pedig az állam a közvetítői szerepének elvesztésével jelentős bevételektől esett el, ami – tekintettel a fennebb már említett kiadásokra – újabb gondokat jelentett. A Batthyányiaknak az észak-bánáti Oroszlámos környékén több mint 8000 katasztrális hold volt a tulajdonában, amelynek a földmaximumban meghatározott terület feletti részét az agrárreformügyi bizottság megkerülésével közvetlenül bocsátották áruba. Šećerov, aki olykor „megindító” szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot, az esetek többségében mégis az agrárreform nemzeti jellegének mindenkor érvényesítése mellett kardoskodott, ebben az esetben – azon túlmenően, hogy törvénytelennek tekinti az ily módon keletkezett adásvételi szerződéseket – azt kifogásolja, hogy a kisajátított földekből létrehozott, ám csupán papíron létező „nemzeti földalap”-ból elsősorban nem a föld nélküli délszláv szegények részesülnek, akiknek eredetileg tíz katasztrális holdat vagy a már tulajdonukban lévő földterület tíz katasztrális holdra történő kiegészítését ígérték, hanem azok a pénzesebb – ugyancsak délszláv, túlnyomórészt szerb – gazdálkodók, akik az esetek többségében már nagyobb földterülettel ren-

⁶⁶ *Likvidacija agrarne reforme u severnim krajevima*. Im. 89. p.

⁶⁷ *Uo.* 85. p.

⁶⁸ Slavko Šećerov: *Pregled agrarnih odnosa u Jugoslaviji*. Im. 82. p.

delkeztek, és akik 30–50, nem egy esetben pedig 100–200 katasztrális holddal gyarapították birtokaikat. A jeles közigazdász azt is tudni vélte, hogy a Batthyányiaktól ily módon felvásárolt földekről az új szerb tulajdonosok a monarchia területéről optált, száznál is több szerb és horvát bérlőt üldöztek el, azokat a földnélkülieket, akiknek a kényszerbérletét hat év elteltével sem rendezte az Agrárreform-minisztérium. Hogy a törvényellenes – egészen pontosan: jogszabályellenes – eljárással szemben senki, semmilyen hivatalos fórum nem emelt kifogást, annak – Šećerov szerint egyetlen magyarázata van: a kisajátított földekért az állam 12 millió dinárral tartozott a Batthyányiaknak, amit egyszerűen nem tudott kifizetni. Hagyta hát, hogy más, közvetlenül a földeladásból szerzett pénzekből jussanak kárpótláshoz a régi tulajdonosok.

Nem világos azonban, miért éppen a Batthyányiak esetében lett volna a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság méltányos és körültekintő. Az államot, persze, akkor sem terhelné a 12 millió dinárnak megfelelő kártérítési összeg, ha a régi tulajdonost állampapírok formájában kártalanítaná, amelyeknek fedezetét az új tulajdonosok birtokaira kirótt jelzálogosított hitelek jelentenék. Annyi bizonyos, 1925-től Bácska és a Bánság területén is a korábban sem tiltott, csak akadályozott, vagyis „szabályozott” földvásárlás fölszabadult, és ez új körülményeket teremtett a ténylegesen soha be nem fejezett agrárreform terén. Mivel azonban az adásvételi szerződéseket is az Agrárreform-minisztérium (1929 után pedig a Mezőgazdasági Minisztérium) hagyta jóvá, ezzel a korrupciónak és a rendeletek kijátszásának újabb lehetősége jött létre. Olcsó hitelek továbbra sem biztosítottak a föld nélküli betelepítetteknek, viszont hallgatólagosan asszisztáltak ahhoz, hogy a magyar nagybirtokok helyén, a tulajdonoscsere révén, délszláv (szerb és horvát) nagybirtokok alakuljanak ki.

Az elmélyülő válság és a „passzív területek”

Annak következményeként, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén többszöri kísérletek ellenére sem sikerült az agrárreformról szóló törvény megalkotása és parlamenti elfogadtatása, hogy a nagybirtokok kisajátítása és a kisajátítási eljárás alá eső földalap újraelosztása csak agrárreform-miniszteri rendeletek – esetleg a minisztertanács által is jóváhagyott határozatok – alapján történt, a földtulajdon kérdése megnyugtatóan soha nem rendeződött. A régi tulajdonos – az adófizetési kötelezettségein túl – már nem rendelkezett szabadon egykori birtokával, hiszen ettől a jogától megfosztotta őt a föld szabad értékesítését és a megterhelését tiltó rendelet, az új tulaj-

donosa, a szerb, a bosnyák vagy a montenegrói dobroyoljac, vagy egyszerűen csak betelepített kolonista viszont az agrárreform végrehajtásról szóló törvény hiányában egyelőre csak bérelhette a neki szánt 5–10 katasztrális holdnyi földet. Ebből eredően jött létre az a jogbizonytalanság, amelynek katasztrófáliskövetkezményeit nem volt nehéz kiszámítani. A földtulajdonosi elhivatottság és felelősség hiányában az egész agrárágazat óriási méretű hanyatlásnak indult. Miután 1924-ig sem sikerült a kényszerbérleményeket valódi tulajdonjogra átváltani, 1925-ben még csak jelentkezett, 1926-ra azonban elmélyült a mezőgazdaságot érintő válság. (Ám mivel a délszláv államban a nemzeti jövedelemnek közel 80 százalékát a mezőgazdaság adta, a pénzügyi válság és az ipari termelés hanyatlása az agrárium ellehetetlenülésével egyszerre jelentkezett.) „Évről-évre mindig több és több panasz hallatszik a földművelő nép ajkán a nehéz és sanyarú idők ellen – írta a Szabadkán megjelent *Magyarok Naptára az 1927. közönséges évre* című kiadvány –, évről-évre több gazda intézi magához azt a nagy kérdést, hogy élünk meg? A gabonának ára napról-napra alacsonyabb lesz, az adók és egyéb terhek folyton szaporodnak, de növekednek a gazdák igényei és szükséglete is. Nagyon világos tehát, hogy a kiadás nagyobb lévén, mint a bevétel, a dolog már sokáig nem tarthat így, az állapotoknak meg kell változniuk, vagy tönkre fog menni a föld népe. Nagyon igaz és nagyon jogos tehát a kérdés, hogy miként élünk így meg. (...) Jelenlegi gazdasági rendszerünk kizárólag és csaknem egyedül a gabonatermelésre van alapítva. (...) Ha aztán nincs jó termés, vagy nincs a gabonának ára, akkor nincs jövedelem sem. Ilyen gazdálkodás mellett – nem lévén kilátás rá, hogy a gabona ára nagyon emelkedjék –, sokáig már ki nem bírjuk.”⁶⁹ S bár a kérdésre: hogyan élhet meg a kiscgazda? – kalendáriumról lévén szó –, szakmai válaszok születnek, a bajok forrását elsősorban nem a búza-termelés egyoldalúságában, a vetésforgó mellőzésében, az ugarolás elhanyagolásában vagy a jószágtenyésztéstől való óvakodásban kell keresni, ami természetesen a válaszadó agrárszakember előtt is világos. Az optimálisnak tekintett 15 katasztrális holddal rendelkező bácskai, bánsági vagy baranyai kiscgazda elszegényedése országos méretű okokra vezethető vissza.

A földműves a szakvélemények ellenében nem pihentette a földjének egy részét, mert szüksége volt minden tenyérnyi helyre, nem kísérletezett a gabona helyett kerti vetemények termelésével, mert vagy nem volt piaca, vagy a búza minimális exportlehetőségeit is féltette, és nem kezdett ipari növények – cukor-

⁶⁹ *Magyarok Naptára az 1927. közönséges évre. Subotica (1926) 99–100. p.*

répa, napraforgó, kender vagy len – termesztésébe, mert képtelen volt megtermelt áruját értékesíteni. A mezőgazdasági árunak a délszláv államon belül nem volt felvevő piaca. Az úgynevezett „passzív területek”-en – Dél-Szerbiában, Macedóniában, Montenegróban, Dalmácia karsztvidékén és Hercegovinában – nagy volt ugyan az éhínség, de megoldatlan volt az országon belüli szállítás. Hét év kevésnek bizonyult arra, hogy az új állam bármit is tegyen út- és vasúthálózata kiépítése érdekében.

Az érintett tárcák miniszterei ugyan hivatalosan mindvégig cáfolták a válság létezését, a mezőgazdasági mutatók rendre annak ellenkezőjét bizonyították: egyszerre drámai mértékben esett a mezőgazdasági termékek ára, csökkent a mezőgazdasági ágazatok termelékenysége, szinte megszűnt a kivitel, és az egész együtt oly mértékben drágította a mezőgazdasági termelést, hogy hamarosan hatalmas földterületek maradtak megműveletlenül. A mezőgazdasági termékek ára dinárban kifejezve 1925–1926 során a következőképpen alakult:

	1925. január	1925. november	1926. június
búza	435	330	290
kukorica	200	120	130
kender	205	100	100
cukorrépa	100	40	22

Az élősértés kilogrammja ugyanebben az időszakban 16 dinárról 9-re, a szarvasmarha kilogrammja pedig 14-ről 11-re esett vissza. A mezőgazdasági termékek ára másfél év alatt 30–35 százalékkal csökkent.⁷⁰ Ezzel egyenes arányban csökkent a mezőgazdasági termelékenység is. 1922-ben 20 000, 1923-ban 28 000, 1924-ben 55 000, 1925-ben pedig csak 35 000 hektáron termeltek cukorrépát. A búza termőterületének nagysága lényegesen nem változott ugyan, de a kenyérgabona ezekben az esztendőben szinte eladhatatlan volt. A délszláv állam húskivitele 1923-ban 3 061 000 000 dinár volt, 1925-ben pedig ennek alig egyharmada, 1 220 000 000 dinár. A mezőgazdasági válság igazi mélységét azonban nem a hivatalos statisztikák mutatják meg. A földműves azt tapasztalta, hogy míg 1913-ban a történelmi Magyarország déli vármegyéiben egy fogatos szekér 200 koronába (200 dinárba) került, ami 909 kilogramm búza árának felelt meg, 1925-ben ugyanaz a szekér a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság gazdasági viszonyai közepette 4700 dinárba került, ami 1950 kilogramm búza árával volt egyenlő. (Egy pár csizma 1913-ban 50, 1925-ben 145 kilogramm búza árával volt egyenlő.)

A mezőgazdasági válság enyhítésére a belgrádi kormány semmit sem tett. A legkézenfekvőbb az lett volna, hogy a belső piacot és a kivitelt egyszerre támogatja, és olcsó hiteleket biztosít a termelők számára. Ezzel szemben a Nemzeti Bank 1925-ben 400 millió dinárral támogatta az ipari termelést, 600 millióval az abból származó kivitelt, miközben a mezőgazdaságba egyetlen parát sem ölt. A hitelkamatok mindvégig 30–35 százalékos szinten maradtak. Ilyen körülmények között érthető, hogy a legkiválóbb bácskai termőföld hektáronkénti ára 1925 és 1926 között 30 000 dinárról 10 000 dinárra esett, de volt pillanat, amikor 8000 dinárért is lehetett földet vásárolni. A földtulajdonosok igyekeztek megszabadulni földjeiktől, hiszen a mezőgazdasági termelés elértéktelenedésével szemben az állami és a helyi adók, a különböző járulékok és illetékek semmit sem csökkentek. Viszont érvényben volt a föld szabad értékesítésére és a megterhelésére vonatkozó tilalom, ennek következtében az egykori nagybirtokok tulajdonosaira elviselhetetlen terheket róttak. Az 1925-ben jelentkező és 1926-tól elmélyülő mezőgazdasági válság leküzdése érdekében a királyi kormány semmit sem tett, pedig az óriási tehertételt jelentett az egész nemzetgazdaság számára.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés: ha valóban szociális megfontolásból számolták fel, verték szét a történelmi Magyarországtól megszerzett területek jól működő birtokstruktúráját és mezőgazdaságát, akkor a nemzetgazdaságért felelős politika hogyan engedhette meg, hogy a válság alig több mint fél évtized alatt ilyen hatalmas méreteket öltön, miért nem tett egyetlen kísérletet sem az agrárium megmentésére, és miért nem volt továbbra is elsőrendű nemzeti érdek a most már túlnyomó többségében szerb, bosnyák, vagy montenegrói földtulajdonosok szociális helyzetének javítása? És vajon a mezőgazdasági válsággal küszködő és kimondhatatlan szegénységbe süllyedt Bácska és a Bánság hogyan jelentett volna a betelepülők számára vonzerőt, ami a délszláv államban továbbra is elsőrendű nemzetstratégiai cél volt? *A mezőgazdasági termelés ilyen méretű elhanyagolása a legékesebb bizonyítéka annak, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban korántsem gazdasági és szociális érdekek mentén történt a birtok-kisajátítás, hanem csakis és kizárólag a régió szláv nacionalizálása érdekében vették el a magyar és a német tulajdonban lévő földterületeket. A boszniai és az ószerbiai nyomorból a jólét ígéretével százezreket hoztak az egykor valóban virágzó mezőgazdasági területekre, de a gyarmatosítás soha nem tapasztalt hanyatlással és pusztulással járt*

⁷⁰ Slavko Šećerov: *O poljoprivrednoj krizi*. Im. 129. p.

együtt. A királyi kormányt nem érdekelte milyen áron, de a lehető legrövidebb időn belül Bácska, a Bánság és Baranya területén meg kellett változtatni a roppant kedvezőtlen etnikai arányokat.

A délszláv királyság adópolitikája

Az etnikai arányok erőszakos megváltoztatása érdekében a belgrádi hatalom nem válogatott az eszközökben. A nem délszláv tulajdonban lévő nagy- és középbirtokok kisajátítása, a régi tulajdonosokat megillető kártalanítás bürokratikus eszközökkel történő elodázása, a kényszerbérleti szerződések tulajdonjog-gá történő átminősítésének folyamatos halogatása, egyszerűen: a zavartalan mezőgazdasági termelésnek a nemzetgazdasági érdekeket is sértő akadályozása és a szándékos rendezetlenségből eredő agrárfeszültségek politikai szempontú kihasználása mellett a királyi kormány adópolitikája is a gazdasági érdekekkel merőben ellentétesen alakult. A már többször idézett Vladan Jojkić „etnopolitikai fejtegetéseiben” rámutatott arra, hogy Bácska, a Bánság és Baranya délszláv nacionalizálása szempontjából milyen óriási jelentősége lenne, milyen nagy mértékben megkönnyítené a térség elszlávosítását, ha a kormány tőkebefektetéssel és minden számba vehető kedvezmény biztosításával gazdasági szempontból is vonzóvá tenné az ország elmaradott területein élő szláv lakosok számára az északi területekre történő tömeges betelepülést. Milyen óriási előnyt jelentene, ha Belgrád – aránylag kevés, a több százezer ember hatóságilag szervezett betelepítésének költségeihez képest mindenképpen kevesebb ráfordítással – anyagi jólétet teremtene a történelmi Magyarországtól elszakított egykori vármegyék területén, és az anyagi jólét nyújtotta biztonság szinte önkéntelenül vonzaná a korábbi délszláv területeknek a jobbágyi sorból épphogy csak felszabadult, nincstelen tömegeit. Délszláv szempontból e lehetőségek felismerése mindenképpen előnyökkel járt volna, és felgyorsította volna az etnikai arányok megváltozását.

Ezzel szemben Daka Popović újvidéki szerb kövirő és hosszú éveken át a szerb skupština képviselője 1935-ben, tizenhét évvel a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakulása, tizenhat évvel az agrárreform és a terület szláv nacionalizálási programjának meghirdetése, tizenegy évvel a birtokviszonyok végleges

(valójában soha be nem fejezett) megváltoztatása, és négy évvel az agrárreform likvidálásáról szóló kormányrendelet kihirdetése után kénytelen megállapítani: „Az állam Bácska, Bánát és Baranya területén a lehető legminimálisabb befektetést eszközölte. Az első tíz év alatt egyetlen kilométernyi út sem épült, és a kulturális intézmények (színházak, múzeumok, szakmai és művészeti iskolák) tizenöt év alatt semmilyen állami támogatásban nem részesültek. (...) Ezekről a területekről csak elvitték a megtermelt javakat, de ide semmit sem hoztak. Az ország valamennyi régiója – így Bácska, Bánát és Baranya is – jogosan követeli az egységes teherviselést, jogosan követeli a polgárok egyenlő arányban történő megadóztatását. Ezzel szemben az történik, hogy a Dunai bánóság az úgynevezett passzív területek fejlesztése érdekében hitelekkel támogatja magát a Pénzügyminisztériumot is. (...) A mezőgazdasági termelés régen elveszítette rentabilitását, az ipari termelés is hanyatlik, holott a nyersanyag jelenléte és az egykor kedvező piaci feltételek ennek könnyen elejét vehetnék. A művelődési intézetek és az intézmények ezen a vidéken kapták a legkisebb támogatást. A társadalombiztosítási összegek, amelyeket a munkaadók a munkásaik után a Körzeti Biztosítóirodák pénztáraiba fizetnek be – és ez csak Bácskában meghaladja a 40 millió dinárt – az elmaradott, passzív területekre vándorol. Érthető, hogy ez a hatalmas méretű kizsákmányolás elkeseredést szül az itteni lakosság körében. Hiszen mindennek határa van! És most elérkeztünk eddig a határig, az ilyen gazdálkodás tarthatatlanságát ma már a délszláv királyság más területei is kénytelenek megérezni.”⁷¹

Daka Popović szenátor a lokálpatrióták heves ségével ostromozta a kormány igazságtalan adópolitikáját, amely a legnagyobb terheket Bácska, a Bánság és Baranya lakosságára róta.⁷² 1933-ban az egész ország területén közel ötmilliárd dinárt fizettek be földadó formájában az államkasszába, ebből 49,81 százalékot, 2 298 000 000 dinárt egyedül a Dunai bánóság területén lévő földtulajdonosokkal fizettettek meg, amit 113 746 682 dinár pótdadóval tetézték. Sőt, a 343 527 624 dinárnyi összadó 90 százalékát a Dunai bánóságon belül is Bácska, a Bánság és Baranya egyébként is mérhetetlenül elszegényedett földtulajdonosaival fizettették meg. Az egy hektár után járó

⁷¹ Daka Popović: *Banat, Bačka i Baranja – Savremeni, nacionalni, politički i društveni profili*; Novi Sad, 1935. 21–23. p.

⁷² A történelmi Magyarország elszakított vármegyéinek területét magában foglaló Vajdaság Daka Popović könyvének megírásakor, 1935-ben már nem létezik, illetve az 1929. január 6-i királyi diktatúra bevezetését követő közigazgatási átrendezés során az újonnan létrehozott Dunai Bánósághoz tartozott. Az egykori Vajdasághoz csatolták a Szerémséget, valamint Észak-Szerbia Šumadija nevű területét. Az új közigazgatási felosztásnak a későbbiekben súlyos következményei lettek, hiszen a magyarok számaránya a báni közigazgatási egységen belül jelentősen romlott. A Dunai bánóság térképét **A meggazdagodás könyve - A Napló karácsonyi ajándéka** című kiadvány közölte; Subotica, 1930.

földadó a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság kilenc bán-sága között a következő eltéréseket mutatta:

Dunai Bánság	809,61 dinár
Szávai bán-ság	235,48 dinár
Drávai bán-ság	172,05 dinár
Moravai bán-ság	163,00 dinár
Drinai bán-ság	153,88 dinár
Vardari bán-ság	120,50 dinár
Vrbavai bán-ság	115,38 dinár
Tengermelléki bán-ság	55,26 dinár
Zetai bán-ság	52,06 dinár ⁷³

A Dunai Bánság földtulajdonosai az elmaradott (passzív) területnek számító Zetai bán-ság földtulajdonosaihoz képest tizenhatszoros adóterheket voltak kénytelenek elszemélyezni. (Ugyanilyen aránytalanságok voltak az ingatlanadó területén is. Az újvidéki Pénzügyi Igazgatóság ugyancsak 1933-ban 70 683 ingatlantulajdonost tekintett adókötelesnek. Zágráb 59716-ot, Ljubljana 40407-et, Szarajevóban és Szkopjében pedig egyformán valamivel több mint 28 000-et. Split – a tengermelléken –, valamint Banja Luka és Podgorica nem ismerte az ingatlanadót.) Daka Popović, aki nem kevésbé hit a délszláv népek történelemformáló szerepében és birodalomteremtő küldetésében, mint Valadan Jojkic vagy Slavko Šecero, az „északi területek” állami eszközökkel történő kifosztása és kismémmizése láttán kellő rezignáltsággal állapította meg: „Ha legalább azt látnánk, hogy az ország kedvezményezett területei a maguk javára fordítják a megszerzett előnyöket és anyagi javakat, talán elfogadnánk a protekcionizmusnak ezt a formáját is. De semmi ilyent nem látunk. A šumadijai, a zagorjei és a boszniai paraszt továbbra is szegény marad. A megszerzett pénz kizárólag egyes egyének gyarapodását szolgálja.” Hozzáteszi még: ideig-óráig. Hiszen az ily módon megkaparintott tőke ahogyan jött, úgy el is megy. Csak a nemzedékek hosszú sorának együttes munkája révén teremtett vagyon lehet működőképes, és válhat hasznossá a közösség és az ország számára. A könnyen és gyorsan, kétes körülmények közepette szerzett vagyon képes egy egész közösséget demoralizálni. Az 1925–1926-os mezőgazdasági válságtól kezdve ez volt a legfőbb jellemzője a délszláv államnak. Minden egyes régió (bán-ság) abban volt érdekelt, hogy az állami vagyonból minél nagyobb összeget megszerezzen magának, amit azután egyszerűen felélt, anélkül, hogy hosszabb távú befektetésként gazdasági életének a fellendítésére for-

dította volna. „Csak a Bácska és a Bánát csendes, és szó nélkül fizeti a kirótt terheket.”⁷⁴

Az elcsatolt Délvidéken kisajátított magánbirtokok összesítése

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén végrehajtott agrárreform során kisajátított nagybirtokokról 1937-ben Belgrádban *La Yougoslavie par les chiffres* címmel, a nyugati közvéleménynek szánt propagandakiadvány jelent meg, melynek a magyar nagybirtokokra vonatkozó fejezetéből bőségesen idéz a Budapesten 1941-ben a *Magyar Sorskérdések* tanulmány-sorozatban megjelent *A jugoszláviai magyarság helyzete* című tanulmány névtelen szerzője. Eszerint a kisajátítás során kárt szenvedett birtokok közül 61 magyar állampolgárságú magyar, 62 pedig jugoszláv állampolgárságú magyar földtulajdonos volt. A 61 magyar állampolgárságú, magyar nemzetiségű tulajdonosok – őket nevezték optánsoknak – birtokaiknak 71,2 százalékát, összesen 90 062 hektárt veszítették el, míg a jugoszláv állampolgárságú magyaroktól birtokaik 38,6 százalékát, 20 622 hektárt vettek el. A magyarok veszteségeinek összesítése után a következő lehangoló képet kapjuk:

I. Magyar állampolgárságú magyarok érintett birtokai

nagybirtok	száma	összes, terület	ebből kisajátított hektárban	százalék
Vajdaság	41	74 199	57 356	77,3
Horvát-Szalvónország	13	37 267	20 922	56,1
Szlovénia	7	14 989	11 784	78,6
Összesen:	61	126 455	90 062	71,2

II. Jugoszláv állampolgárságú magyarok érintett birtokai

nagybirtok	száma	összes, terület	ebből kisajátított hektárban	százalék
Vajdaság	50	31.045	11.146	35,9
Horvát-Szalvónország	11	17.340	6.434	37,1
Szlovénia	1	5.011	3.042	60,7
Összesen:	62	53.396	20.622	38,6
I. és II. összesen:	123	179.851	110.684	61,575

⁷³ Uo: 19–20. p.

⁷⁴ Uo: 24. p.

⁷⁵ *A jugoszláviai magyarság helyzete - Magyar Sorskérdések* (Felelős kiadó Pogány Béla); Budapest, 1941. 8–9. p.

Amíg tehát a magyar nagybirtokosok birtokaik 61,5 százalékát veszítették el, a németeknek pedig birtokaik 57,0 százaléka esett a kisajátítás alá, addig a délszláv földbirtokosok vesztesége 88.886 hektár, 40 százalék volt, ami tulajdonképpen nem is volt veszteség, hiszen nemzettársaik kezére jutott. A magyaroktól agrárcélokra kisajátított 110.684 hektárnyi, és a németektől ugyannerre a célra lefoglalt 108.002 hektárnyi földterület egyértelműen veszteségként könyvelhető el. Az agrárreform során kisajátított 555.137 hektárnak (965.938 katasztrális holdnak) megfelelő területből a 88.886 hektár (154.662 katasztrális hold) levonásával is a délszláv állam szláv lakosai 466.251 hektár (811.277 katasztrális hold) jól megművelt, többnyire kiváló minőségű termőföldhöz jutott, a mezőgazdasági felszerelés minden egyéb kellékével együtt:

	magyarok vesztesége a földreform során	németek	délszlávok
Vajdaság	68 502	11 259	21 563
Horvát- Szlavónország	27 356	50 924	65 874
Szlovéniában	14 846	45 819	1 449
Összes veszteség	110 684	108 002	88 886
Összes részesedés -	-	-	555 137
Összesítve	- 110 684	- 108 002	+ 466 251 ⁷⁶

A közel félmillió hektárnak megfelelő kisajátított földterületet szinte kizárólag délszláv kedvezményezettek között osztották szét. Az idézett belgrádi propaganda-kiadvány az állam jóindulatának érzékeltetésére szociális agrárreformnak minősíti az egyébként jogsértő eljárást, és nemzeti érdekei érvényesítésének bizonyítására az agrárkedvezményezettekéről a következő kimutatást közli:

	családok száma	hektár
helyi lakosok	213 175	367 084
polgári telepesek	8 736	41 497
hadiönkéntesek, helybeliek	7 289	52 344
telepítettek	13 059	94 212
Összesen:	242 259	555 137

A Délvidék egykori vármegyéinek – Bács-Bodrog, Torontál, Szerém vármegyék –, Horvát-Szlavónország és Szlovénia területén az 555 137 hektár ki-

sajátított és kiosztott földterület egynegyedét, 135 709 hektárt a szláv telepeseknek és a dobrovoljacoknak adták. A helybéli földigénylő délszláv családok átlagosan 1,7 hektárt, az idegenből hozott 8 736 polgári telepes család 5 hektárt, a katonai telepesek pedig 7,2 hektárt kaptak. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén az agrárreform által kisajátított birtokokból 18 146 dobrovoljac család kapott földet, közülük 13 059 család – 72 százalékuk – az egykori, történelmi Magyarországtól elszakított területen telepedett le.⁷⁷

A fentiekől mindössze jelentéktelen mértékben eltérő adatokat közöl Prokopy Imre a már idézett *A jugoszláv agrárreform* című, 1933-ban közzétett tanulmányában, amelyben Slavko Šećerov *Iz naše agrarne politike 1919–1929* című 1930-ban kiadott művét használja forrásként. A jugoszláv földművelési minisztérium 1929. január 1-én készült kimutatása szerint a kisajátítási eljárás alá vont nagybirtokok terjedelme a következő volt:

	Magyar lakosok száma ⁷⁸	német	hektár	katasztrális hold
Vajdaság	381 948	328 195	751 149	1 302 392
Horvát- Szlavónország	68 390	122 190	1 029 114	1 790 658
Szlovénia	16 697	39 631	353 647	615 346
Összesen:	467 035	490 016	2 133 910	3 713 003

Az agrárreform kedvezményezettjei – akik kivétel nélkül szláv nemzetiségűek voltak, és az ígért fejenkénti öt hektár helyett átlag kilenc hektárnyi földterülethez jutottak – a Prokopy Imre által használt adatok szerint a következő volt:

	igénylők száma	megmunkált földterület	nem megmunkált földterület, legelő
helyi lakos	181 057	314 200	42 683
polgári telepes	6 725	40 208	1 886
hadiönkéntes	18 658	148 771	7 944
Összesen:	206 440	503 179	52 513

Ezenkívül kisajátítottak, de 1929. január 1-jéig nem osztottak fel 12 195 hektár mezőgazdasági területet 24 077 előjegyzett földigénylő részére. E kimutatás szerint az összesen 777 656 hektár megmunkált földterületből 510 758 hektárt (984 716 katasztrális hol-

⁷⁶ Uo: 9–10. p.

⁷⁷ Uo: 10–11. p.

⁷⁸ A tanulmány írója az 1921. évi szerb népszámlálás hivatalos adatait használja. Prokopy Imre jelzi a lélekszám pontosságára vonatkozó kételyeit.

dat) 66,05 százalékát, a 281 943 hektárnyi legelőből pedig 57 129 hektárt sajátítottak ki, míg a tulajdonosoknak 266 898 hektár megművelt földet hagytak meg.

A Vajdaságban a nagybirtok terjedelme 751 149 hektár (1 302 392 katasztrális hold) volt, amelyből 405 952 hektár volt a szántóföld, 3 225 hektára szőlő, 1 545 hektára kert, 25 090 hektára rét, 194 242 hektára legelő, 38 219 hektáraz erdő és 82 876 hektáregyéb (szikes föld, árterület, nádas és mocsár). Az összesen 435 812 hektármegművelt területből 285 592 hektárt (495 216 katasztrális holdat) osztottak szét 74 188 kizárólag szláv földigénylőnek, és pedig 57 193 helyi igénylőnek, 12 265 hadiönkéntesnek és 4 730 telepesnek. A Vajdaságban a nagybirtokok területének 65,55 százalékát sajátították ki és osztották fel, és mindössze 34,45 százaléka maradt az eredeti tulajdonosok kezén.⁷⁹

Amíg tehát az új délszláv állam a maga szempontjából sikernek könyvelhette el a Vajdaság, Horvát-Szlavónország és Szlovénia területén 503 179 hektár megművelt mezőgazdasági földterület és 52 513 hektár legelő, összesen 555 692 hektár (962 569 katasztrális hold)⁸⁰ tényleges kisajátítását és a 206 440 különböző minőségében jelentkező, kizárólag szláv nemzetiségű földigénylő közötti szétosztását, addig ezzel szemben ott állt a közel egymillió magyar és német lakosság birtok- és egzisztencia-vesztésének szomorú ténye. Prokopy Imre, hogy érzékeltesse a magyarságot ért tragédia súlyát, idézi a Vajdasági Munkáskamara szerb vezetőségének megállapítását. Az 1928-as évről kiadott évkönyvükben olvasható: „az agrárreform a földosztásból teljesen kizárt kisebbségi földmunkásokon halálos sebet ejtett (...), az állam a Vojvodina nemzeti kisebbségei ellen a halálbüntetéssel felérő merényletek egész sorát követte el!”⁸¹ Az ugyancsak szerb vezetésű Vajdasági Pénzügyi Szövetségének képviselője ugyanakkor úgy nyilatkozott: „Legmélyebb meggyőződésünk, hogy a Vaj-

daságnak és a Szerémségnek, ennek az egykor leggazdagabb két tartománynak elszegényedését a túlzott adókon, a rossz közigazgatáson és egyéb körülményeken kívül főleg a legszerencsétlenebbül végrehajtott agrárreform okozta. Eltekintve attól, hogy a Vajdaság nagy részében az agrárreform egyedüli oka volt a községi pótdók elbíráhatatlan fel-emelésének (a többségében kisebbségek lakta településeken – M. F.), meg kell állapítanunk, hogy egész közigazgatásunkra is csak negatív hatása volt.” A negatív hatás súlyát Daka Popović agrárreform-miniszter is kénytelen volt felismerni. A belgrádi Skupština 1928. március 15-i ülésének a „bolsevista módszerek szerint végrehajtott földreform teljes csődjéről” beszélt, és elmondta, a végrehajtás során mindvégig „napirenden voltak a rombolások, a gyújtogatások és a fosztogatások”. Véleménye szerint a legnagyobb kár a Vajdaságot érte, melynek egész termelési rendszerét a nagybirtokok felosztása gyökeresen felforgatta. Az évenkénti tényleges kárt, amely a Vajdaságot sújtotta, legalább egy milliárd dinárra becsülte. Ennek a kárnak a jelentős részét – a kisajátítás mértékével mindenképpen arányosan – a magyar nagybirtokosoknak kellett viselniük, „akiknek deposzedálása, mint egyáltalán a magyar kisebbség anyagi erejének a megtörése a lényegében nacionalista jellegű földreform fő célja volt.”⁸²

A délvidéki magyarok érdekvédelemérti lehetőségei

A délvidéki magyarságnak sorsa megváltozását követően a tiltakozás legkisebb lehetősége sem adatott meg. Nemzeti-kisebbségi érdekei védelmére néhányszor tett ugyan kísérletet, de minden esetben kénytelen és kegyetlen megtorlásban volt része. A szerb hatalom maximális lojalitást követelt tőle, különben még állampolgárságát sem igazolták, ebben az esetben pedig az országból történő azonnali távozásra kényszerítették. „A megszállás első percétől fogva a

⁷⁹ Prokopy Imre im. 16–18. p.

⁸⁰ A *La Yougoslavie par les chiffres* című 1937-es propagandakiadvány – és az adatai alapján 1941-ben Budapesten megjelentetett *A jugoszláviai magyarság helyzete* című kiadvány 555.137 hektárt, 965.938 katasztrális holdat tart számon. Ugyanakkor Prokopy Imre adatai sem pontosak. 555.692 hektárugyanis pontosan 966.904 katasztrális holdnak felel meg.

⁸¹ Prokopy Imre im. 26–27. p.

⁸² Uo. 31. p.

⁸³ *A Jugoszláviai Magyar Párt memorandumja Pašićhoz*; Budapest – Szent Gellért Társaság Irodalmi Egyesület, 1922. 3. p. – A memorandum valóban határozott hangot ütött meg: „A történelem majdan meg fogja állapítani, hogy az elszakított Délvidék magyarsága, elnyomásának közepette is és különösen akkor, fényesen dokumentálta öntudatos és bölcs kulturfölényét az uralmon lévő balkáni politikával szemben. Pedig az ellenük felvonuló hatalmi korlátoltsággal és többször a legdurvább brutalizmussal szemben, súlyos feladat volt a fölényes higgadság megőrzése” – olvasható a bevezető részben adott helyzetjelentésben. 13. p. – A Memorandumot azonban személyesen átadni már nem tudták, ezért augusztus 9-én kénytelenek voltak postán elküldeni. A mellékelt kíséreléssel pedig ez olvasható: „Az emlékirat az elszegényedett sérelmeknek magasabb politikai és jogi perspektívából való higgadt és öntudatos, bölcs és jogászai fejtegetése, annak bizonyítéka és fényes igazolása tehát, hogy amikor elszakított véreink a brutális és balkáni elnyomás ellen emelnek is szót, akkor is kulturfölényes tudással csak az igazságot és a jogot keresik, amelyhez Trianon előtt hozzá voltak szokva.” 21. p.

jugoszláviai magyarok csupán harmadrendű állampolgárokként szerepelnek, akiknek minden állampolgári kötelességet a legszigorúbban kell teljesíteniük, de viszont az állam életébe semminemű befolyásuk nem volt s ma sincs”⁸³ – olvasható az Országos Magyar Párt 1922. május 30-án kelt memorandumában, amelyet Nikola Pašičhoz, azt követően intézett, hogy a szerb miniszterelnök április 19-én meghallgatáson fogadta a magyarság képviselőit. A Memorandumban az aláíró dr. Sántha György elnök és Dr. Gráber László előadó az alakuló közgyűlés megtartására készülő párt nevében a magyarságot ért sérelmeket sorolta fel, egyben a jogorvoslati lehetőségekre is javaslatot tett. A Memorandum szerzői kellő hangsúllyal mutatnak rá, hogy 1922. január 26-áig az „optálás idejének” leteltéig a délvidéki magyarság „apái ősi földjén” csupán feltételes állampolgár volt – egyszerűsmond megbízhatatlan is – és ebből eredően semmilyen állampolgári jogokkal nem rendelkezhetett. (Helyzete a jugoszláv állampolgárságának rendezését követően – amely ugyancsak módfelett körülményesen történhetett – érdemben semmit sem javult.) Az új szerb hatalom gyakori és kedvelt eljárása volt a számára „kényelmetlen elemeket” rövid eljárással átdobni a magyar határon. Ez történt Stella Adorján, Nagy Dániel, Szaulich Antal, Weisz Dezső, Schächter Miksa, Neuhausz Mihály, Törzs Gyula és Farkas József többségükben szabadkai születésű polgárokkal is, akiket kommunista szervezkedés vádjával tartóztattak le, és huszonnégy órán belül kellett távozniuk az országból. Még rosszabbul járt Gózon József zentai apátplébános, akit a politikai megbízhatatlanság vádjával három óra alatt dobtak át ugyancsak a magyar határon. Jogorvoslatra egyik esetben sem adódott lehetőség. Talán még náluk is rosszabbul járt a bácstopolyai Király Jenő, Szepesi Jenő és Nagy Sándor, akiket kémkedés, valamint a szabadkai Varga György és tizenhét társa, akiket hazaárulás vádjával tartóztattak le és zárták börtönben anélkül, hogy a Memorandum megfogalmazásának pillanatáig a bíróság érdemi eljárás keretében tárgyalta volna az ügyüket.

A szerb miniszterelnökhöz intézett Emlékirat tizenöt pontba csoportosítva fogalmazta meg a délvidéki magyarságot ért sérelmeket, amelyek között mindössze a XIII. helyen szerepel az agrárreform kérdése. Az aláírók a magyarság nevében sérelmezik, hogy az 1919. február 25-i miniszteri rendelet kirekeszti a földalap újraelosztásából a nemzeti kisebbségeket. Kiemelték: egészen a közelmúltig bíztak abban, hogy az optálási határidő elmúltával ez a kérdés is meg-

nyugtató módon rendeződik, hiszen az államérdek is megköveteli, hogy a földművelésből élő „magyar, német, román és tót proletárok” is földhöz jussanak. Azonban 1922. január 26-a után sincs semmi jele annak, hogy a hatalom agrárreformmal kapcsolatos eredeti elképzelése, nacionalista indíttatású kirekesztő jellege bármiben is megváltozna, amivel – jelezték kellő naivitással – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a saját jogrendjét, és a nemzetközi jogokat is súlyosan megsértette. Ráműtettek, hogy a föld nélküli napszamos és a kisbirtokos számára megélhetési feltételeket biztosított a nagybirtok azzal, hogy elszegődhetett mezőgazdasági idénymunkára. Azzal, hogy „megszüntették” a nagybirtokot sok tízezer családtól vonták meg a megélhetési lehetőségeket. „Amíg most már az elvesztett kereseti lehetőségeket a szerbekre, horvátokra és szlovénekre nézve az agrár-reform pótolja azzal, hogy részükre földeket oszt, addig a nem szláv gazdasági munkás és törpebirtokos nem jutva földhöz, minden existenciáját elveszíteni és elkerülhetetlenül tönkremenne.”⁸⁴ Ezért az Országos Magyar Párt nevében a Memorandum megfogalmazói egyfelől az agrárrendeletnek a kisebbségek javára történő módosítását követelték, másfelől annak végrehajtására egy független bíróság létrehozását javasolták.

Az Emlékiratot Nikola Pašić válasza sem méltatta, s a tizenöt pontban szereplő jogsértések egyike sem nyert orvoslást. Pedig csak a Bácskában az 57 631 földnélküli közül 23 856 volt magyar nemzetiségű, 13 701 szerb, 10 457 német, 3144 szlovák, 1372 rutén 626 bunyevác és 4457 egyéb más nemzetiségű földnélkülivel szemben.⁸⁵

Trianon következménye és öröksége változatlanul tovább él a Délvidéken. A vagyonától megfosztott magyarság az 1920-as években valamennyi polgári és egyházi intézményét elveszítette. Majd következett a második világháború tragikus vége, amikor Tito „felszabadító” partizánjai ezrelék lőtték az ártatlan magyarjainkat a tömegsírokba, ezzel is jelezve a közösségünk határtalan kiszolgáltatottságának súlyát és mértékét. A kommunista hatalom a túlélőknek „megbocsátott”, cserébe azonban megaluvás nélküli lojalitást követelt tőlük és az utódaiktól. Az intézmények tekintetében megkapták ugyan a kijáró „fejadagot”, de a jogaikból és lehetőségeikből mindössze az államalkotó szláv népek fenntartás nélküli szolgálatára tellett; s ez tisztán megmutatkozott az 1990-es évek egymást követő háborúinak idején,

⁸⁴ Uo: 53–54. p.

⁸⁵ Dr. Slavko Šećerov *im.* 32. p.

amikor a szülőföldjén kitartó magyarság immár a harmadik egzisztenciális csapást is kénytelen volt elszenvedni. A délvidéki magyarság a XX. század utolsó évtizedeiben a felére fogyatkozott, létszáma ma

már nem éri el a 300 000-et sem, az „újraprivatizált” világban pedig vagyon nélküli zsellér lett a szülőföldjén. A délvidéki magyarság életét 1920 óta a folyamatos leépülés jellemzi.

Honfoglaláskori temetkezés

Emese